

**TDG MERKEZI AZIÝADA:
ÖSÜŞE GOŞANDY,
DOLANDYRYŞ WE
DURNUKLYLYK**

2026 Ý.

UOK – 327 (100-87) (rusça versiya)
KBK – 66.4 (0)
H – 11

Awtorlar topary:

Baş redaktor – N. DOBRESOWA, «Syýasaty ösdürmek instituty» jemgyýetçilik birleşiginiň müdiriýetiniň başlygy
Esasy awtor-seljeriji – M. SEMENÝAK.
Usulyýet boýunça geňeşçiler – A. MAMBETOW, A. KURBANOWA, «Raýatlaryň gatnaşmagy» jemgyýetçilik gaznasy.

Merkezi Aziýa ýurtlarynda hasabatnyň geňeşçi-awtorlary:

Gazagystan – A. GLADKIH, «ARGO» Raýat jemgyýetini ösdürmek assosiasiýasy, Almaty.
Gyrgyzystan – A. MAMBETOW, A. KURBANOWA, «Raýatlaryň gatnaşmagy» jemgyýetçilik gaznasy.
Täjigistan – H. RASULOWA, «Durnukly ösüş üçin baha bermek» jemgyýetçilik guramasy.
Türkmenistan – S. AGABALAYEW, «Keýik Okara» jemgyýetçilik guramasy.
Özbekistan – N. KARIMBERDIÝEWA, «Ýuksaliş» hereketi.

Taslamanyň administratiw topary:

S. MUSTAFAYEWA, A. BUZURMANKULOWA, Ž. IBRAGIMOW.

N – 11 **Merkezi Aziýada TDG: durnukly ösüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk.** – Bişkek: Syýasaty ösdürmek instituty, 2026. – 90 sah.

ISBN 978-9967-11-929-1

Şu hasabat Merkezi Aziýa ýurtlarynyň durmuş-ykdysady ösüşine täjirçilik däl guramalaryň goşandyna baha bermäge bagyşlanýar. Gözlegde TDG ykdysadyýetiň gatnaşyjylary, jemgyýetçilik ähmiýetli hyzmatlary üpjün edijiler, döwletiň hyzmatdaşlary, ýerli ösüşiň subýektleri, amaly bilermenlik çeşmeleri we ilatdan hem-de sebitlerden gaýdýan aragatnaşygy geçirijiler hökmünde seredilýär. Adatça doly hasaba alynmaýan goşant görnüşlerine aýratyn üns berilýär: TDG-nyň dolandyryşyň hiline, maýa goýum gurşawyna, hususy sektoryň ösüşine, gowşak toparlar üçin päsgelçilikleriň azalmagyna we ýerli bileleşikleriň durnuklylygyna täsiri. Hasabat Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň diňe taslamalary ýerine ýetirijiler we hyzmat üpjün edijiler bolman, eýsem ösüşiň möhüm çeşmesi bolup durýandygyny görkezýär. Olar iş orunlaryny döredýär, serişdeleri çekýär we paýlaýar, gowşak toparlara kömek edýär, çözgütleri işläp taýýarlamaga we olaryň monitoringine gatnaşýar, ýerli başlangyçlary ösdürýär, telekeçiligi goldaýar hem-de gurşawy adamlar, bileleşikler we işewürlük üçin has durnukly, aýdyň we amatly etmäge ýardam berýär.

Hasabatnyň esasynda Gazagystan, Gyrgyzystan, Täjigistan, Türkmenistan we Özbekistan boýunça statistikany, mysallary, bilermenleriň bahalaryny we goşant modelleriniň görnüşlerini birleşdirýän sebitleýin jemleme durýar. Gözleg mukdar maglumatlary we hil usullaryny utgaşdyrýar hem-de maglumat toplumlarynyň çäkliiligi we tapawutlary sebäpli gönüden-göni deňeşdirme geçirmezden, TDG-nyň goşandyny birnäçe ölçegde: institusional, ykdysady, durmuş, dolandyryş we tema ölçeglerinde görkezýär. TDG tarapyndan döredilýän çözgütleriň özboluşlylygyna, innowasion häsiýetine, netijeliligine we durnuklylygyna aýratyn üns berilýär. Bu çözgütler iri döwlet we bazar maksatnamalaryny tamamlajyý çeýe we anyk ugurly iş modelleri hökmünde, şeýle hem döwletiň, bazaryň we maşgalanyň mümkinçilikleri ýeterlik bolmadyk ýerlerde ýüze çykýar. Hasabat Merkezi Aziýanyň ösüşinde TDG-nyň ornuna has takyk düşünmek işleýänleriň ählisi üçin niýetlenendir: döwlet edaralarynyň, raýat sektorynyň, ösüş boýunça hyzmatdaşlaryň, işewürligiň wekilleri, ylmy işgärler we giň jemgyýetçilik üçin.

Şu gözleg Beýik Britaniýanyň Hökümeti tarapyndan maliýeleşdirilýän «Ykdysady ösüş üçin netijeli dolandyryş» maksatnamasynyň maliýe goldawy bilen taýýarlanyldy.
Neşiriň elektron görnüşi Merkezi Aziýa ýurtlarynyň döwlet dillerinde, rus we iňlis dillerinde şu saýtlarda ýerleşdirildi:
www.dpi.kg, www.yumh.uz.

Neşiriň teksti rus dilinde işlenip taýýarlanandygyny sebäpli, rus dilindäki tekst bilen Merkezi Aziýa ýurtlarynyň döwlet dillerindäki we iňlis dilindäki tekstleriň arasynda tapawut ýüze çyksa, rus dilindäki tekst dogry hasaplanýar.

ndobretsova@dpi.kgOffice@dpi.kgGollanmany ýa-da onuň böleklerini islendik görnüşde we islendik serişdeler arkaly, şol sanda elektron ýa-da mehaniki usullar bilen, fotokopiýa, ses ýazgysy, maglumat saklaýjy gurluşlar we maglumat gözleg ulgamlary arkaly ýaýradanyňyzda neşir edijilere şu elektron poçta salgylary boýunça habar bermegiňizi haýyş edýäris: ndobretsova@dpi.kg, office@dpi.kg

ISBN 978-9967-11-929-1

UOK – 327 (100-87)
KBK – 66.4 (0)

© Syýasaty ösdürmek instituty, 2026
© «Ýuksaliş» hereketi, 2026

Mazmuny:

Raýat üçin. Merkezi Aziýada TDG barada 28 fakt: iş orunlary, salgytlar, ykdysadyýet, hyzmatlar, adamlara kömek we ýurtlaryň ösüşi.....	6
Gysgaltmalaryň we şertli belgileriň sanawy.....	10
Gysgaça mazmun.....	12
Giriş.....	14
1. Edebiýata syn.....	16
2. Usulyýet çemeleşmesi we seljermäniň çäklendirmeleri.....	20
2.1. Gözlegiň umumy logikasy.....	20
2.2. Maglumat ýygnamagyň usullary we çeşmeleri.....	20
2.3. Seljeriş çemeleşmesi.....	21
2.4. Üýtgeşmeler nazaryýetiniň elementleri.....	21
2.5. Netijeleri düşündirmäge çemeleşme.....	22
2.6. Çäklendirmeler.....	22
3. TDG sektorynyň sebitleýin keşbi.....	24
3.1. Sektoryň umumy häsiýetnamasy.....	24
3.2. Guramaçylyk görnüşleri.....	24
3.3. Hasaba alnan, hereket edýän we işjeň işleýän guramalar.....	25
3.4. TDG-nyň esasy iş görnüşleri.....	26
3.5. Maliýeleşdirmegiň çeşmeleri we resurs binýady.....	27
4. TDG goşandyna baha bermegiň ýurt modelleriniň görnüşleri.....	29
5. Şu hasabatnyň maksatlary üçin TDG-nyň goşandy nämeden ybarat?.....	32
6. TDG-nyň institusional (pudaklaýyn) goşandy: sektor ykdysadyýetiň gatnaşyjysy hökmünde.....	33
6.1. TDG iş berijiler hökmünde.....	33
6.2. TDG salgyt töleýjiler we býujet ulgamynyň gatnaşyjylary hökmünde.....	36
6.3. TDG goşulan gymmat öndürijiler hökmünde.....	37
6.4. TDG maliýe serişdelerini çekmegiň we gaýtadan paýlamagyň kanaly hökmünde.....	38
6.5. TDG harytlaryň we hyzmatlaryň sarp edijileri hökmünde.....	40
7. TDG-nyň dolandyryşyň hiline, maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüş şertlerine goşandy.....	41
7.1. TDG döwlet çözgütlerini kabul etmek we özgertmeleri amala aşyrmak sikliniň gatnaşyjylary hökmünde.....	43
7.2. TDG döwlet çözgütleri üçin bilermenlik çeşmesi hökmünde.....	44
7.3. TDG ilatdan gaýdýan aragatnaşyk kanaly hökmünde.....	45

7.4. Jemgyýetçilik monitoringi we hasabatlylyk.....	45
7.5. Özara hereket platformalary we bilelikdäki çözgütler.....	46
8. TDG-nyň ykdysady ösüşe goşandy.....	48
8.1. Durmuş telekeçiligi we inklýuziw ösüş.....	48
8.2. Telekeçiligi, özbaşdak iş üpjünçiligini we ykdysady başarnyklary ösdürmek.....	49
8.3. Ykdysady şertlere täsir edýän infrastruktura we hyzmat taslamalary.....	50
8.4. Ýerli ykdysady işjeňlik we bileleşikleriň ösüşi.....	50
8.5. Ykdysady täsiri bolan innowasiýalar we sanly çözgütler.....	51
9. TDG-nyň durmuş goşandy we hyzmatlara elýeterliligi üpjün etmek.....	53
9.1. Durmuş kömegi we ýöriteleşdirilen hyzmatlar.....	53
9.2. Gowşak toparlary goldamak we elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak.....	54
9.3. Krizis we dikeldiş hyzmatlary.....	56
9.4. Bähbit görüjileriň mümkinçilikleriniň we ýaşayyş hiliniň üýtgemegi.....	57
10. TDG-nyň tema goşandy: Merkezi Aziýa boýunça umumy «karta».....	58
10.1. Saglygy goraýyş.....	59
10.2. Bilim we başarnyklary ösdürmek.....	60
10.3. Gender, durmuş integrasiýasy we gowşak toparlar.....	61
10.4. Adalata elýeterlilik we hukuklary goramak.....	63
10.5. Daşky gurşaw we klimat.....	64
10.6. Ýaşlar, medeniýet we durmuş jebisligi.....	65
11. TDG goşandynyň hil häsiýetnamalary.....	67
12. Sebitleýin netijeler.....	68
13. Teklipler.....	71
13.1. Döwlet edaralary üçin (pudagara hyzmatdaşlygy mundan beýläk ösdürmek boýunça teklipler).....	71
13.2. TDG üçin.....	72
13.3. Ösüş boýunça hyzmatdaşlar üçin.....	73
13.4. Gözleg guramalary üçin.....	73
13.5. Bilelikdäki sebitleýin gün tertibi üçin.....	74
13.6. Teklipler amala aşyrylanda göz önünde tutulmaly ýurtlaýyn aýratynlyklar.....	74
Goşundylar.....	76
Goşundy 1. Edebiýata syn üçin edebiýat we çeşmeler sanawy.....	76
Goşundy 2. Edebiýat we maglumat çeşmeleriniň sanawy.....	77
Goşundy 3. Merkezi Aziýa boýunça TDG goşandynyň jemleýji görkezijileri.....	82
Goşundy 4. TDG goşandyna baha bermegiň teklip edilýän üç derejeli indikatorlar ulgamy.....	84
Goşundy 5. Maglumatlaryň ygtybarlylyk derejesi.....	87
Goşundy 6. Täjirçilik däl sektoryň ykdysadyýete we iş üpjünçiligine goşandyny ölçemek boýunça halkara tejribe.....	87

MINNETDARLYK BEÝANY

Awtorlar topary Gazagystanyň, Gyrgyzystanyň, Täjigistanyň, Türkmenistanyň we Özbegistanyň TDG hem-de döwlet edaralarynyň wekillerine berlen maglumatlar we gözlege goşan goşandy üçin çuňňur minnetdarlyk bildirýär.

ADALGALAR BOÝUNÇA BELLIK

Merkezi Aziýa ýurtlarynyň kanunçylygynda we iş dolanyşygynda raýat jemgyýetiniň guramaçylykly görnüşleri üçin dürli kesgitlemeler ulanylýar – hökümete degişli bolmadyk guramalar (HDG), täjirçilik däl guramalar (TDG), raýat jemgyýetiniň guramalary (RJG), döwlet däl täjirçilik däl guramalar (DNTG). Şu hasabatyň maksatlary üçin «täjirçilik däl guramalar» (TDG) ady saýlanyp alyndy, sebäbi ol Birleşen Milletler Guramasynyň (BMG) statistika ulgamynda ulanylýar.

MAGLUMATLAR BOÝUNÇA BELLIK

Şu hasabatda ulanylýan mukdar maglumatlarynyň we amaly mysallaryň çeşmeleri Merkezi Aziýa ýurtlarynda hasabatyň geňeşçi-awtorlary tarapyndan taýýarlanan ýurt hasabatlarydyr:

Gazagystan

A. GLADKIH, «ARGO» Raýat jemgyýetini ösdürmek assosiasiýasy, Almaty.

Gyrgyzstan

A. MAMBETOW, A. KURBANOWA, «Raýatlaryň gatnaşmagy» jemgyýetçilik gaznasy.

Täjigistan

H. RASULOWA, «Durnukly ösüş üçin baha bermek» jemgyýetçilik guramasy

Türkmenistan

S. AGABALAYEW, «Keýik Okara» jemgyýetçilik guramasy

Özbegistan

N. KARIMBERDIÝEWA, «Ýuksaliş» hereketi.

Raýat üçin. Merkezi Aziýada TDG barada 28 fakt: iş orunlary, salgytlar, ykdysadyýet, hyzmatlar, adamlara kömek we ýurtlaryň ösüşi

TDG köplenç diňe grant alýanlar ýa-da aýry-aýry taslamalary ýerine ýetirijiler hökmünde kabul edilýär. Emma Merkezi Aziýa ýurtlary boýunça maglumatlar has giň hakyky ýagdaýy görkezýär: TDG iş orunlaryny döredýär, salgyt töleýär, işewürlikden harytlary we hyzmatlary satyn alýar, serişdeleri çekýär, gowşak toparlara kömek edýär, döwlet çözgütleriniň kämilleşdirilmegine gatnaşýar we ösüş çärelerini döwletiň ýa-da bazaryň adaty mehanizmleri bilen gurşap almak kyn bolan adamlara we sebitlere ýetirýär.

Merkezi Aziýada JBGGular: pudagyň möçberi baradaky bahalandyrys suraty

Maglumatlar ýurt materiallaryna we elýeterli san görkezijilerine esaslanýan sebit boýunça ekspert bahalandyrmasy beýan edýär; görkezijiler resmi jemlenen statistika hasaplanmaýar

Fakt	Düşündiriş
1. Merkezi Aziýada TDG eýýäm ykdysadyýetiň we ösüş ulgamynyň pudagyna öwrüldi.	TDG iş berijiler, salgyt töleýjiler, hyzmat üpjün edijiler, döwletiň hyzmatdaşlary, ýerli ösüşiň gatnaşyjylary we raýatlardan hem-de sebitlerden gaýdýan aragatnaşygyň çêşmesi bolup durýar.
2. Gazagystanda işjeň HDG-leriň sany 18 müňe golaý.	2024-nji ýylyň ahyryna çenli Gazagystanda 17 964 işjeň HDG bardy. Bu sebitde hakyky işleýän guramalaryň iň uly we resmileşdirilen toplumlarynyň biridir.
3. Gazagystanyň TDG-leri 98 müňe golaý iş ornuny üpjün edýär.	2024-nji ýylda sektorda 98 müňe golaý adam işledi; bu ýokary bilim (takmyndan 88 müň) we lomaý söwda (95 müň) ýaly pudaklar bilen deňeşdirerlikdir. Bu zähmet bazarynyň doly bahaly bölegidir.
4. Gazagystanyň TDG-leriniň zähmet haky gaznasy 374,1 mlrd tenge töweregi boldy (773,1 mln ABŞ dollary).	Şeýle zähmet haky möçberi sektoryň maşgalalaryň girdejisini, sarp edijilik islegini we sosial, bilermenlik, bilim hem-de hyzmat ugurlarynda hünärmenleriň iş üpjünçiligini goldaýandygyny aňladýar.

Fakt	Düşündiriş
5. Gazagystanyň TDG-lerinde uly meýletinçilik serişdesi bar – 107 müň adam.	Tölegli işgärler bilen bilelikde bu sektoryň işine gatnaşýan 200 müňden gowrak adamdyr. TDG-niň goşandy hemişelik iş üpjünçiliginden has giňdir.
6. Gazagystanda döwlet sosial zakazy arkaly 33,6 mlrd tenge (69,9 mln ABŞ dollary) 2 167 taslama amala aşyryldy.	Bu TDG-niň döwlet sosial syýasatynyň ýerine ýetirilişine eýýäm girizilendigini we adamlar hem-de bileleşikler bilen aragatnaşyk zerur bolan ýerlerde döwlete hyzmat bermäge kömek edýändigini görkezýär.
7. Gazagystanda TDG gatnaşmagyndaky ýörite sosial hyzmatlar takmynan 45–55 mlrd tenge (91,7–114,6 mln ABŞ dollary) diýlip bahalandyrylýar.	Bu möçberniň 60%-den gowragy býujetden maliýeleşdirilýär: döwlet jemgyýetçilik ähmiýetli hyzmatlary bermek üçin TDG-niň mümkinçiliklerini eýýäm ulanýar.
8. Gyrgyzystanyň TDG-leri 24 müňden gowrak iş ornuny dörettdi.	Bu ylmy we tehniki iş (28 müň adam) hem-de maglumat we aragatnaşyk (39 müň adam) ýaly pudaklar bilen deňeşdirilendir. TDG-niň ortaça aýlygy ýurt boýunça ortaça 36 047 soma (414 ABŞ dollary) garşy 27 605 som (317 ABŞ dollary) boldy.
9. Gyrgyzystanyň işjeň TDG-leri býujete 1,3 mlrd soma golaý (14,9 mln ABŞ dollaryna golaý) töledi.	Bu patent esasynda salgydyň ýyllyk girdejileri bilen deňeşdirilme we ýer salgydynyň möçberine ýakındyr. TDG diňe serişdeleri çekmän, pul serişdelerini býujete hem gaýtarýar.
10. Gyrgyzystanyň TDG-leriniň JIÖ-ä goşandy suw üpjünçiliginiň hem-de sungat, güýmenje we dynç alyş sektorlarynyň goşandyndan ýokarydyr.	Deňeşdirmek üçin: TDG-niň JIÖ-däki paýy 0,67%, suw üpjünçiligi – 0,23%, sungat, güýmenje we dynç alyş – 0,49%. Bu TDG goşandyny ykdysady taýdan düşnükli edýär.
11. Gyrgyzystanyň TDG-leri 2024-nji ýylda 53 mlrd som (609,2 mln ABŞ dollaryna golaý) maliýeleşdiriş çekdi, şu gözlegde bahalandyrylýan goşant berýän maksatlaýyn topar bolsa 14,2 mlrd som (161,7 mln ABŞ dollaryna golaý) boldy.	Bu maliýe girdejileri zähmet haklaryna, hyzmatlara, satyn alyşlara, adamlara goldawa we ýerli ykdysady işjeňlige öwrülýär.
12. Gyrgyzystanyň TDG-leri diňe daşary ýurt grantlaryna bagly däldir.	14,2 mlrd som (161,7 mln ABŞ dollaryna golaý) girdejiniň içinde: hemaýatkärlik kömegi we sadakalar 8,3 mlrd som (95,4 mln ABŞ dollaryna golaý) ýa-da 59%, daşary ýurt tehniki kömegi we grantlar – 2,7 mlrd som (30,5 mln ABŞ dollaryna golaý) ýa-da 19%, býujet goldawy – 0,2 mlrd som (1,8 mln ABŞ dollaryna golaý) ýa-da 1% boldy.
13. Gyrgyzystanyň TDG-leriniň kiçi we orta biznesiň ösüşine goşandy 917 mln som (10,5 mln ABŞ dollaryna golaý) boldy.	Bu çykdaýylar ýerli ykdysadyýete – myhmanhanalara, ulag kompaniýalaryna, çaphanalara, jaý kireýine, iýmit üpjünçiligine, enjam üpjün edijilere we kiçi hem orta biznesiň beýleki subýektlerine gidýär.

TDG Merkezi Aziýada:

özüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Fakt**Düşündiriş**

14. Özbekistanda 10,8 müňden gowrak TDG hasaba alyndy.	2025-nji ýylyň 1-nji ýanwaryna çenli 10 823 TDG (DNTG) hasaba alyndy, bölümçeler we wekilhanalar bilen birlikde sektorda 11,6 müňden gowrak gurama bar.
15. Özbekistanyň TDG sektorlarynda 77 müňden gowrak adam işleýär.	2024-nji ýylda sektorda 77 535 adam işledi, olaryň 31 740-sy aýal ýa-da 40,9%. Bu zähmet bazarynyň görnükli bölegidir.
16. Özbekistanyň TDG sektorlarynyň 2024-nji ýyldaky umumy pul girdejileri 34,35 trln sum boldy (2,8 mlrd ABŞ dollaryna golaý).	Bu maliýe girdejileri zähmet haklaryna, hyzmatlara, satyn alyşlara, adamlara goldawa we ýerli ykdysady işjeňlige öwrülýär.
17. Soňky 7 ýylda Özbekistan raýat jemgyýeti institutlaryny goldamak üçin 718 mlrd sum (60 mln ABŞ dollaryna golaý) bölüp berdi.	Bu döwletiň TDG arkaly ösüş meselelerini çözüändiginiň giň gerimli subutnamasydyr.
18. Täjigistanda 1 700 jemgyýetçilik guramasy we 411 şahamça hem-de wekilhana hasaba alyndy.	Statistik görünýänlik çäkli bolsa-da, bu sektoryň institusional gerimini görkezýär.
19. Täjigistanyň TDG-lary Milli ösüş geňeşiniň ýanyndaky 14 pudagara iş toparyna gatnaşýar.	Bu raýat sektorynyň diňe taslamalara däl, strategiki meýilnamalaşdyrmaga, monitoringe we çözümleri taýýarlamağa hem goşulandygyny aňladýar.
20. Täjigistanyň 69 guramadan ybarat TDG saýlamasynyň ýylda 250 müň adamy bähbit görüjä öwrülýär.	Bu tutuş sektor däl-de, maglumat ýygnap bolan guramalaryň diňe bir bölegidir. Görkeziji sektoryň işjeň böleginiň gurşaw gerimini görkezýär, ýöne TDG-nyň ähli goşandyny doly açyp görkezmeýär.
21. Täjigistanyň 69 TDG boýunça saýlamasy 53,3 mln somoni (6 mln ABŞ dollaryna golaý) dolanyşygy we 4 mln somoni töweregi salgyt, ýagny 440 müň ABŞ dollaryndan gowrak möçberi görkezdi.	Daşarky serişdelere baglylyk bar bolsa-da, TDG grantlary we taslamalary ýurduň içinde zähmet haklaryna, hyzmatlara, satyn alyşlara we býujet girdejilerine öwürýär.
22. Türkmenistanda resmi taýdan 138 jemgyýetçilik guramasy hasaba alyndy we olaryň hemmesi hereket edýän hasaplanýar.	Sebit üçin bu seýrek mysaldyr: hasaba alnan tutuş sektor bir wagtyň özünde işleýän we hasabat berýän hasaplanýar.

Fakt	Düşündiriş
23. Türkmenistanda TDG maýyplygy bolan 400-den gowrak adama iş berýär.	Körler we kerler jemgyýetiniň okuw-önümçilik kärhanalary iş üpjünçiligini we zähmet rehabilitasiýasyny üpjün edýär. Bu TDG-nyň sosial we ykdysady meseläni bir wagtda çözüändiginiň mysalydyr.
24. 2024-nji ýylda Türkmenistanda 1,2 mln ABŞ dollary töweregi möçberde 22 grant taslamasy amala aşyryldy.	Bu jemgyýetçilik guramalarynyň taslama işjeňliginiň möhüm ölçenip bolýan görkezijisidir.
25. Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG döwlete «görünmeýän» meseleleri görmäge kömek edýär.	Monitoring, jemgyýetçilik geňeşleri, iş toparlary, maslahatlaşmalar we bähbit görüjiler bilen iş arkaly TDG hyzmatlardaky näsazlyklary, raýatlar we telekeçiler üçin päsgelçilikleri, infrastruktura we çözümleriň ýerine ýetirilişi bilen bagly meseleleri ýüze çykarýar.
26. Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG ýerlerdäki päsgelçilikleri azaltmak arkaly maýa goýum gurşawyny gowulandyryr.	TDG hyzmatlary, infrastrukturany, maglumat elýeterliligi, ilatyň başarnyklaryny we çözümleriň aýdyňlygyny gowulandyrmaga kömek edeninde, ýerli gurşawy işewürlük, maýa goýumlar we özbaşdak iş üpjünçiligi üçin has önünden çaklanyp bolýan edýär.
27. Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG ösüşi uzakdaky sebitlere we çetleşdirilen toparlara «ýetirmek» wezipesini ýerine ýetirýär.	TDG adamlar we sebitler bilen işleýär, uzak ýerlerde sosial goldawyň iň giň territorial gurşawyny we anyklygyny üpjün etmekde döwlet edaralaryna ýardam berýär. Adaty döwlet ýa-da bazar mehanizmleriniň ýetmegi kyn bolan toparlar: gowşak toparlar, uzakdaky bileleşikler, maýyplygy bolan adamlar, krizis ýagdaýyndaky maşgalalar, näsaglar, ýaşlar, aýallar we ýerli başlangyçlardyr.
28. Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG tarapyndan jemgyýetçilik monitoringi döwletiň we jemgyýetiň serişdelerini tygşytlamaga kömek edýär, olaryň ulanylyşynyň anyklygyny we netijeliligini güýçlendirýär.	Hyzmatlaryň, satyn alyşlaryň, derman üpjünçiliginiň, infrastruktura taslamalarynyň we sosial maksatnamalaryň monitoringi ýalňyşlyklary, aýdyň däl we netijesiz çözümleri ir ýüze çykarmaga kömek edýär.

Gysgaltmalaryň we şertli belgileriň sanawy

Gysgaltmalar

CAF	Charities Aid Foundation.	TDG	täjirçilik däl guramalar.
HSE	HSE University.	DNTG	döwlet däl täjirçilik däl guramalar (Özbegistanda resmi ulanylýan adalga).
ICNL	International Center for Not-for-Profit Law / Täjirçilik däl hukuk boýunça halkara merkez.	KHN	kadalaşdyryjy hukuk namalary.
OECD	Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş guramasy.	HDG	hökümete degişli bolmadyk guramalar.
UNDP	United Nations Development Programme / BMG-niň Ösüş maksatnamasy.	MST	milli statistika komiteti.
JIÖ	jemi içerki önüm.	RJG	raýat jemgyýetiniň guramalary.
JGÝ	jemi goşulan gymmat.	YDGI	ykdysady iş görnüşleriniň umumy klassifikatory.
GÇE	gaýtadan dikeldilýän energiýa çeşmeleri.	BMG	Birleşen Milletler Guramasy.
DÜKH	döwlet tarapyndan kepillendirilen hukuk kömegi.	BMG MHU	BMG-niň Milli hasaplar ulgamy.
DSG	Döwlet salgyt gullugy.	IBMSSK	ilkinji bejeriş-sanitariýa kömegi.
DSZ	döwlet sosial zakazy.	DÖSM	durmuş-ykdysady ösüş maksatnamasy.
SÖI	Syýasaty ösdürmek instituty.	ÝEŞ	ýaşayyş jaý eýeleriniň şereketi.
HG	halkara guramalar.	MA	Merkezi Aziýa
KOB	kiçi we orta biznes.	DÖM	Durnukly ösüş maksatlary.
KOE	kiçi we orta kärhanalar.	AJ	adatdan daşary ýagdaýlar.
ÝÖD	ýerli öz-özüňi dolandyryş.		

Şertli belgiler

Sebit	Merkezi Aziýa.
Merkezi Aziýa ýurtlary	Gazagystan, Gyrgyzystan, Täjigistan, Türkmenistan, Özbekistan.
TDG sektory	şu hasabatnyň çäklerinde seredilýän täjirçilik däl guramalaryň jemi.
Hasaba alnan guramalar	hakyky işjeňligine garamazdan resmi hukuk derejesi bolan guramalar.
Hereket edýän guramalar	iş alyp barýan we/ýa-da hasabat berýän guramalar.
Işjeň işleýän guramalar	yzygiderli iş alyp barýan we seljermäniň iş toplumyna girizilen TDG.
TDG-nyň bähbit görüjileri	TDG-nyň işinden göni kömek, hyzmat ýa-da peýda alýanlar.
TDG-nyň goşandy	TDG-nyň özüşe institusional, dolandyryş, ykdysady, durmuş, tema we hil goşandy.
Institusional goşant	TDG-nyň ykdysadyýet sektory hökmünde goşandy: iş üpjünçiligi, zähmet haky, salgytlar, maliýe akymlyary, satyn alyşlar, goşulan gymmat.
Dolandyryş goşandy	TDG-nyň döwlet syýasaty sikline, çözgütleriň bilermenlik seljermesine, monitoringe, jemgyýetçilik gözegçiligine we gaýdýan aragatnaşygy ýetirmäge gatnaşmagy.
Tertipnama işi arkaly ykdysady goşant	TDG-nyň telekeçiligi, özbaşdak iş üpjünçiligini, ykdysady başarnyklary, infrastrukturany we ýerli ykdysadyýeti ösdürmäge goşandy.
Durmuş goşandy	gowşak toparlar üçin hyzmatlar, kömek, utgaşdyryjy goldaw we elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak.
Tema goşandy	TDG-nyň aýratyn ugurlar boýunça goşandy: saglygy goraýyş, bilim we başarnyklary ösdürmek, gender we durmuş integrasiýasy, adalata elýeterlilik, ekologiýa, garyplyga garşy göreş, ýerli ösüş, ýaşlar we medeniýet.
Goşandyň hil häsiýetnamalary	özboluşlylyk, innowasionlyk, netijelilik, durnuklylyk we ösüşi uzakdaky bileleşiklere, çetleşdirilen hem-de gowşak toparlara «ýetirmek» wezipesi.

Gysgaça mazmun

Gözleg Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň durmuş-ykdysady ösüşiň durnukly gatnaşyjysy bolup durýandygyny görkezýär. Gazagystanda 2024-nji ýylyň ahyryna çenli maglumatlar binýadynda 17 964 işjeň HDG görkezildi, sektorda 97 758 adam işledi, şeýle hem 107 müň meýletinçi hasaba alyndy. Gyrgyzystanda TDG işine 34 682 adam gatnaşýar, şol sanda 24 414 işgär, 4 857 daşarky bilelikde işleýän we 5 411 meýletinçi/tölegsiz işgär. Özbegistanda 10 823 DNTG hasaba alyndy, sektorda bolsa 70 müňden gowrak adam işleýär. Täjigistanda 1 700 jemgyýetçilik guramasy we 411 şahamça hem-de wekilhana hasaba alyndy, Türkmenistanda bolsa 138 jemgyýetçilik guramasy hereket edýär, olaryň hemmesi işleýän we hasabat berýän hasaplanýar. Bu maglumatlar sebitde TDG sektorynyň ölçenip bolýan institusional gerime eýedigini we ykdysadyýetiň, durmuş infrastrukturasynyň hem-de ösüş ulgamynyň möhüm bölegi hökmünde seredilmelidigini görkezýär.

Sebitleýin derejede TDG goşandynyň birnäçe görnüşi has aýdyň görünýär. Birinjiden, bu institusional goşantdyr: iş orunlary, zähmet haky gaznasy, salgyt we sosial tölegler, maliýe akymlyry, harytlaryň we hyzmatlaryň satyn alynmagy, JIÖ-ä goşant. Iň görkezme mysal Gyrgyzystanda ýüze çykýar: 2024-nji ýylda işjeň işleýän TDG 10,56 mlrd somdan gowrak (120 mln ABŞ dollaryndan gowrak) jemi goşulan gymmat dörettdi, bu ýurduň JIÖ-niň 0,67%-ine deňdir, býujete 1,3 mlrd soma golaý (15 mln ABŞ dollaryna golaý) töledi, sektoryň umumy maliýe girdejileri 53 mlrd soma golaý (610 mln ABŞ dollaryna golaý) boldy, şu gözlegde bahalandyrylýan goşant berýän maksatlaýyn topar boýunça bolsa 14,2 mlrd som (161,7 mln ABŞ dollaryna golaý) boldy. Özbegistanda DNTG sektorynyň 2024-nji ýyldaky pul girdejileriniň umumy möçberi 34 350,3 mlrd sum (2,8 mlrd ABŞ dollary) boldy, soňky ýedi ýylda raýat jemgyýeti institutlaryny goldamak üçin döwlet býujetinden 718 mlrd sum (60 mln ABŞ dollaryna golaý) bölünip berildi. Gazagystanda döwlet sosial zakazy arkaly 2024-nji ýylda 33,6 mlrd tenge (70 mln ABŞ dollaryna golaý) 2 167 taslama amala aşyryldy. Täjigistanda 69 RJG boýunça saýlama 53,3 mln somoni (6 mln ABŞ dollaryna golaý) dolanyşygy we 4 mln somonä golaý (440 müň ABŞ dollaryndan gowrak) salgydy görkezdi, Türkmenistanda bolsa 2024-nji ýylda 22 grant taslamasy amala aşyryldy, TDG ýanyndaky kärhanalar maýyplygy bolan 400-den gowrak adamy iş bilen üpjün edýär.

Ikinjiden, hasabat TDG-nyň dolandyryşyň hiline, maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüş şertlerine goşandyny görkezýär. TDG diňe hyzmat bermeyär, olar döwlet çözgütlerini ara alyp maslahatlaşmak sikline, jemgyýetçilik monitoringine, özgertmeleriň bilermenlik goldawyna gatnaşýar, ilatdan gaýdýan aragatnaşygy döwlete ýetirýär we ýerlerde düzedişleri hem-de üýtgetmeleri talap edýän ulgamlaryň kynçylyklary ýüze çykarmaga kömek edýär. Täjigistanda TDG wekilleri Milli ösüş geňeşiniň ýanyndaky 14 pudagara iş toparyna gatnaşýar. Gazagystanda TDG jemgyýetçilik geňeşleriniň, grant mehanizmleriniň we döwlet sosial zakazynyň ulgamyna girizildi. Özbegistanda TDG goldawynyň institusional infrastrukturasyny DNTG portaly, jemgyýetçilik geňeşleri, döwlet grantlary we sebit gaznalary arkaly ösdürilýär. Şol bir wagtda Özbegistanyň mysaly sektoryň institusional ösüşiniň onuň jemgyýetçilik tarapyndan tanalmagyny öz-özünden kepillendirmeyändigini görkezýär: käbir raýatlar üçin TDG-nyň (DNTG) orny ýeterlik derejede düşnükli däl. Gyrgyzystanda TDG özgertmeleriň ýerine ýetirilişiniň monitoringine, jemgyýetçilik ähmiýetli hyzmatlary bermäge we ösüş maksatnamalaryny işläp taýýarlamağa gatnaşýar. Şeýlelikde, TDG diňe döwletiň hyzmatdaşlary bolman, eýsem telekeçilik, maýa goýumlar we ýerli ösüş üçin has aýdyň, öňünden çaklanyp bolýan we özüne çekiji gurşawyň möhüm bölegi bolup çykyş edýär.

Üçünjiden, gözleg TDG-nyň durmuş, tema we hil goşandyny görkezýär. Raýat sektorynyň guramalary saglygy goraýyş, bilim, durmuş integrasiýasy, adalata elýeterlilik, ekologiýa, ýerli ösüş, garyplyga garşy göreş we telekeçiligi ösdürmek ugurlarynda işleýär. Olaryň goşandy diňe gerimi bilen däl, hili bilen hem möhümdir. Hasabat TDG goşandynyň baş esasy hil häsiýetnamasyny belleýär: özboluşlylyk, innowasionlyk, netijelilik, durnuklylyk we ösüş kyn barylýan, çetleşdirilen hem-de gowşak sebitlere we toparlara

«ýetirmek» ukyby. Hut şu häsiýetler TDG-ä maşgala, döwlet ýa-da bazar tarapyndan doly gurşalyp bilinmeýän meseleleri çözmäge, uzakdaky sebitler, gowşak we sany az toparlar bilen işlemäge, şeýle hem kömegi we çözgütleri adaty administratiw mehanizmler bilen gurşap almak kyn bolanlara ýetirmäge mümkinçilik berýär. Sektoryň esasy aýratynlyklarynyň biri hem şundadyr: TDG diňe hyzmatlary däl, eýsem soňra özgertmelere, hyzmatlara, ýerli özüşe we dolandyrys tejribesine täsir edip biljek mesele çözmegiň amaly modellerini döredýär.

Gözlegiň wajyplygy birnäçe ýagdaý bilen kesgitlenýär. Birinjiden, Merkezi Aziýada TDG-nyň goşandyny diňe taslamalar we grantlar arkaly däl, eýsem ykdysadyýet, dolandyrys, hyzmatlaryň hili we ýerli ösüş arkaly bahalandyrylan ulgamlaryň gözlegler örän az. Ikinjiden, sebitde TDG barada jemgyýetçilik garaýşy deň däl: amaly peýdanyň ykrar edilmegi bilen birlikde daşarky täsir, grantlara baglylyk we sektoryň ikinji derejeli orny baradaky stereotipler saklanyp galýar. Bu TDG goşandyna baha bermek boýunça jemgyýetçilik talapyny döredýär. Üçünjiden, maýa goýum gurşawyna, sebitleriň durnuklylygyna, dolandyrysýň hiline we pudagara hyzmatdaşlyga ünsüň artýan häzirki döwründe TDG-nyň diňe sosial ugra däl, eýsem raýatlar, bileleşikler we telekeçiler üçin päsgelçilikleri azaltmaga-da goşant goşýandygyny görkezmek aýratyn möhümdir. Bu bolsa TDG goşandyna baha bermek boýunça döwlet talapyny döredýär. Şeýlelikde, hasabat amaly jemgyýetçilik we döwlet talapyna jogap berýär: TDG goşandyny görnünýän, ölçenip bolýan we jemgyýet tarapyndan ykrar edilen etmek.

Şol bir wagtda hasabat subutnama binýadynyň çäklendirmelerini hem obýektiv görkezýär. Ýurtlar boýunça guramalaryň kesgitlemelerinde we gurşawynda, statistikanyň dolulygynda, makroykdysady maglumatlaryň elýeterliliginde we hil materiallarynyň çuňlugynda möhüm tapawutlar bar. Guramalaryň hasaba alnyşy, aýry-aýry maliýe akymlyry, taslamalaryň, hyzmatlaryň we bähbit görüjileriň sany has gowy hasaba alynýar; adamlaryň ýagdaýynda, durmuş hilinde, iş üpjünçiliginiň derejesinde, netijeleriň durnuklylygynda we döwlet dolandyrys tejribesinde uzak möhletli üýtgeşmeler bolsa has pes derejede görkezilýär. Şonuň üçin hasabat ýurtlaryň emeli simmetrik mukdar deňeşdirmesini gurmaýar, eýsem statistikany, mysallary, bilermen bahalaryny we goşant modelleriniň görnüşlerini birleşdirýän sebitleýin jemleme usulyny ulanýar. Onuň özboluşlylygy hem şundadyr: bu Merkezi Aziýa üçin TDG goşandyny bir wagtyň özünde birnäçe ölçegde – institusional, ykdysady, dolandyrys, durmuş we tema ölçeglerinde beýan etmegiň ilkinji synanyşyklarynyň biridir.

Esasy sebitleýin netije şundan ybarat: Merkezi Aziýada TDG durnukly ösüşiň möhüm çeşmesidir, emma olaryň goşandynyň milli maglumat ulgamlarynda görnünýän derejesi dürli we köplenç ýeterlik däl. Bu goşandy mundan beýläk ykrar etmek üçin iş üpjünçiliginiň, maliýe akymlarynyň, salgyt tölegleriniň, meýletin zähmetiň, goşulan gymmatyň we tertipnama işiniň netijeleriniň has yzygiderli hasabyny ösdürmek, şeýle hem açyk hasabatlylygy, deňeşdirip bolýan görkezijileri we pudagara özara hereket mehanizmlerini güýçlendirmek zerurdyr. Döwlet edaralary üçin bu döwlet meýilnamalaşdyrmasyň netijeliligini ýokarlandyrmak maksady bilen TDG mümkinçiliklerini hasaba almagyň mehanizmlerini mundan beýläk ösdürmegiň maksadalaýykdygyny aňladýar. TDG-nyň özlari üçin – netijeleri resminamalaşdyrmagy we jemgyýetçilige hödürlemegi güýçlendirmek; ösüş boýunça hyzmatdaşlar we gözleg guramalary üçin bolsa – baha bermek usullaryny we goşandy hasaba almagyň umumy sebitleýin standartlaryny goldamakdyr.

Giriş

Soňky onýyllyklarda täjirçilik däl guramalar Merkezi Aziýa ýurtlarynyň jemgyýetçilik, durmuş we ykdysady durmuşynyň görnükli bölegine öwrüldi. Olar sosial goldawdan, bilimden, saglygy goraýyşdan we hukuklary goramakdan başlap, ekologiýa, ýerli ösüş, telekeçilik, ýaşlar syýasaty we raýatlaryň çözgüt kabul etmäge gatnaşmagy ýaly dürli ugurlarda işleýär. Şol bir wagtda sebitde TDG baradaky garaýyşlar deň däl: käbirleri olary amaly kömegiň we goragyň çêşmesi, beýlekiler jemgyýetçilik ähmiýetli meseleleri çözmekde bilermenlik çêşmesi we hyzmatdaş hökmünde görýär, jemgyýetçilik gürrüňiniň bir bölegi bolsa TDG işini häzirem daşarky täsir, grantlara baglylyk ýa-da negatiw stereotipler bilen baglanyşdyrýar.

TDG-nyň toplanan iş tejribesi indi olaryň barlygyny umumy ykrar etmekden, olaryň nähili jemgyýetçilik gymmatyny döredýändigine, haýsy meseleleri çözmäge kömek edýändigine we olaryň goşandyny çözgüt kabul etmekde, statistikada hem-de ösüş baradaky jemgyýetçilik düşüňjesinde nädip has gowy hasaba alyp bolýandygyna has düşüňjeli baha bermäge geçmäge mümkinçilik berýär.

Merkezi Aziýa ýurtlarynyň ösüşine täjirçilik däl guramalaryň goşandyna baha bermek bu sektoryň işini beýan etmek üçin-de, onuň ösüş ulgamyndaky ornuna has takyk düşüňmek üçin-de zerurdyr. TDG sosial, ykdysady, hukuk, ekologik we dolandyryş meselelerini çözmäge gatnaşýar, emma bu işiň netijeleri giň jemgyýetçilik, işewürlük we döwlet institutlarynyň bir bölegi üçin köplenç ýeterlik derejede görünmeýär. Netijede, TDG goşandy aýry-aýry taslamalar, grant maliýeleşdirmesi, köpçülikleýin çäreler ýa-da belli toparlar bilen iş arkaly bölekleyin kabul edilip bilýär, adamlar, bileleşikler we dolandyryş ulgamlary üçin nähili üýtgeşmeleriň döredilýändigini barada bitewi düşüňje kemala gelmeýär.

Sebitiň köp ýurtlarynda TDG resmi hukuk kanunylygyna eýedir: olar hasaba alnandyr, milli kanunçylygyň çäklerinde işleýär, hasabat berýär, taslamalary amala aşyrýar we döwlet edaralary bilen gatnaşyk saklaýar. Emma sektoryň durnukly jemgyýetçilik ykrar edilmegi has giň binýady talap edýär. Postsowet şertlerinde TDG hemişe jemgyýetçilik gurluşynyň adaty we däp bolan bölegi hökmünde kabul edilmeyär, sebäbi özbaşdak raýat guramalary baradaky taryhy ýat çäklidir, köpçülikleýin hereketiň köp görnüşleri bolsa uzak wagtlap döwlet ýa-da döwletleşdirilen gurluşlar bilen baglanyşdyrylyp geldi. Şonuň üçin TDG-nyň däp bolan kanunylygy haýal kemala gelýär we köp babatda jemgyýetiň olaryň gündelik durmuşdaky amaly peýdasyny näderejede görýändigine baglydyr.

TDG-nyň harizmatik kanunylygy olaryň jemgyýet we döwlet üçin möhüm meseleleri çözmekdäki ähmiýetli goşandynyň ykrar edilmegi bilen baglanyşyklydyr. Ol sektoryň işi adamlara hakyky kömek, hyzmatlaryň ösüşi, hukuklaryň goralmagy we jemgyýetçilik ähmiýetli meseleleri çözmäge gatnaşmak hökmünde kabul edilende ýüze çykýar. Bu ýagdaýda goşanda baha bermek jemgyýetçilik ynamyny we institusional ykrar edilmegi güýçlendirmegiň guralyna öwrülýär. Ol TDG-nyň diňe grant alýan guramalar dældigini görkezmäge mümkinçilik berýär. Olar ösüşde möhüm rol oýnaýar: hyzmat berýär, iş orunlaryny döredýär, salgyt töleýär, serişdeleri çekýär, gowşak toparlary goldaýar, çözgütleri işläp taýýarlamaga gatnaşýar, ilatdan gaýdýan aragatnaşygy döwlete ýetirýär, ýerli başlangyçlary ösdürýär, maýa goýumlar üçin has aýdyň we özüne çekiji gurşawy kemala getirýär hem-de sosial we ykdysady meseleleri çözmegiň täze çemeleşmelerini hödürleýär. Bu goşant näçe düşnükli bolsa, TDG, döwlet, işewürlük, ösüş boýunça hyzmatdaşlar we jemgyýet arasynda konstruktiv özara hereket üçin şonça köp esas döreýär, Merkezi Aziýa ýurtlarynyň raýatlary üçin peýda hem şonça artýar.

Şol bir wagtda Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň jemgyýetçilik ähmiýeti diňe olaryň kömek bermek, okatmak ýa-da taslamalary ýerine ýetirmek ukyby bilen bagly däl. Goşandyň möhüm bölegi TDG-nyň resmi çözgütler bilen adamlaryň hakyky ýaşayş ýagdaýynyň arasyndaky aralygy azaltmagyndan ybaratdyr. Bähbit görüjiler, ýerli bileleşikler we sebitler bilen hemişelik aragatnaşyk arkaly TDG maksatnamalaryň ýerine ýetirilişindäki näsazlyklary beýlekilerden ir görüp bilýär, çetleşdirilen toparlary ýüze çykarýar, ykdysady gatnaşyklaryň ýüzbe-ýüz bolýan administratiw päsgelçiliklerini kesgitleýär we maksatnamalaryň ýerli şertlerde amala aşyrylyşy barada döwlet edaralaryna maglumat berýär. Bu

wezipede TDG ýerli başlangyçlaryň, hususy sektoryň we maýa goýumlaryň ösüşi üçin öňünden çaklanyp bolýan hem-de amatly aýdyň gurşawy döretmek boýunça maslahatlar arkaly ösüş üçin has amatly şertleriň kemala gelmegine ýardam edýär, döwlet çözgütleriniň bilermenlik goldawyny, aýdyňlygyň ýokarlanmagyny we netijeli ýerine ýetirilmegini üpjün edýän jemgyýetçilik mehanizmini döredýär.

Merkezi Aziýa ýurtlary üçin bu wezipe aýratyn ähmiýete eýedir. Sebitle TDG sektory birmeňzeş däl: hukuk görnüşleri, adalgalar, döwlet bilen özara hereket modelleri, maliýeleşdiriş çeşmeleri, maglumatlaryň açyklyk derejesi we mukdar taýdan baha bermek mümkinçilikleri tapawutlanýar. Käbir ýurtlarda TDG-nyň goşandy iş üpjünçiligi, maliýe akymlyry we statistika arkaly has gowy görünýär; beýlekilerde bolsa döwlet maksatnamalaryna, bilermenlik meýdançalaryna, sosial hyzmatlara, jemgyýetçilik monitoringine ýa-da kyn barylýan toparlar bilen işe gatnaşmak arkaly ýüze çykýar. Şonuň üçin sebitleýin hasabat ýurt materiallarynyň mehaniki birleşdirilmegi däl. Onuň wezipesi umumy kanunalaýyklyklary we tapawutlary ýüze çykarmak, TDG goşandynyň esasy görnüşlerini görkezmek hem-de bu goşandyň haýsy bölekleriniň eýýäm ölçenip bilinýändigini, haýsysynyň bolsa has ösen subutnama binýadyny talap edýändigini kesgitlemekdir.

Şu hasabatnyň maksady – Merkezi Aziýa ýurtlarynyň durmuş-ykdysady ösüşine TDG-nyň goşandyna baha bermekdir. Bu baha olaryň ykdysadyýetiň gatnaşyjylary, jemgyýetçilik ähmiýetli hyzmatlary üpjün edijiler, döwletiň hyzmatdaşlary, ýerli ösüşiň subýektleri, amaly bilermenlik çeşmeleri, ilatdan we sebitlerden gaýdýan aragatnaşygy geçirijiler, şeýle hem maýa goýum gurşawynyň we hususy sektoryň ösüş şertleriniň gowulanmagyna ýardam berýän aktorlar hökmünde ornuny öz içine alýar. Ikinji derejeli maksat – Merkezi Aziýanyň 5 ýurdundan TDG-nyň arasynda, şol sanda goşanda baha bermek ulgamyny, tejribe alyşmak üçin goşmaça mümkinçilikleri döretmek, şeýle hem bu bahalandyrmany jemlemek we netijeliligini ýokarlandyrmak üçin görkezijiler platformasyny (ulgamyny) işläp taýýarlamakdyr.

Bar bolan hasap ulgamlarynyň doly görkezmeýän goşant görnüşlerine aýratyn üns berilýär: bähbit görüjileriň ýagdaýyndaky üýtgeşmeler, hyzmatlara elýeterliligiň gowulanmagy, jemgyýetçilik gatnaşygynyň güýçlenmegi, gowşaklygyň azalmagy, ykdysady mümkinçilikleriň ösüşi we ýerlerdäki çözgütleriň hiliniň ýokarlanmagy.

Hasabat ýurt materiallaryna, goşmaça mukdar bahalandyrmasy, kabinet seljermesine, üstünlik wakalaryna, fokus-toparlaryň maglumatlaryna, söhbetdeşliklere we elýeterli resmi çeşmelere daýanýar. Şeýle çemeleşme institusional görkezijileri, pudaklaýyn mysallary, goşandyň hil häsiýetnamalaryny we sebitleýin jemlemäni utgaşdyrmaga mümkinçilik berýär. Şol bir wagtda hasabat subutnama binýadynyň çäklendirmelerini göz önünde tutýar: ýurtlar boýunça maglumatlar dolulygy, deňeşdirip bolýandygy, döwürleri, guramalary gurşawy we maglumatlaryň açylyş derejesi boýunça tapawutlanýar. Şonuň üçin seljerme ýurtlaryň emeli simmetrik deňeşdirmesini gurmaga çalyşmaýar, eýsem TDG goşandynyň dürli milli şertlerde nähili ýüze çykýandygyny görkezýär.

Gözlegiň esasy logikasy TDG peýda getirýärmä we haýsy taslamalary amala aşyrýar diýen soragdan, olaryň işi netijesinde hut nämeleriň üýtgeýändigini baradaky soraga geçmekden ybaratdyr. Şeýle geçiş ykdysady ösüş wezipeleri üçin hem aýratyn möhümdir. Döwlet üçin ol syýasatyň ýerine ýetirilişiniň hilini ýokarlandyrmakda we sebitleriň ösüş päsgelçiliklerini azaltmakda TDG-nyň hyzmatdaş hökmünde mümkinçiliklerini has gowy görmäge kömek edýär. Işewürlük we hususy sektor üçin – TDG-nyň diňe sosial araçylar bolman, eýsem esasan hem ýerli derejede has öňünden çaklanyp bolýan, durnukly we özüne çekiji işewürlük gurşawyny kemala getirmegiň gatnaşyjylary bolup biljekdigine düşünmäge mümkinçilik berýär. Jemgyýet üçin bolsa sektor adamlara, maşgalalara, bileleşiklere we sebit ýurtlaryna nähili amaly peýda döredýändigini görkezýär.

1. Edebiýata syn

1.1. Kanunylyk nazaryýeti we TDG goşandynyň ykrar edilmegi meselesi

Täjirçilik däl guramalar baradaky edebiýat TDG-niň özüşe goşandy baradaky edebiýatdan ep-esli giňdir. Gözlegleriň köpüsi hukuk gurşawyna, raýat giňişligine, TDG bilen döwletiň gatnaşyklaryna, jemgyýetçilik gatnaşygyna, ynama we sektoryň umumy ýagdaýyna gönükdirilýär. Munuň tersine, TDG-niň ykdysadyýetde, durmuş ulgamynda, dolandyryşda we ýaşaýyş hilinde nämeleri üýtgedýändigine ulgamlaryň jogap berýän neşirler has seýrek duş gelýär. Bu boşluk diňe Merkezi Aziýa üçin däl, halkara edebiýat üçin hem häsiýetlidir: raýat jemgyýeti barada uly maglumat toplumu bolan ýerlerde-de onuň özüşe goşandy köplenç doly analitiki syn hökmünde däl-de, gytaklaýyn, bölekleyin ýa-da aýratyn mysallar arkaly görkezilýär [3], [5], [9], [15].

Bu boşlugy ýeňip geçmek üçin iň netijeli nazary esas kanunylyk nazaryýetidir. Klassiki Weber däbinde kanunylyk aktoryň hereket etmäge hukugynyň ykrar edilmegi bilen baglanyşykly bolup, üç esasa – döp bolan, harizmatik we kanuny-ratsional esaslara daýanýar [1]. Guramaçylyk nazaryýetinde kanunylyk has giň manyda düşündirilýär: guramanyň islenýän, ýerlikli we jemgyýetde paýlaşylýan kadalara hem-de garaşmalara laýyk hökmünde kabul edilmegi [2]. TDG seljermesi üçin bu olaryň goşandy baradaky soragyň diňe maksatnamalaryň netijeliligi däl, eýsem döwletiň, jemgyýetiň, işewürligiň we ösüş boýunça hyzmatdaşlaryň TDG-ni ösüşiň ýerlikli we gymmatly gatnaşyjysy diýip nämä üçin kabul edýändigini baradaky soragdygyny aňladýar. Şonuň üçin TDG goşandy baradaky çekişme olaryň ykrar edilmegi, ynam we jemgyýetçilik peýdalylygy baradaky çekişme bilen berk baglanyşyklydyr [1], [2].

TDG babatda kanunylyk nazaryýeti aýratyn möhümdir, sebäbi resmi taýdan bar bolmaga hukuk durnukly jemgyýetçilik ykraryny kepillendirmeyär. TDG-niň hasabatlylygy baradaky edebiýatda TDG-niň bir wagtda döwletiň, ösüş boýunça hyzmatdaşlaryň, bähbit görüjileriň we jemgyýetiň garaşmalarına jogap bermelidigi, hasabatlylyk baradaky düşüňjeleriň bolsa TDG-leriň özünde-de, gyzyklanýan taraplarda-da bölekleyin we özara doly sazlaşdyrylmadyk ýagdaýda galýandygy birnäçe gezek nygtalýar [10]. Patrik Kilbiniň işleri hem TDG-niň kanunylygynyň diňe hukuk taýdan hasaba alynmak ýa-da bähbitleri wekilçilik etmek bilen çäklenmeýändigini görkezýär; ol guramanyň gymmatlyklaryna we guramanyň kimiň bähbidine hereket edýän bolsa, şolaryň öňündäki hasabatlylyk mehanizmlerine daýanýar [11], [12]. Şeýlelikde, TDG goşandy diňe netijeleriň toplumu hökmünde däl, olaryň giň manydaky kanunylygyny kemala getirýän esasy mehanizmleriň biri hökmünde seredilmelidir.

1.2. TDG goşandyny ölçemek: statistiki görüňänlik we usulyýet çäklendirmeleri

Halkara edebiýatda täjirçilik däl sektoryň statistiki görüňänligi meselesi möhüm orun eýeleýär. BMG-niň milli hasaplar ulgamynda täjirçilik däl guramalar boýunça gollanma TDG-niň aýratyn we ähmiýetli sektor hökmünde aýratyn statistik hasaba alyş talap edýändigini kesgitledi [3]. Täjirçilik däl we olara ýakyn institutlar hem-de meýletinçilik işi boýunça täzelenen kömekçi hasap raýat jemgyýetini resmi ykdysady statistikada has görüňän etmek maksady bilen bu ugry ösdürýär [4]. Lester Salamon we kärdeşleriniň deňeşdirme gözlegleri, şeýle hem J. Keýsiniň syny esasy meseläniň sektoryň ýoklugynda däl-de, onuň ölçeglerini, gurluşyny we goşandyny ölçemek üçin bitewi halkara deňeşdirilýän maglumat binýadynyň hem-de ylalaşykly usulyýetiň ýokdugyndygyny görkezýär [6], [7]. Şeýlelikde, TDG goşandyny ölçemek olaryň institusional görüňänliginiň we ykrar edilmeginiň şertine öwrülýär.

Edebiýatyň aýratyn bölegi TDG-niň täsirini ölçemäge bagyşlanyp, munuň nähili çylşyrymlydygyny görkezýär. Täsiire baha bermek baradaky edebiýatda TDG-ni tagallalary we derrew görüňän mukdar netijeleri (inputs we outputs), mysal üçin taslamalaryň, okadylan adamlaryň, kömek alanlaryň ýa-da

maliýeleşdiriş möçberleriniň sany arkaly bahalandyrmagyň has aňsatdygy nygtalýar. Emma bähbit görüjileriň ýagdaýyndaky üýtgeşmeler we uzak möhletli täsir (outcomes we impact), ýagny adamlaryň, bileleşikleriň we institutlaryň durmuşyndaky durnukly üýtgeşmeler arkaly baha bermek has kyn bolýar [8]. Täsiire baha bermek uzak möhletli üýtgeşmeleriň TDG-niň anyk hereketleri bilen baglanyşygyny subut etmek meselesi, şeýle hem dürli guramalaryň we platformalaryň maglumatlarynyň deňeşdirip bolmaýandygy sebäpli çylşyrymlaşýar [8], [10]. Raýat jemgyýeti we ösüş boýunça ýurtara deňeşdirme seljermesine esaslanýan edebiýat hem gözlegçileriň köplenç ölçeğiň berk gelmegi bilen hakyky syýasat üçin ähmiýetliligiň arasynda saýlamaga mejbur bolýandygyny görkezýär: elýeterli maglumatlar adaty sektoryň giň we uzak möhletli goşandy barada ynamly netije çykarmak üçin ýeterlik bolmaýar [9]. Şonuň üçin TDG goşandyna gönüden-göni mukdar taýdan baha bermek synanyşyklary seýrek galýar, çekişme bolsa köplenç olaryň jemgyýetçilik täsirinden guramalaryň içerki netijeliligine süýşýär [8]-[10].

1.3. TDG institusional aktor hökmünde: raýat giňişligi, dolandyryşyň hasabatlylygy we ösüş şertleri

Möhüm nazary mesele TDG-ni diňe hyzmat üpjün edijiler däl, institusional gurşawy üýtgedip bilýän aktorlar hökmünde hem görmek zerurlygy bilen baglydyr. K. Herrold we H. Abu-Assiniň işi diňe sosial hyzmatlary bermäge gönükdirilen TDG-leriň hem belli şertlerde gatnaşmak meýdançalaryny döretmek, raýatlar bilen özara hereket etmek we ýerli amallary üýtgetmek arkaly has giň institusional we jemgyýetçilik netijelerine ýardam edip bilýändigini görkezýär [13]. Bu şu gözleg üçin aýratyn möhümdir, sebäbi «hyzmat» bilen «jemgyýetçilik roluny» berk garşy goýmakdan gaça durmaga mümkinçilik berýär. TDG-niň özüşe goşandy görnüşi boýunça hyzmat häsiýetli, emma netijeleri boýunça institusional bolup biler: bilimleriň toplanmagy, standartlaryň ýaýramagy, kömek tejribeleriniň üýtgemegi we öň «görünmeýän» meseleleriň jemgyýetçilik hem-de dolandyryş gün tertibine girizilmegi arkaly [13], [15].

Şeýle çemeleşme TDG-niň ykdysady täsirleri baradaky soragy has giň goýmaga mümkinçilik berýär. TDG-niň işewürlük gurşawyna we maýa goýum klimatyna täsiri adaty gytaklaýyn, emma institusional taýdan ähmiýetli häsiýete eýedir. Bütindünýä banky maýa goýum klimatyny işewürligiň we maýa goýumlaryň ähli ömürlük sikline täsir edýän hukuk, düzgünleşdiriji, administratiw we institusional päsgelçilikleriň jemiň üstü bilen kesgitleýär [24]. Bu nukdaýnazardan hyzmatlara elýeterlilik päsgelçiliklerini, infrastruktura ýetmezçiliklerini, maksatnamalaryň ýerine ýetirilişindäki meseleleri, başarnyk ýetmezçiligini we maglumat deňsizligini ýüze çykarmaga kömek edýän TDG diňe durmuş ulgamyna däl, hususy sektoryň ösüşi üçin has önünden çaklanyp bolýan gurşawy kemala getirmäge hem goşant goşýar. OECD bolsa ynamy, aýdyňlygy we hasabatlylygy uzak möhletli maýa, ykdysady ösüş we maliýe durnuklylygy üçin şertler bilen göni baglanyşdyrýar [26]. TDG telekeçiligi ösdürmäge, startaplary goldamaga, telekeçileriň mümkinçiliklerini ýokarlandyrmaga we döwlet býujetine düşýän ýüki azaltmaga gatnaşýanlar, şeýle hem işewürlük bilen jemgyýetçilik gün tertibiniň arasynda araçylar hökmünde beýan edilýär [15], [17].

Raýat giňişligi baradaky edebiýat hem bu netijäni güýçlendirýär. UNDP we ICNL materiallarynda raýat gatnaşygyna amatly gurşawyň diňe gatnaşmak hukugyny durmuşa geçirmek üçin şert bolman, eýsem sosial jebisligiň we durnukly ösüşiň hereketlendirijisi bolup durýandygy nygtalýar [5]. Bu TDG-niň goşandyny diňe hyzmatlaryň göni berilmegi bilen çäklendirip bolmaýandygyny aňladýar. Ol gatnaşmak kanallaryny, jemgyýetçilik gaýdýan aragatnaşygyny, öz-özüňi guramagy, raýdaşlygy we ynamy kemala getirmek ýaly has giň täsirleri hem öz içine alýar. Şu nukdaýnazardan TDG maşgala, döwlet we bazardan daşarda ýerleşýän, emma bu üç ugra-da täsir edýän aýratyn institut hökmünde çykyş edýär [5], [6].

Şunuň bilen baglylykda edebiýatyň bir bölegi TDG-ni diňe hyzmat üpjün edijiler ýa-da raýat giňişliginiň gatnaşýjylary hökmünde däl, eýsem ekspert-sosial monitoring ulgamynyň goşmaça bölegi, ýagny parlament, kazyýet ýa-da administratiw gözegçiligiň netijeliligini güýçlendirýän resmi däl deňagramlaşdyryjy mehanizm hökmünde hem görmäge mümkinçilik berýär. Gürrüň gaýdýan aragatnaşygy ýetirmek, reformalary ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmak we döwlet tarapyndan kabul edilýän çözgütleriň anyklygyny ýokarlandyrmak barada barýar. OECD açyk hökümeti we raýat gatnaşygyny aýdyňlygy, hasabatlylygy we çözgüt kabul etmedäki gatnaşygynyň hilini güýçlendirmek bilen, Bütindünýä banky bolsa reformalaryň ýerine ýetirilişiniň hilini gowulandyrmak, hasabatlylygy güýçlendirmek we ýerli

çözümleri durnukly jemgyýetçilik netijelerine geçirmek bilen baglanyşdyrýar [25], [27]. Bu manyda TDG dolandyryşy adamlaryň, sebitleriň we ykdysady aktorlaryň hakyky zerurlyklaryna has duýgur edýän institusional gurşawyň bir bölegi hökmünde garalyp bilner.

Bu babatda britan tejribesi görkezme berijidir: sektoryň kanunylygy meselesi Angliýa we Uels boýunça Charity Commission atly garaşsyz düzgünleşdirijiniň işi arkaly institutlaşdyrylandyr. Kanun Komissiýanyň maksatlarynyň arasynda haýyr-sahawat guramalaryna jemgyýetçilik ynamyny we ynamlylygyny artdyrmagy, jemgyýetçilik peýdasy (public benefit) talaby baradaky düşüňjäni ösdürmegi, howandarlaryň borçlaryny berjaý etmegine, haýyr-sahawat serişdeleriniň netijeli ulanylmagyna we guramalaryň ösüş boýunça hyzmatdaşlaryň, bähbit görüjileriň hem-de giň jemgyýetçiligiň önündäki hasabatlylygynyň güýçlendirilmegine ýardam etmegi göni berkidýär [20]. 2024-2029-njy ýyllar üçin strategiýasynda Komissiýa maksadyny haýyr-sahawat guramalarynyň doly ösüp bilýän adalatly, deňagramly we garaşsyz düzgünleşdirmе ulgamyny kemala getirmek hökmünde kesgitleýär we şeýle modeliň sektoryň durnuklylygynyň daýanjy bolan jemgyýetçilik ynamyny goldaýandygyny nygtaýar [21]. Bu modeliň amaly tarapy hem möhümdir: Komissiýa haýyr-sahawat guramalarynyň açyk reýestrini ýöredýär, sektor boýunça açyk maglumatlaryň gündelik göçürmesini berýär we ýyllyk hasabatlylygy standartlaşdyrýar, jemgyýet, gözlegçiler we döwlet işgärleri üçin deňeşdirilýän maglumatlaryň toplumyny giňeldýär [28], [30]. Kanunylygy güýçlendirmegiň goşmaça elementi howandarlardan guramanyň öz maksatlaryny jemgyýetçilik peýdasy üçin nähili durmuşa geçirendigini her ýyl düşündirmegi talap etmek arkaly döredilýär, ýagny guramanyň hukuk derejesi jemgyýetçilik önünde beýan edilýän netije bilen baglanyşdyrylýar [31]. Şeýle-de britan modeli TDG-niň reformalary ara alyp maslahatlaşmakdaky umumy ykrar edilen roluny inkär etmeýär: Komissiýanyň gollanmasy haýyr-sahawat guramalarynyň öz haýyr-sahawat maksatlaryna hyzmat edýän we kanunyň çäklerinde amala aşyrylýan ýagdaýynda jemgyýetçilik çekişmelerine gatnaşmaga haklydygyny göz önünde tutýar [22]. 2025-nji ýylyň «Haýyr-sahawata jemgyýetçilik ynamy» atly yzygiderli gözlegi Angliýada we Uelsde haýyr-sahawat guramalaryna ynam derejesiniň durnukly ýokarydygyny, düzgünleşdirijiniň bardygyny we onuň roluny bilmegiň bolsa sektora ynamlylygy güýçlendirýändigini görkezýär [29]. Şeýlelikde, britan tejribesi TDG-niň kanunylygynyň diňe olaryň öz netijeleri arkaly däl, garaşsyz düzgünleşdirmе, açyk maglumatlar, standartlaşdyrylan hasabatlylyk, jemgyýetçilik gatnaşygynyň düşnükli kadalary we jemgyýetçilik ynamynyň yzygiderli ölçenmegi arkaly hem güýçlenip bilýändigini görkezýär. Analitiki taýdan bu Merkezi Aziýa ýurtlary üçin aýratyn möhümdir: Komissiýa TDG goşandyny doly täsir bahalandyrmasy manysynda ölçemeyär, emma sektoryň goşandy statistiki taýdan düşnüksiz, guramalaryň harizmatik kanunylygy bolsa gowşak bolup galmaz ýaly ölçenip bilijilik, deňeşdirilijilik we ynam infrastrukturasyny döredýär.

1.4. Merkezi Aziýada TDG: ölçeg ýetmezçiligi we kanunylygy güýçlendirmek wezipeleri

Merkezi Aziýa kontekstinde şeýle garaýyş aýratyn ähmiýetlidir. Mysal üçin, Gyrgyzystanda TDG esasan kanuny-ratsional kanunylyga eýe, däp bolan we harizmatik kanunylyk bolsa has gowşak ýüze çykýar [15]. TDG goşandy barada hakyky, ulgamlayyn we düşnükli maglumatlaryň ýoklugy miflere, ynamsyzlyga we sektoryň «zyýanly» roly baradaky aýyplamalara esas döredýär [15]. Başgaça aýdylanda, ýerli kontekstde goşandy bahalandyrmak meselesi diňe akademiki mesele däl, eýsem sektoryň jemgyýetçilik taýdan ykrar edilmegi meselesidir. Şonuň üçin Weberiň kanunylyk nazaryýeti şu gözlegiň nazary esasy hökmünde ulanylýar: subut edilen goşant TDG-niň harizmatik kanunylygyny güýçlendirip, wagtyň geçmegi bilen olaryň ykrar edilmeginiň has durnukly däp bolan esasyňy hem döredip biler [15].

Raýat jemgyýetiniň we TDG-niň Merkezi Aziýa ýurtlarynyň ösüşine goşandy barada neşirler örän azdyr. Edebiýat esasy ünsi sektoryň ýagdaýyna, jemgyýetiň TDG-ni kabul edişine we çözümler kabul etmek proseslerine gatnaşmak mümkinçiliklerine berýär [16]. Halkara edebiýat raýat jemgyýeti guramalarynyň garyplygy azaltmakdaky we ösüşdäki uzak möhletli goşandyny gowşak beýan edýär, emma indikatorlary saýlamagyň kynçylyklary we köp mukdar bahalandyrmalarynyň JIÖ görkezijileri bilen çäklenýändigini barada aýdýar [16]. Şeýlelikde, merkezi aziýa konteksti üçin TDG goşandyny ölçemek meselesi aýratyn ýitidir: sektor bar, işleýär we ösüşe täsir edýär, ýöne ony beýan etmegiň dili institusional we statistiki taýdan

ýeterlik derejede ösmedik. Şol bir wagtda resmi köpçülikleýin habar beriş serişdeleri TDG-ni mahabat girdejileriniň çêşmesi hökmünde görüp, olaryň täjirçilik däl häsiýetini ünsden düşürýär.

Deňeşdirme post-sowet empirikasy kanunylyk nazaryýetiniň ulanylyşynyň subutlaryny üstüni ýetirýär. Mysal üçin, SIRKON häzirki wagtda TDG goşandy baradaky gürrüňiň has toplumlaýyn çarçuwa tarap hereket edýändigini görkezýär: sektoryň taryhyndan we onuň hünärleşmeginden - TDG-niň üýtgeşmeleriniň aktory hökmündäki ornuna, jemgyýetçilik pikirine, haýyr-sahawat medeniýetine we hatda JIÖ-ä goşandyna çenli [17]. Hasabatda sektoryň hünärleşmeginiň onuň täsiriniň esasy içkeri faktoryna öwrülendigi, bilermenligiň, infrastrukturanyň we täze hünär rollarynyň toplanmagynyň TDG-niň jemgyýetçilik we institusional ähmiýetini giňeldendigi nygtalýar [17]. Şeýle-de bu ýerde-de TDG goşandy statistiki, ekspert we mysal subutnamalarynyň utgaşmasy arkaly beýan edilýär. Bu halkara edebiýatyň esasy netijesini tassyklaýar: TDG goşandy diňe bölekleyin ölçenip bilýär we şonuň üçin köp ölçegli çemeleşmäni talap edýär [7], [8], [17].

Ahyrynda, edebiýat syny TDG kanunylygynyň möhüm böleginiň olaryň goşandynyň jemgyýetçilikde görünýänligidigini görkezýär. CIVICUS-dan HSE we CAF-a çenli ynam, gatnaşmak we raýat işjeňligi boýunça gözlegler raýat jemgyýetine diňe guramalaryň sany boýunça däl, adamlaryň kömek, meýletinçilik, sadaka we jemgyýetçilik gatnaşygynyň amallaryna näderejede goşulýandygy boýunça hem baha berilmelidigini görkezýär [6], [14], [18], [19]. Emma bu gözlegler TDG-niň özüşe hut goşandyny däl-de, has köp «gurşawy» we «raýat işjeňliginiň gerimini» beýan edýär. Şonuň üçin olar kontekst hökmünde möhümdir, ýöne TDG-niň ýaşayş hiline, sosial meseleleriň çözülmegine we institusional üýtgeşmelere täsiriniň seljermesini çalşyp bilmeýär [6], [14], [18], [19].

Şeýlelikde, edebiýat syny birnäçe netijä getirýär.

Birinjiden, TDG goşandy baradaky mesele sektoryň ýagdaýy we raýat giňişligi baradaky meseleden has gowşak öwrenilendir.

Ikinjiden, kanunylyk nazaryýeti goşant, ynam, ykrar edilmek we jemgyýetçilik taýdan ýerliklilik temalaryny birleşdirmek üçin iň logiki we subut edilen esas berýär.

Üçünjiden, statistiki hasaba alyşyň halkara standartlary we kömekçi statistiki hasaplar TDG-niň ornuna düşünmek üçin zerur, emma ýeterlik däl binýady döredýär: olar sektory görünýän edýär, ýöne onuň sosial we institusional täsirini doly açyp görkezmeýär.

Dördünjiden, edebiýat TDG goşandyna diňe dar manydaky sosial netijeler arkaly däl, eýsem dolandyryşyň hasabatlylygyny we uýgunlaşyjylygyny ýokarlandyrmakdaky, raýatlar we telekeçiler üçin institusional päsgeçlilikleri azaltmakdaky, şeýle hem hususy sektor we maýa goýumlar üçin has aýdyň hem öňünden çaklanyp bolýan gurşawy döretmekdäki roly arkaly baha berilmelidigini has yzygiderli görkezýär.

Bäşinjiden, jemgyýetçilik ykrary öz-özünden düşnükli bolmadyk geçiş kontekstlerinde goşandy bahalandyrmak bir wagtda analitiki, dolandyryş wezipesi we TDG-niň zerur harizmatik kanunylygyny kemala getirmek wezipesi bolup durýar.

Şonuň üçin Merkezi Aziýa ýurtlary üçin esasy wezipe diňe sektory beýan etmek däl-de, TDG goşandyny ölçenip bilýän, düşnükli we jemgyýetçilik taýdan ähmiýetli edýän baha beriş ulgamyny işläp taýýarlamakdyr [1]-[5], [10], [15]-[17].

2. Usulyýet çemeleşmesi we seljermäniň çäklendirmeleri

2.1. Gözlegiň umumy logikasy

Gözleg TDG-ni goşandy bir wagtda birnäçe ölçegde ýüze çykyan özbaşdak ösüş gatnaşyjylary hökmünde kabul etmekden ugur aldy. Bir tarapdan, TDG ykdysadyýetiň bir bölegidir: iş orunlaryny döredýär, zähmet hakyny töleýär, serişdeleri çekýär, salgyt töleýär, harytlary we hyzmatlary satyn alýar. Beýleki tarapdan, olaryň ähmiýeti tertipnama işi bilen baglydyr: hyzmat bermek, gowşak toparlar bilen işlemek, döwlet reformalaryny işläp taýýarlamaga we monitoringine gatnaşmak, ýerli başlangyçlary ösdürmek, sosial integrasiýa, hukuklary goramak we bähbit görüjileriň ykdysady mümkinçiliklerini goldamak.

Şunuň bilen baglylykda gözleg TDG goşandyna birnäçe özara baglanyşykly blok arkaly seretdi: sektoryň ykdysadyýete institusional goşandy; TDG-niň ýurduň ösüş ekoulgamyndaky roly; sosial goşant; tertipnama işi arkaly ykdysady goşant; dolandyryş, maýa goýum gurşawy we hususy sektoryň ösüş şertleri bilen baglanyşykly goşant; şeýle hem goşandyň hil häsiýetnamalary.

TDG-niň ösüş şertlerini gowulandyrmakdaky goşandy aýratyn ähmiýete eýedir. Ol reformalaryň ýerine ýetirilişi we çözgütleriň durmuşa geçirilişi prosesinde meseleleri ýüze çykarmak, hyzmatlary we maksatnamalary kämilleşdirmäge gatnaşmak, ýerli başlangyçlary ösdürmek, adamlaryň we telekeçileriň maglumatlara, hyzmatlara, hukuk goragyna we ykdysady mümkinçiliklere elýeterliligini giňeltmek arkaly ýüze çykyar. Bu goşant köplenç göni ykdysady görkezijilerde görünmeýär, emma has amatly, aýdyň we öňünden çaklanyp bolýan gurşawy döretmäge täsir edýär.

Seljermäniň obýekti täjirçilik däl hukuk derejesi bolan resmi hasaba alnan guramalaryň ählisi däl-de, ilkinji nobatda jemgyýetçilik peýdaly önümi döredýän we durmuş-ykdysady ösüşe gatnaşýan TDG boldy. Şonuň üçin syýasy partiýalar, dini guramalar, kärdeşler arkalaşyklary, ýaşaaýyş jaý eýeleriniň şereketleri we kanuny taýdan täjirçilik däl bolup bilse-de, şu gözlegiň esasy mazmunyna degişli bolmadyk beýleki guramaçylyk görnüşleri seljermäniň çäginde çykaryldy ýa-da ýurt materiallarynda aýratyn görkezildi.

Gözlege işewürlik assosiasiýalary we täjirçilik guramalarynyň pudaklaýyn birleşikleri hem girizilmedi. Bu düzümler Merkezi Aziýa ýurtlarynyň ählisinde giňden görkezilýär we, şübhesiz, hususy sektoryň ösüşine uly goşant goşýar. Emma olaryň işi beýleki institusional logika eýerýär we şu hasabatnyň saýlanan fokusa - TDG-niň jemgyýetçilik peýdaly we sosial ösüş goşandyna - degişli däldir.

2.2. Maglumat ýygnamagyň usullary we çeşmeleri

Gözleg mukdar we hil seljermesini utgaşdyrýan garyşyk usula esaslanýar. Mukdarlaýyn bölek TDG-laryň ykdysadyýetiň gatnaşyjylary hökmünde institusional goşandyna baha bermek üçin ulanyldy: iş üpjünçiligi, zähmet haky, salgyt we durmuş tölegleri, maliýe girdejileri, harytlaryň we hyzmatlaryň satyn alynmagy, jemi goşulan gymmada goşant we maglumatlar bar bolan ýagdaýynda beýleki görkezijiler. Hil taýdan bölek TDG-laryň ösüşdäki ornuny, olaryň döwlet bilen özara gatnaşyklaryny, tertipnamalaýyn işiniň durmuş we ykdysady täsirini, şeýle hem bähbit görüjiler, hyzmatlar, bileleşikler we dolandyryş tejribesi üçin ýüze çykyan üýtgeşmeleri seljermek üçin ulanyldy.

Maglumat binýadynyň esasyňy Gazagystan, Gyrgyzstan, Täjigistan, Türkmenistan we Özbegistan boýunça ýurt hasabatlary, kabinet seljermesiniň materiallary, üstünlikli tejribe mysallary, fokus-topar çekişmeleriniň we söhbetdeşlikleriň maglumatlary, şeýle hem sebitiň ýurtlary boýunça elýeterli resmi statistiki, salgyt, býujet we administratiw maglumatlar düzdi. Mukdarlaýyn maglumatlar ýeterlik bolmadyk ýa-da deňeşdirip bolmaýan ýagdaýlarda seljerme TDG-laryň goşandynyň häsiýetini we jemgyýetçilik ähmiýetini görkezmäge mümkinçilik berýän hil materiallaryna, bilermenleriň bahalaryna, tejribeleriň beýanyna we mysallara esaslandy.

Ýurt gözleglerinde ilkinji hil maglumatlary fokus-topar çekişmeleri we ýarym gurluşly söhbetdeşlikler arkaly ygynaldy. Gatnaşyjylar işjeň TDG-laryň, döwlet edaralarynyň, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň,

bilermenler jemgyýetçiliginiň, hyzmatdaş guramalaryň hem-de degişli ugurlarda TDG-laryň işi barada habarly beýleki gatnaşyjylaryň wekillerinden ybarat boldy. Respondentleri saýlap almak tötänleýin däl, bilermenlik häsiýetine eýe boldy hem-de amaly tejribesi, tassyklanýan netijeleri we TDG-laryň işini, şeýle hem şol işiň netijesinde ýüze çykýan üýtgeşmeleri beýan edip bilmek ukyby bolan guramalara hem-de gatnaşyjylara gönükdirildi.

Ikinji derejeli mukdarlaýyn maglumatlar esasan kabinet seljermesi arkaly ýygnaýdy. Maglumat çeşmeleri hökmünde döwlet hasaba alyş edaralary, statistika edaralary, salgyt edaralary, açyk býujet maglumatlary, TDG-lara ýöriteleşdirilen portallar, pudaklaýyn maglumat binýatlary we guramalaryň jemlenen hasabatlylygy çykyş edip bildi. mümkin boldugyça TDG-laryň iş berijiler, salgyt töleýjiler, hyzmat öndürjiler, serişdeleri alyjylar we «gaýtadan paýlaýjylar», harytlaryň we hyzmatlaryň sarp edijileri, şeýle hem döwlet we ýerli maksatnamalara gatnaşyjylar hökmünde goşandyny häsiýetlendirýän görkezijiler seljerildi.

2.3. Analitiki çemeleşme

Gözlegiň seljeriş çemeleşmesi işiň beýanyndan goşanda baha bermäge geçmäge esaslandy. Çäreleriň, taslamalaryň, neşirleriň ýa-da gatnaşyjylaryň sany başlangyç derejedäki maglumat hökmünde kabul edildi, emma esasy üns TDG-laryň haýsy wezipeleri ýerine ýetirýändigine, haýsy toparlaryň goldaw alýandygyna, haýsy päsgeçlikleriň azaldylýandygyna, haýsy çözgütleriň üýtgedilýändigine, haýsy serişdeleriň çekilýändigine we tejribäniň haýsy elementleriniň berkidilip ýa-da giňeldilip bilinjekdigine gönükdirildi.

Mazmun taýdan seljerme üç derejäni öz içine aldy.

Sektoryň esasy hasaba alnyşy: hasaba alnan, hereket edýän we işjeň guramalaryň sany; iş üpjünçiligi; zähmet haky gaznasy; salgytlar; maliýe girdejileri; maliýeleşdiriş çeşmeleri; meýletinçilik we bähbit görüjileriň sany.

Funksional goşant: hyzmatlaryň berilmegi; gowşak toparlar bilen işlemek; özgertmeleri işläp taýýarlamağa gatnaşmak; maksatnamalaryň we hyzmatlaryň ýerine ýetirilişini gowulandyrmaga gatnaşmak; telekeçilik we ykdysady başarnyklary ösdürmek; jemgyýetçilik monitoringi; serişdeleri çekmek; meýletinçilik; durmuş telekeçilik we ýerli başlangyçlar.

Netijeler we täsir: hyzmatlara elýeterliligiň üýtgemegi; gowşaklygyň azalmagy; iş üpjünçiliginiň we girdejileriň ýokarlanmagy; durmuş hiliniň gowulanmagy; institusional üýtgeşmeler; maksatnamalaryň we çözgütleriň ýerine ýetirilişiniň gowulanmagy; telekeçilik we ýerli ykdysady işjeňlik üçin şertleriň ösdürilmegi, şeýle hem taslamalar tamamlanandan soň netijeleriň durnuklylygy.

TDG-laryň goşandynyň hil häsiýetnamalaryna aýratyn üns berildi: özboluşlylyga, innowasionlyga, netijelilige, durnuklylyga we ösüşi kyn barylýan, çetleşdirilen hem-de gowşak toparlara we sebitlere «ýetirmek» wezipesine. Bu häsiýetnamalar, esasan-da mukdarlaýyn baha berme netijäniň ähli jemgyýetçilik gymmatyny görkezmeýän ýagdaýlarynda, TDG-laryň goşandynyň häsiýetini beýan etmek üçin ulanyldy. Olar TDG-laryň dar ýa-da kyn barylýan toparlar üçin haýsy çözgütleri döredýändigini, haýsy täze çemeleşmeleri ornaşdyrýandygyny, çäkli serişdeleri nähili ulanýandygyny, haýsy tejribeleriň syýasatda ýa-da hyzmatlarda berkidilip bilinjekdigini, şeýle hem adaty mehanizmler arkaly gurşap almak has kyn bolan adamlara we sebitlere goldawyň nähili ýetirilýändigini görkezmäge mümkinçilik berdi.

2.4. Üýtgeşmeler nazaryýetiniň elementleri

Gözleg şu üýtgeşmeler nazaryýetine daýanýar: döwlet, işewürlik, ösüş boýunça hyzmatdaşlar we jemgyýet tarapyndan TDG goşandyna has aýdyň düşünmek diňe sektor bilen hyzmatdaşlygyň giňelmegine däl, eýsem onuň jemgyýetçilik ykrarynyň we kanunylygynyň güýçlenmegine hem ýardam edip biler. TDG goşandy has görünýän we subutnamalara daýanýan bolanda, döwlet edaralary bu sektory hyzmatlary ýerine ýetirmekde, reformalary ara alyp maslahatlaşmakda, jemgyýetçilik monitoringinde, ýerli ösüşde we gowşak toparlar bilen işlemekde hyzmatdaş hökmünde has gowy görýär.

TDG Merkezi Aziýada:

ösüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Bu logika TDG goşandyna baha bermegiň diňe gözleg däl, amaly ähmiýetiniň hem bardygyny göz önünde tutýar. Döwlet edaralary TDG-niň hyzmatdaş hökmünde goşandyny we mümkinçiliklerini has gowy görse, olaryň tejribesini döwlet maksatnamalaryny we hyzmatlaryny meýilleşdirmekde, ýerine ýetirmekde we bahalandyrmakda ulanmak üçin has köp esas alýar. TDG-leriň özleri üçin bu netijeleri has gowy resminamalaşdyrmaga, hasabatlylygy güýçlendirmäge we öz işleriniň jemgyýetçilik gymmatyny görkezmäge höwes döredýär.

Surat 1. Üýtgeşmeler nazaryýeti

2.5. Netijeleri düşündirmek çemeleşmesi

Netijeleri düşündirmek sebitleýin sintez usulyna daýandy. Hasabat ähli ýurtlary islendik baha bilen birmeňzeş çyzgy boýunça görkezmäge çalyşmaýar. TDG goşandy dürli ýurtlarda dürli kanallar arkaly ýüze çykýar: käbir ýagdaýlarda ol statistikada we maliýe maglumatlarynda has gowy görünýär; beýleki ýagdaýlarda - döwlet maksatnamalaryna gatnaşmakda, jemgyýetçilik geňeşlerinde, strategiki iş toparlarynda, sosial hyzmatlarda, jemgyýetçilik monitoringinde, ýerli başlangyçlarda ýa-da gowşak toparlar bilen işlemekde görünýär.

Mysallar we üstünlik wakalary umumylaşdyrylan maglumatlarda hemişe görünmeýän üýtgeşmeleri görkezmek üçin ulanyldy.

2.6. Çäklendirmeler

Gözleg maglumatlaryň birmeňzeş dældigi, milli hasaba alyş ulgamlarynyň tapawutlary, statistiki maglumatlara elýeterliligiň çäkliligi we ýurt materiallarynyň çuňlugynyň dürli-dürlüligi bilen bagly birnäçe çäklendirmä eýedir.

Esasy çäklendirme TDG-niň taslama hasabatlylygynyň hemişe goşanda baha bermek bilen deň dældiginden ybaratdyr. Çäreleriň, gatnaşyjylaryň ýa-da neşirleriň sany işjeňligi görkezýär, emma adam, bileleşik ýa-da döwlet dolandyryş ulgamy üçin nämeleriň üýtgändigini hemişe görkezmeýär.

Göni mukdar deňeşdirmesiniň çäklendirmeleri

Ýurtlaryň göni mukdar deňeşdirmesi kesgitlemeleriň, maglumat çeşmeleriniň, döwürleriň, guramalaryň gurşawynyň we statistikanyň elýeterliliginiň tapawutlary bilen çäklendirilýär. Käbir ýurt materiallary hasaba alnan, hereket edýän we işjeň guramalary tapawutlandyryr; beýlekilerde bolsa maglumatlar diňe umumy reyestrler, hasabat beren guramalar ýa-da aýratyn saýlamalar boýunça elýeterlidir.

Şonuň üçin hasabat mukdar deňeşdirmesinde emeli simmetriýadan gaça durýar. Onuň wezipesi TDG-niň institusional, sosial, ykdysady we dolandyrys goşandynyň dürli milli şertlerde nähili ýüze çykýandygyny ýüze çykarmakdyr.

Subutnama binýadynyň çäklendirmeleri

Sebit ýurtlarynda TDG goşandy boýunça subutnama binýady dürli-dürlüligine galýar, netijeleriň bir bölegi bolsa wagt aralygy bilen ýüze çykýar. Mysal üçin, okuw birnäçe aýdan soň iş üpjünçiligine ýa-da girdejelere täsir edip biler; jemgyýetçilik monitoringi bolsa döwlet maksatnamasynyň ýerine ýetirilişiniň hiline kem-kemden täsir edýär. Şeýle netijeleri bir taslama ýa-da bir gurama bilen gönüden-göni baglanyşdyrmak hemişe mümkin däldir.

Institusional goşandy mukdar taýdan bahalandyrmagyň çäklendirmeleri

Mukdar maglumatlary ähli ýurtlarda elýeterli däl we hemişe TDG sektory boýunça deňeşdirip bolýan görnüşde aýratyn bölünip bilmeýär.

Käbir ýurtlarda statistiki, salgyt we hasaba alyş maglumatlary özara tapawutlanýar. Başga ýagdaýlarda maglumat diňe hasabat beren, gözlege gatnaşan ýa-da aýratyn maksatnamalara girizilen guramalar boýunça elýeterlidir. Şonuň üçin institusional goşandy bahalandyrmakda dürli maglumat çeşmelerini utgaşdyrmak we netijeleri seresaply düşündirmek zerur boldy.

3. TDG sektorynyň sebitleýin keşbi

3.1. Sektoryň umumy häsiýetnamasy

Merkezi Aziýa ýurtlarynda täjirçilik däl guramalar ösüşe raýat gatnaşygynyň guramaçylykly görnüşini bolup, durmuş-ykdysady prosesleriň özbaşdak obýekti hökmünde çykyş edýär we maşgala, döwlet we bazaryň arasynda aýratyn orun eýeleýär. Olar döwlet edaralarynyň ýa-da täjirçilik düzümleriniň gönüden-göni dowamydan ybarat däldir, emma adamlaryň, bileleşikleriň, döwletiň we ösüş boýunça hyzmatdaşlaryň arasynda baglaýjy halkalar bolup bilýär.

TDG täjirçilik guramalaryndan olaryň işiniň peýda gazanmak we paýlamak maksadyna gönükdirilmändigini bilen tapawutlanýar. Bu olara jemgyýetçilik zerurlygy ýokary, emma bazar girdejililigi pes bolan ugurlarda işlemäge mümkinçilik berýär. Şeýle guramalar köplenç adaty döwlet ýa-da bazar gurallarynyň ýetmesi kyn bolan toparlar bilen işleýär.

Sebitiň TDG-lerini olaryň esasan jemgyýetçilik ähmiýetli ugurlarda işleýändigini birleşdirýär: sosial gorag, saglygy gorayyş, bilim, adalata elýeterlilik, aýallary, ýaşlary we maýyplygy bolan adamlary goldamak, daşky gurşawy goramak, ýerli ösüş, telekeçiligi ösdürmek, raýat gatnaşygyny we jemgyýetçilik monitoringini goldamak.

Şol bir wagtda Merkezi Aziýada TDG sektory birmeňzeş däldir. Guramalaryň bir bölegi durnukly institusional binýada, ştata, yzygiderli hasabatlylyga, döwlet we ösüş boýunça hyzmatdaşlar bilen iş tejribesine eýedir. Beýleki bölegi taslama esasyda işleýär, kiçi toparlara, meýletinçilere ýa-da wagtlaryň maliýeleşdirişe daýanýar. Käbir guramalar hyzmat bermäge gönükdirilýär, käbirleri bolsa ekspert, monitoring ýa-da jemgyýetçilik gatnaşygyny üpjün etmek wezipesini ýerine ýetirýär.

Sektoryň umumy häsiýeti guramalaryň içinde birnäçe funksiýanyň utgaşmagydyr. Köp TDG bir wagtda hyzmat berýär, adwokasiýa bilen meşgullanýar, döwlet bilen maslahatlaşmalara gatnaşýar, okuw geçirýär, meseleleri resminamalaşdyrýar, bähbit görüjilere ýardam edýär we reformalar ýa-da döwlet maksatnamalary üçin teklipler taýýarlaýar.

MYSAL

Gyrgyzystan: köp TDG üçin hyzmatlar, bähbitleri goramak we ösüş syýasatyna gatnaşmak arasyndaky serhet şertlidir

Gyrgyzystanda 110 işjeň TDG boýunça geçirilen sorag-jogap 48,2% guramanyň bir wagtda hukuk gorayyş işi / adwokasiýa we hyzmat bermek bilen meşgullanýandygyny; 37,3% guramanyň esasan hyzmat berýändigini; 14,5% guramanyň bolsa esasan hukuk gorayyş işi we çözgüt kabul etmek prosesine gatnaşmak bilen meşgullanýandygyny görkezdi. Şeýle gurluş köp TDG üçin hyzmatlar, bähbitleri goramak we ösüş syýasatyna gatnaşmak arasyndaky serhediň şertlidigini görkezýär: adamyň ýa-da bileleşigiň meselesi bilen işlemek köplenç bu gurallaryň ählisini bir wagtda talap edýär.

Işiniň şeýle gurluşy köp TDG üçin hyzmatlar, bähbitleri goramak we ösüş syýasatyna gatnaşmak arasyndaky serhediň şertlidigini görkezýär: adamyň ýa-da bileleşigiň meselesi bilen işlemek köplenç bu gurallaryň ählisini bir wagtda talap edýär.

3.2. Guramaçylyk görnüşleri

Amalda TDG sektoryna jemgyýetçilik-hukuk görnüşleri we funksiýalary boýunça örän dürli guramalar girip biler: jemgyýetçilik birleşikleri, jemgyýetçilik gaznalary, assosiasiýalar, haýyr-sahawat guramalary, maýyplar guramalary, hünär we tematiki birleşikler, jemgyýetçilik hereketleri, jemgyýetçilik geňeşleri bilen baglanyşykly düzümler we käbir ýurtlarda resmi adalgasy boýunça döwlet däl täjirçilik däl guramalar.

3.3. Hasaba alnan, hereket edýän we işjeň işleýän guramalar

TDG goşandyna baha bermegiň umumy meseleleriniň biri hasaba alnan, hereket edýän we işjeň işleýän guramalaryň arasyndaky tapawutdyr. Hasaba alnyşyň özi hemişe yzygiderli işiň, işgärleriň, maliýe akymalarynyň ýa-da bähbit görüjiler bilen işlemegiň bardygyny aňlatmaýar. Şonuň üçin goşandy bahalandyrmakda diňe reýestrdaiki umumy san däl, işjeňligiň derejesi, hasabatlylyk, işgärler, taslamalar, hyzmatlar we jemgyýetçilik peýdaly netijeler hem möhümdir.

Gazagystanda sektory beýan etmek üçin hasaba alnan TDG-laryň umumy sany bilen ýöriteleşdirilen hasaba alyş gurallarynda görkezilýän guramalaryň bölegini tapawutlandyrmak möhümdir. Iş ýüzünde iň peýdaly ugur görkeziji hökmünde Gazagystan Respublikasynyň Medeniýet we maglumat ministrliginiň Hökümete degişli bolmadyk guramalaryň maglumatlar binýady çykyş edýär. Bu binýat arkaly öz işi, iş ugurlary, dolandyrys gurluşy we maliýeleşdiriş çeşmeleri barada maglumat berýän guramalar hasaba alynýar. 2024-nji ýylyň ahryna çenli bu ulgamda görkezilen işjeň TDG-laryň sany 17 964-e ýetdi. Bu Gazagystana sektora baha bermegiň diňe guramalaryň hasaba alynmagyna däl-de, maglumatlaryň yzygiderli berilmegine hem esaslanýan ýurt hökmünde garamaga mümkinçilik berýär. Şeýle-de bolsa, giň statistiki klassifikasiýa sebäpli jemgyýetçilik peýdaly goşandyň şu bahalandyrylmasynyň degişli bolan guramalaryny usuly taýdan aýratyn saýlap almak çylşyrymlydyr.

Gyrgyzystan şeýle tapawutlandyrmagyň peýdaly mysalyny berýär. Ýurt gözleginde syýasy we dini guramalar, ýaşayş jaý eýeleriniň şereketleri hem-de kärdeşler arkalaşyklary aýrylandan soň maksatlaýyn topara 21 399 TDG girizildi. 4 548 TDG yzygiderli statistiki hasabat berdi. Goşmaça saýlap alnylandan soň bolsa goşandyň käbir mukdarlaýyn görkezijilerini bahalandyrmaga mümkinçilik berýän, iň işjeň 397 guramadan ybarat topar döredildi.

Täjigistanda 1 700 jemgyýetçilik guramasy, 411 şahamça we wekilhana hasaba alnyp, hereket edýär. Institusional goşandy bahalandyrmak üçin 2024-nji ýyl boýunça maliýe seljermesi geçirilen 69 guramadan ybarat topar ulanyldy. Hut şu topar diňe hasaba alnan TDG-laryň bardygyny däl, eýsem hakyky işiň alamatlaryny — dolanyşygy, salgyt töleglerini, taslamalara gatnaşmagy we döwlet düzümleri bilen özara gatnaşyklary görmäge mümkinçilik berýär. Şonuň üçin sebitleýin syn boýunça Täjigistany hasaba alnan TDG-laryň tutuş toplumynyň doly statistiki şekilinden däl-de, ilkinji nobatda işjeň bilermenlik we taslama guramalary arkaly görüňýän ýurt hökmünde görkezmek has ýerliklidir.

Türkmenistanda sektor has ykjam görnüşde görkezilendir. Ýurtda 138 jemgyýetçilik guramasy hasaba alnandyr, olaryň işi döwlet maksatnamalaryna gatnaşmak, ugurdaş ministrlikler we ýerli häkimlikler bilen özara hereket etmek, durmuş goragyny üpjün etmek hem-de gowşak toparlary goldamak arkaly alnyp barylýar.

Özbegistanda TDG sektorynyň, ýagny döwlet däl täjirçilik däl guramalaryň, institusional taýdan giň wekilçiligi bar hem-de ol resmileşdirilen hasaba alyş we sanly hasap ulgamlaryna daýanýar. Ýurtda takmynan 10 müň döwlet däl täjirçilik däl gurama hereket edýär, bölümçeler we wekilhanalar bilen birlikde olaryň sany 11,6 müňden geçýär. Hasaba alyşyň möhüm elementi hökmünde Adalat ministrliginiň Döwlet däl täjirçilik däl guramalar portaly çykyş edýär; bu portal guramalary we sektor boýunça käbir jemlenen görkezijileri hasaba almaga mümkinçilik berýär. Şol bir wagtda bar bolan maglumatlarda hakyky hereket edýän ýa-da iň işjeň döwlet däl täjirçilik däl guramalaryň topary anyk aýratyn görkezilmeýär. Şonuň üçin sebitleýin seljermede Özbegistan uly hasaba alnan sektory we ösüp barýan sanly hasaba alyş infrastrukturasyna eýe ýurt hökmünde garalýar, emma işjeň guramalary hasaba alnan guramalaryň umumy toplumyndan aýratyn saýlap almak üçin goşmaça tagallalar zerurdyr.

Tablisa 1. Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG sektorynyň deňeşdirme keşbi, 2024 ý.

Ýurt	Esasy adalga	Hasabatdaky sektoryň gerimi	Maglumatlarda iň gowy görüňän zat	Sektoryň güýçli tarapy	Esasy usulyýet töwekgelçiligi
 Gazagystan	HDG	2024-nji ýylyň ahyryna çenli 17 964 işjeň HDG	HDG maglumatlar binýady, iş üpjünçiligi, aýlyk haky, döwlet sosial zakazy, sosial hyzmatlara gatnaşmak.	Döwlet bilen resmileşdirilen hyzmatdaşlyk, HDG-leri goşmagyň ösen mehanizmleri.	Giň statistiki klassifikasiýa jemgyýetçilik peýdaly goşant fokusyndan daşardaky guramalary hemişe takyk aýyrmaga mümkinçilik bermeyär.
 Gyrgyzystan	TDG	Maksatlaýyn toparda 21 399 TDG; 4 548 gurama hasabat berýär; iň işjeň 397 gurama.	Jemi goşulan gymmat, JIÖ-däki paý, iş üpjünçiligi, aýlyk haky, salgytlar, maliýe girdejileri, satyn alyşlar.	Sebitde institusional goşandyň iň gowy ölçenip bilijiligi.	Maglumatlar gowy bolsa-da, sektoryň mandat, sosial we uzak möhletli täsiri hil bahalandyrmasyny talap edýär.
 Ýözbegistan	DNTG	10 müňe golaý DNTG; iş toplumynda bölümler we wekilhanalar bilen birlikde 11,6 müňden gowrak.	DNTG portaly arkaly sanly hasap, administratiw we maliýe maglumatlary, döwlet goldawy.	Institutlaşmagyň güýçlenmegi we goldaw infrastrukturasynyň giňelmegi.	Hakykatdan işjeň DNTG-lary hasaba alnan umumy toplumdan aýyrmak üçin goşmaça tagalla zerur.
 Täjigistan	RJG	1 700 jemgyýetçilik guramasy we 411 şahamça / wekilhana; maliýe seljermesi üçin 69 guramanyň maglumatlary ulanylýar.	Ekspert gatnaşygyny, taslama işjeňligini, saýlama maliýe seljermesini görkezýär.	Strategiki meýilnamalaşdyrmakda we maslahatlaşmalarda güýçli ekspert roly.	Tutuş sektor boýunça statistiki keşbiň doly dældigi, jemgyýetçilik görüňänliginiň ekspert ähmiýetinden pes bolmagy.
 Türkmenistan	Jemgyýetçilik guramalary	138 jemgyýetçilik guramasy.	Döwlet maksatnamalaryna gatnaşmak, taslamalar, hil netijeleri, girdeji getirýän işiň aýratyn görkezijileri.	Döwlet ileri tutulýan ugurlaryna we wezipeleriniň amaly ýerine ýetirilişine içerik goşulmak.	Makrostatistika maglumatlarynyň çäkliligi we mukdar maglumatlarynyň deňeşdirilijiligiň pesligi.

3.4. TDG-nyň esasy iş görnüşleri

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG ösüşe birnäçe esasy iş görnüşleri arkaly gatnaşýar.

Surat 2. Merkezi Aziýada TDG-niň esasy iş görnüşleri

Şu hasabatnyň maksatlary üçin TDG-laryň goşandynyň özüşe päsgel berýän şertleri has görünýän we çözülip bolýan etmäge ukyplylygy arkaly ýüze çykýandygy möhümdir. Bu olary ykdysady işjeňlik we maýa goýumlar üçin has amatly gurşawy kemala getirmegiň ähmiýetli gatnaşyjysyna öwürýär.

Bu iş görnüşleri seýrek ýagdaýda aýratynlykda bolýar. Maýyplygy bolan adamlar bilen işleýän gurama şol bir wagtda hyzmatlary berip, hünärmenleri okadyp, kadalaşdyrýjy hukuk namalaryna teklipleri taýýarlap, jemgyýetçilik geňeşine gatnaşyp we bähbit görüjilere döwlet maksatnamalaryna elýeterlilik almaga kömek edip biler. Ýerli ösüş ugrunda işleýän TDG bolsa bileleşikleriň zerurlyklaryna baha berip, ýerli häkimiýet edaralaryna maslahatlaşmalary guramaga ýardam edip, maliýeleşdirmegi çekip, infrastruktura taslamasyny utgaşdyryp we soňra onuň jemgyýetçilik monitoringine gatnaşyp biler.

Işin şeýle toplumlaýyn häsiýeti TDG-laryň güýçli taraplarynyň biridir. Olara administratiw meselä adamynyň ýa-da bileleşigiň durmuş ýagdaýy hökmünde garamaga mümkinçilik berýär. Şonuň üçin indiki bölümlerde TDG-laryň goşandy birnäçe ölçeg arkaly seredilýär: ykdysadyýete institusional goşant, dolandyrysnyň hiline goşant, ykdysady ösüş, durmuş goşandy, tematiki iş hem-de netijeleriň hil häsiýetnamalary.

3.5. Maliýeleşdiriş çeşmeleri we serişde binýady

Sebitde TDG-niň maliýeleşdirilmegi dürli çeşmelerden emele gelýär (aşakdaky Surat 2-ä serediň).

Surat 3. Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-niň esasy maliýeleşdiriş çeşmeleriniň çaklama gurluşy

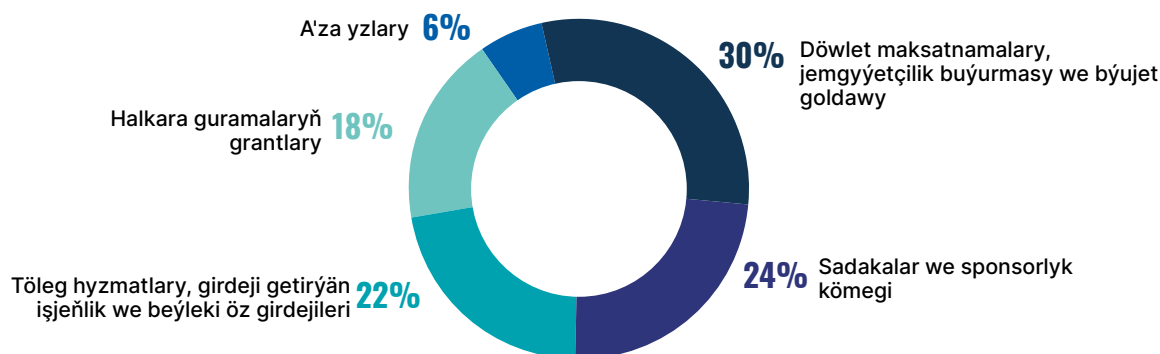

Diagramma sebitde TDG-lary maliýeleşdirmegiň esasy çeşmeleriniň çaklanylýan gurluşyny görkezýär. Paýlanyş Gyrgyzystan we Özbegistan boýunça mukdarlaýyn maglumatlaryň, Gazagystanda, Täjigistanda we Türkmenistanda TDG-lary maliýeleşdirmegiň agdyklyk edýän mehanizmleri barada elýeterli maglumatlaryň, şeýle hem täjirçilik däl sektoryň girdejilerini toparlara bölmek boýunça halkara çemeleşmeleriň esasynda emele getirildi. Görkezilen paýlar sebit boýunça resmi jemlenen statistika däl.

Görkezilen çeşmeleriň özara gatnaşygy ýurtlar we guramalaryň görnüşleri boýunça düýpli tapawutlanýar. Käbir TDG-lar üçin döwlet goldaw mehanizmleri esasy ähmiýete eýedir; beýlekiler üçin halkara grantlar; üçünjiler üçin bolsa öz-özüni maliýeleşdirmegi, sadakalary, durmuş telekeçiligini we hyzmatdaşlyk taslamalarynyň öz içine alýan garyşyk model möhüm orny eýeleýär.

Gazagystan TDG-laryň döwlet we döwlete ýakyn maliýeleşdiriş mehanizmlerine, şol sanda döwlet durmuş sargydynda we ýörite durmuş hyzmatlaryna gatnaşmagynyň ösen ulgamyny görkezýär. Ýörite durmuş hyzmatlary pudagynda 2024-nji ýylda durmuş hyzmatlarynyň umumy möçberi takmynan 45–55 milliard teňňe, ýagny 94–115 million ABŞ dollary diýlip bahalandyryldy. Şeýlelikde, bu möçberiniň 60 göteriminden gowragy býujet serişdeleriniň hasabyna maliýeleşdirildi.

Gyrgyzystanda TDG-laryň serişde binýady garyşyk häsiýete eýedir. Sektoryň maliýe girdejileri hemaýatkärlik kömeginiň we sadakalaryň, daşary ýurt tehniki kömeginiň we grantlaryň, döwlet hem-de ýerli býujetleriň goldawynyň, agzalyk tölegleriniň, tölegli hyzmatlaryň we beýleki çeşmeleriň hasabyna emele gelýär. Şeýle gurluş TDG-laryň işiniň diňe bir maliýeleşdiriş kanalynda däl-de, daşarky, içerki,

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

jemgyýetçilik we böllekleriň öz serişdeleriniň utgaşmasyna daýanyandygyny görkezýär. Bu, esasan-da, hyzmatlaryň bazar taýdan özüni ödeýşi çäkli bolan, emma kömege bolan zerurlyk ýokary derejede galýan durmuş taýdan duýgur we ýeterlik derejede maliýeleşdirilmeýän ugurlarda işleýän guramalar üçin aýratyn möhümdir.

Täjigistanda işjeň TDG-lar has köp derejede taslama işi we hyzmatdaşlyk maliýeleşdirilmegi arkaly maliýeleşdirilýär.

Türkmenistanda TDG-laryň serişde binýady döwlet maksatnamalary, halkara taslamalary we aýry-aýry guramalaryň girdeji getirýän işi bilen baglanyşyklydyr.

Özbeğistanda TDG-laryň, ýagny döwlet däl täjirçilik däl guramalaryň, serişdeleri sektoryň pul girdejileriniň, döwlet goldawynyň, sebit gaznalarynyň, grant mehanizmleriniň, sadakalaryň, agzalyk tölegleriniň, tölegli hyzmatlaryň we rugsat berlen hojalyk işiniň utgaşmasy arkaly emele gelýär. 2024-nji ýylyň ýagdaýyna görä, sektoryň pul girdejileriniň umumy möçberi 34 350,3 milliard sum, ýagny 2,8 milliard ABŞ dollary boldy. Döwlet goldawynyň mehanizmleri möhüm orun eýeleýär: Oliý Majlisiň, ýagny Parlamentiniň ýanynda TDG-lara döwlet grantlaryny, subsidialary we durmuş sargytlaryny bölüp berýän Jemgyýetçilik gaznasy hereket edýär. Raýat jemgyýeti institutlaryny goldamak üçin soňky ýedi ýylda döwlet býujetinden 718 milliard sum, ýagny 60 million ABŞ dollaryna golaý serişde bölünip berildi. Soňky üç ýylda raýat jemgyýeti institutlaryny goldamak boýunça sebit gaznalarynyň hasabyna 83 milliard sum möçberinde, ýagny 7 million ABŞ dollaryna golaý serişde 1 600 taslama amala aşyryldy. Mundan başga-da, Maýyplar jemgyýeti, Kerler jemgyýeti, Körler jemgyýeti, Maýyplar assosiasiýasy we olaryň ulgamyndaky 500-e golaý gurama doly döwlet howandarlygyna alyndy.

NETIJE

TDG sektorynyň sebitleriň keşbi Merkezi Aziýa ýurtlarynda durmuş-ykdysady ösüşe gatnaşýan guramalaryň birmeňzeş bolmadyk, emma ähmiýetli sektorynyň kemala gelendigini görkezýär. TDG anyk ugurlylyk, ynam, bilermenlik, gowşak toparlar bilen özara hereket we adamlaryň zerurlyklaryny döwletiň, ösüş boýunça hyzmatdaşlaryň, işewürligiň we ýerli bileleşikleriň mümkinçilikleri bilen birleşdirmek ukyby talap edilýän ugurlarda işleýär. | Indiki seljerme üçin sektoryň üç aýratynlygyny göz önünde tutmak möhümdir. Birinjiden, hasaba alnan guramalaryň sany hemişe hakykatdan işjeň işi gerimini görkezmeýär. Ikinjiden, TDG köplenç birnäçe funksiýany utgaşdyrýar: hyzmatlar, hukuklary goramak, bilermenlik, çözgüt kabul etmäge gatnaşmak we bileleşikler bilen işlemek. Üçünjiden, dürli ýurtlarda TDG goşandy dürli kanallar arkaly hasaba alynýar - statistika, döwlet maksatnamalary, sosial hyzmatlar, ekspert gatnaşygyny, jemgyýetçilik monitoringini, ýerli başlangyçlary we bähbit görüjilere gönüden-göni goldawy.

4. TDG goşandyna baha bermegiň ýurtlaýyn modelleriniň görnüşleri

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-niň goşandy dürli institusional we amaly modeller arkaly ýüze çykýar. Bu sektoryň ähmiýetini kesgitlemeýär, diňe TDG işiniň haýsy görnüşleriniň has ösändigini, haýsy maglumatlaryň elýeterlidigini, guramalaryň döwlet we jemgyýet bilen haýsy kanallar arkaly özara hereket edýändigini, şeýle hem olaryň işiniň haýsy netijeleriniň has görünýändigini görkezýär. Şonuň üçin ýurtlaýyn modelleriň tipologiýasy TDG goşandynyň nähili hasaba alynýandygyny we sebitleýin derejede nähili güýçlendirilip bilinjekdigini has takyk düşünmek üçin ulanylýar.

GAZAGYSTAN:

TDG bilen döwletiň çalt ösýän hyzmatdaşlyk modeli.

Gazagystan döwlet bilen TDG-niň özara hereketiniň has resmileşdirilen ulgamy bilen häsiýetlendirilýär. Bu ulgam TDG maglumatlar binýadyny, döwlet sosial zakazy mehanizmlerini, grant maliýeleşdirmesini, jemgyýetçilik geňeşlerini, maslahatlaşma meýdançalaryny we guramalaryň sosial hyzmatlary bermäge gatnaşygyny öz içine alýar. Bu modelde TDG-niň goşandy döwlet bilen giňelýän institusional hyzmatdaşlyk, sosial syýasaty durmuşa geçirmek, jemgyýetçilik monitoringi, ekspert meýdançalary we gowşak toparlar bilen işlemek arkaly ýüze çykýar. Gazagystan modeliniň güýçli tarapy TDG-leri döwlet maksatnamalaryna goşmagyň durnukly mehanizmleriniň bolmagydyr; şol bir wagtda baha bermegiň mundan beýläkki ösüşi diňe taslamalaryň, çäreleriň sanyna we gurşawyna däl, eýsem bähbit görüjileriň durmuşyndaky hil üýtgeşmelerine has köp üns bermegi talap edýär. Hyzmatdaşlyk modeliniň möhüm goşmaçasy TDG-niň diňe sosial maksatnamalary durmuşa geçirmek däl, eýsem olaryň ýerine ýetirilşiň hilini gowulandyrmak, ýerli hyzmatlary ösdürmek we ykdysady gurşawyň durnuklylygy hem-de hususy sektoryň ösüşi üçin ähmiýetli bolan ynamy kemala getirmek işlerine hem gatnaşmagydyr.

GYRGYZYSTAN:

ölçenip bilinýän institusional goşant modeli.

Gyrgyzystanda TDG-ler sebit üçin giň ýaýran we häsiýetli funksiýalaryň ählisini ýerine ýetirýärler: monitoringe gatnaşýarlar, maslahatlary işläp düzýärler, hyzmatlary berýärler we boşluklary doldurýarlar. Emma Gyrgyzystan TDG sektoryna degişli, onuň ykdysadyýetiň bir bölegi hökmünde institusional goşandyny bahalandyrmaga mümkinçilik berýän mukdar görkezijileriniň elýeterlidigi bilen tapawutlanýar. Işjeň işleýän TDG-ler boýunça jemi goşulan gymmat, JIÖ-däki paý, iş üpjünçiligi, zähmet haky, salgyt tölegleri, maliýe girdejileri we harytlaryň hem-de hyzmatlaryň satyn alynmagy barada maglumatlar bar. Bu TDG-leri diňe sosial we jemgyýetçilik prosesleriniň gatnaşyjylary hökmünde däl, eýsem ykdysady gymmatlyk, iş orunlary we býujet girdejilerini döredýän resmileşdirilen sektor hökmünde görkezmäge mümkinçilik berýär. Şol bir wagtda institusional goşandyň ölçenip bilinmegi sektoryň jemgyýetçilikde doly görünýändigini aňlatmaýar: analitiki maglumatlar çap edilmeyär, TDG-niň düzgünnamalaýyn, sosial we adam durmuşyna täsiriniň ep-esli bölegi henizem hil taýdan beýan edilmegini we netijelere baha bermegiň has gowy ulgamyny talap edýär. Dürli döwlet institutlarynyň TDG işine garaýşy hem birmeňzeş däl. Gyrgyzystan modeliniň möhüm aýratynlygy TDG goşandynyň diňe sektoryň ölçenip bilinýän ykdysady yzynyň üsti bilen däl, eýsem telekeçiligi goldamakda, ýerli infrastrukturany ösdürmekde, ýerlerdäki päsgelçilikleri ýüze çykarmakda we maýa goýumlar üçin has aýdyň hem-de özüne çekiji gurşawy kemala getirmäge gatnaşmakda hem ýüze çykýandygynydyr.

TÄJIGISTAN:

jemgyýetçilik görünýänligi ýeterlik bolmadyk ýagdaýda ekspert gatnaşygynyň modeli.

Täjigistanda TDG-niň goşandy strategik meýilnamalaşdyrmak, monitoring, gender syýasaty, hukuk kömegi we döwlet gurluşlary bilen özara hereket proseslerine ekspert gatnaşmagy arkaly has aýdyň görünýär. Milli ösüş geňeşiniň ýanyndaky 14 pudagara işçi toparyna TDG wekilleriniň gatnaşmagy aýratyn ähmiýete eýedir; bu ýerde raýat sektory ekspertiza, alternatiw maglumatlar, teklippler we ýerlerden gaýdýan aragatnaşyk çeşmesi bolup çykyş edýär. Şol bir wagtda Täjigistanda TDG-niň ekspert roly diňe

maslahatlaşma meýdançalaryna gatnaşmak bilen çäklenmeýär. Ýurt materiallarynda TDG-leriň ulgamlaryň üýtgeşmeleriniň başlangyççylary ýa-da işiň gatnaşyjylary bolup çykyş eden mysallary getirilýär: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny köp ýyllap öňe sürmek, aýallara we çagalara garşy zorluk ýagdaýlaryny hasaba almagyň elektron ulgamyny işe girizmek, TDG torunyň adam söwdasyna garşy göreşe gatnaşmagy, biologik dürlülük meselesini öňe sürmek we barmasy kyn bileleşikler bilen işleýän sebit torlaryny ösdürmek. Şonuň üçin Täjigistan modelini diňe «ekspert gatnaşmagy» hökmünde däl, TDG-niň kanunçylyga, maglumatlara, pudagara utgaşdyryşa we gowşak toparlaryň goldawa elýeterliligine kem-kemden institusional täsir edýän modeli hökmünde hem beýan etmek möhümdir. Şol bir wagtda sektoryň jemgyýetçilikde görünýänligi çäkliligine galýar: guramalaryň sanly gatnaşmagy deň däl, işleriň netijeleri köplenç giň jemgyýete däl-de, esasan göni bähbit görüjilere we hyzmatdaşlara mälim bolýar. Şonuň üçin Täjigistan modeli TDG-niň güýçli ekspert we taslama roluny görkezýär, emma olaryň gatnaşygynyň netijelerini has ulgamlaryň jemgyýetçilik kommunikasiýasy we hasaba alyş zerurlygyny hem ýüze çykarýar.

TÜRKMENISTAN:

maglumatlaryň açyklygynyň çäklidigine garamazdan döwlet ileri tutulýan ugurlaryna ýokary derejede goşulyşmak modeli.

Türkmenistanda TDG-niň goşandy sosial goraga, ýaşlar syýasatyna, medeniýete, ekologiýa, hünär ösüşine, maýyplygy bolan adamlary goldamaga, ýerli häkimiýetler bilen işleşmäge we aýratyn hereket meýilnamalaryny durmuşa geçirmäge gatnaşmak arkaly ýüze çykýar. Bu model jemgyýetçilik guramalarynyň döwlet meýilnamalaşdyrmasy we sosial taýdan ähmiýetli wezipeleri amaly ýerine ýetirmek ulgamy bilen ýakyn baglanyşygyny görkezýär. Türkmenistanyň jemgyýetçilik guramalarynyň goşandyna, ilkinji nobatda, dar manydaky ykdysady goşant hökmünde däl-de, sosial-institusional goşant hökmünde garamak zerurdyr. Olaryň ähmiýeti gowşak toparlary goldamakda, sosial durnuklylygy berkitmekde, raýat gatnaşygyny herekete getirmekde we döwlet ileri tutulýan ugurlaryny ýerlerde durmuşa geçirmekde ýüze çykýar. Şonuň üçin makrokdysady maglumatlaryň çäkliligi goşandyň gowşakdygyny aňlatmaýar, onuň sosial we hil netijeleri arkaly bahalandyrylmalydygyny görkezýär. Şol bir wagtda sektoryň goşandyna mukdar taýdan baha bermek açyk statistikanyň elýeterliligi bilen çäklendirilýär: JIÖ-e goşandy, iş üpjünçiligini, salgyt töleglerini we jemi maliýe akymalaryny hasaplamak has kyn, şonuň üçin goşandyň ep-esli bölegi aýratyn taslamalar, guramalar, hyzmatlar we hil netijeleri arkaly beýan edilýär.

ÖZBEGISTAN:

täsire baha bermegiň bölekleyin ýagdaýynda institusionallaşmagyň güýçlenýän modeli.

Özbekistanda TDG sektory raýat jemgyýetini goldamagyň hukuk, guramaçylyk we maliýe infrastrukturasyň işiň kemala gelýän şertlerinde ösýär. Adalat ministrliginiň DNTG portaly, döwlet grantlary we sosial zakazlar, Oliý Majlisiň ýanyndaky Jemgyýetçilik gaznasy, territorial goldaw mehanizmleri, «DNTG öýleri», jemgyýetçilik geňeşleri we TDG-niň maksatnamalary hem-de kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmagy möhüm rol oýnaýar. Bu model sektoryň institusionallaşmagynyň artýandygyny we onuň sosial, medeni, bilim, hukuk goraýyş hem-de jemgyýetçilik ähmiýetli başlangyçlara gatnaşygynyň giňelýändigini görkezýär. Şol bir wagtda TDG-niň uzak möhletli täsirine baha bermek henizem bölekleyin ýagdaýdadyr: hasaba alyş, maliýeleşdiriş, çäreler we gurşaw has gowy hasaba alynýar, emma adamlar, bileleşikler we ýerler üçin durnukly üýtgeşmeler we gowulaşmalar has gowşak görkezilýär. Özbekistan modeli üçin TDG-niň ýerli ykdysady şertleri gowulandyrmaga goşandy möhüm ugra öwürülýär: infrastruktura goldawy, bileleşikleriň hyzmatlary dolandyrmaga gatnaşmagy we ilat hem-de hojalyk subýektleri üçin çykdaýlary azaltmak ýerli maýa goýum gurşawynyň hili bilen göni baglanyşyklydyr.

Şol bir wagtda Özbekistan üçin diňe TDG goldaw infrastrukturasyň ösmegi däl, sektoryň resmi institusionallaşmagy bilen onuň jemgyýetçilikde tanalmagynyň arasyndaky aratapawut hem möhümdir. Raýatlaryň ählisi TDG-niň nämedigine gowy düşünmeýär, guramalaryň netijeleri bolsa köplenç giň jemgyýetçilik üçin görünmän galýar. Şonuň üçin özbekistan modeliniň mundan beýläkki ösüşi diňe döwlet goldaw mehanizmleriniň giňeldilmegini däl, eýsem jemgyýetçilik kommunikasiýasynyň, düşnükli hasabatlylygyny we TDG-niň raýatlar üçin amaly peýdasyny görkezmegiň güýçlendirilmegini hem talap edýär.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlary TDG goşandynyň ýüze çykmagynyň we oňa baha bermegiň dürli modellerini görkezýär. Käbir ýagdaýlarda sektoryň ykdysady we statistiki yzy has gowy görünýär, beýlekilerde institusional hyzmatdaşlyk, ekspert gatnaşmagy, sosial hyzmatlar ýa-da ýerli bileleşikler bilen işlemek has aýdyň bolýar. Şonuň üçin sebitleýin derejede ýeke-täk hasap modeli däl, eýsem TDG goşandyny dürli ölçeglerde - ykdysady, sosial, dolandyryş, tema we hil ölçeglerinde görkezýän utgaşdyrylan baha beriş çemeleşmesi zerurdyr.

Tablisa 2. TDG goşandyna baha bermegiň ýurtlaýyn modelleriniň görnüşleri

Ýurt	Agdyklyk edýän model görnüşi	Goşandynyň ýüze çykyan kanallary we görnüşleri	Modeliň güýçli tarapy	Gowulandyrmak mümkinçilikleri
 Gazagystan	TDG bilen döwletiň çalt ösýän hyzmatdaşlyk modeli.	Döwlet sosial zakazy, grantlar, jemgyýetçilik geňeşleri, ýörite sosial hyzmatlar arkaly.	TDG-lary döwlet maksatnamalaryna goşmagyň durnukly mehanizmleri.	Taslamalaryň sanyndan we gurşawyndan bähbit görüjileriň durmuşyndaky üýtgeşmelere ünsi geçirmek.
 Gyrgyzstan	Ölçenip bilinýän institusional goşant modeli.	Goşant ykdysadyýetde, sosial we dolandyryş ugurlarynda-da görünýär.	JIO-däki paý, iş üpjünçiligi, salgytlar we maliýe akymlyry barada maglumatlar bar.	Institusional goşant boýunça hasabatlylygy çap etmek, bähbit görüjiler üçin netijeleri we sektoryň jemgyýetçilik görünýänligini ulgamlaryň bahalandyrmak.
 Täjigistan	Jemgyýetçilik görünýänligi ýeterlik bolmadyk ýagdaýda ekspert gatnaşygynyň modeli.	Işçi toparlar, monitoring, gender we hukuk gün tertibi, ýerlerden gaýdýan aragatnaşyk arkaly.	Strategik meýilnamalaşdyrmakda güýçli ekspert gatnaşmagy.	Netijeleriň jemgyýetçilik kommunikasiýasy we gatnaşmagyň täsirini has ulgamlaryň hasaba almak.
 Türkmenistan	Maglumat açyklygy çäklendirilen şertlerde döwlet ileri tutulýan ugurlaryna ýokary derejede goşulýşmak modeli.	Sosial goraga, ýaşlar syýasatyna, medeniýete, ekologiýa we hereket meýilnamalaryna gatnaşmak arkaly.	Döwlet maksatnamalary ulgamy we sosial taýdan ähmiýetli wezipeleri ýerine ýetirmek bilen ýakyn baglanyşyk.	Jemleýji maglumatlara elýeterlilik we deňeşdirip bolýan mukdar bahalandyrmasyňy ösdürmek.
 Özbegistan	Täsire baha bermek bölekleýin bolan şertlerde institusionallaşmagyň güýçlenýän modeli.	DNTG portaly, döwlet grantlary, sosial zakaz, jemgyýetçilik geňeşleri, kadalaşdyryjy hukuk namalaryny ara alyp maslahatlaşmak arkaly.	Sektoryň guramaçylyk we maliýe infrastrukturasyňyň çalt ösmegi.	Diňe hasaba alyş, maliýeleşdiriş we çäreleriň monitoringi däl, uzak möhletli täsiri ulgamlaryň bahalandyrmak.

5. Şu hasabatnyň maksatlary üçin TDG-niň goşandy nämeden ybarat?

**GOŞANDYŇ
ÖLÇEGI**

**GOŞANDYŇ
TAKMYNAN
BEÝANY**

**MAGLUMAT ÇEŞMELERI
WE SUBUTNAMA
GÖRNÜŞLERI**

**BU NÄMÄNI
GÖRKEZÝÄR**

INSTITUSIONAL GOŞANT

Iş orunlary, zähmet haky gaznasy, salgytlar, sosial tölegler, maliýe akymlyary, satyn alyşlar, goşulan gymmat.

Statistika, administratiw we maliýe maglumatlary.

TDG ykdysadyýetiň özbaşdak gatnaşyjysy (pudagy) hökmünde.

DOLANDYRYŞ GOŞANDY

Çözüň kabul etmek prosesine gatnaşmak, çözüňler boýunça ekspertiza, ilatdan gaýdýan aragatnaşyk, jemgyýetçilik monitoringi, ekspert goldawy, döwlet dolandyryşynyň netijeliligini ýokarlandyrmak üçin ulgamlaryň ugurlary analitiki kesgitlemek.

Mysallar, interwýular, özara hereket meýdançalary barada maglumatlar, ekspert bahalary, ýerine ýetiriş tejribesiniň üýtgemegine mysallar, ýerli infrastruktura we telekeçiligi goldamak boýunça maglumatlar.

TDG döwlet hyzmatdaşlary we amaly maglumat çeşmesi hökmünde, şeýle hem ýerli ösüş, maýa goýumlar we hususy sektor üçin has durnukly, önünden çaklanylýan we özüne çekiji gurşawy kemala getirmegiň gatnaşyjysy hökmünde.

DÜZGÜNNAMALAYYN IŞIŇ YKDYSADY GOŞANDY

Sosial telekeçilik, öz-özünü iş bilen üpjün etmek, telekeçilik başarnyklary, infrastruktura, sanly çözüňler.

Mysallar, taslama maglumatlary, üýtgeşmeleriň hil beýany.

TDG girdeji, iş üpjünçiligi we ýerli ykdysadyýet üçin şertleri dörediji hökmünde.

SOSIAL GOŞANT

Sosial, hukuk, psihologik, krizis we rehabilitasiýa hyzmatlary; elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak (ösüşüň inklýuziw häsiýeti).

Hyzmatlaryň gurşawy, mysallar, ekspert bahalary, üýtgeşme wakalary.

TDG kömegi ýetiriji we gowşak toparlary goşulyşdyrýan geçiriji hökmünde.

TEMA GOŞANDY

Saglygy goraýyş, bilim, gender, hukuklar, ekologiýa, garyplyk, ýerli ösüş, ýaşlar we medeniýet.

Ýurt materiallary, mysallar.

TDG-niň has görünýän ösüş ugurlary.

GOŞANDYŇ HIL HÄSIÝETNAMALARY

Özboluşlylyk, innowasionlyk, netijelilik, durnuklylyk, ösüşü uzakdaky we gowşak toparlara hem-de ýerlerä «ýetirmek» funksiýasy.

Hil seljermesi, mysallar, tejribeleriň düşündirilişi.

Döredilýän jemgyýetçilik gymmatynyň tebigaty we aýratynlyklary.

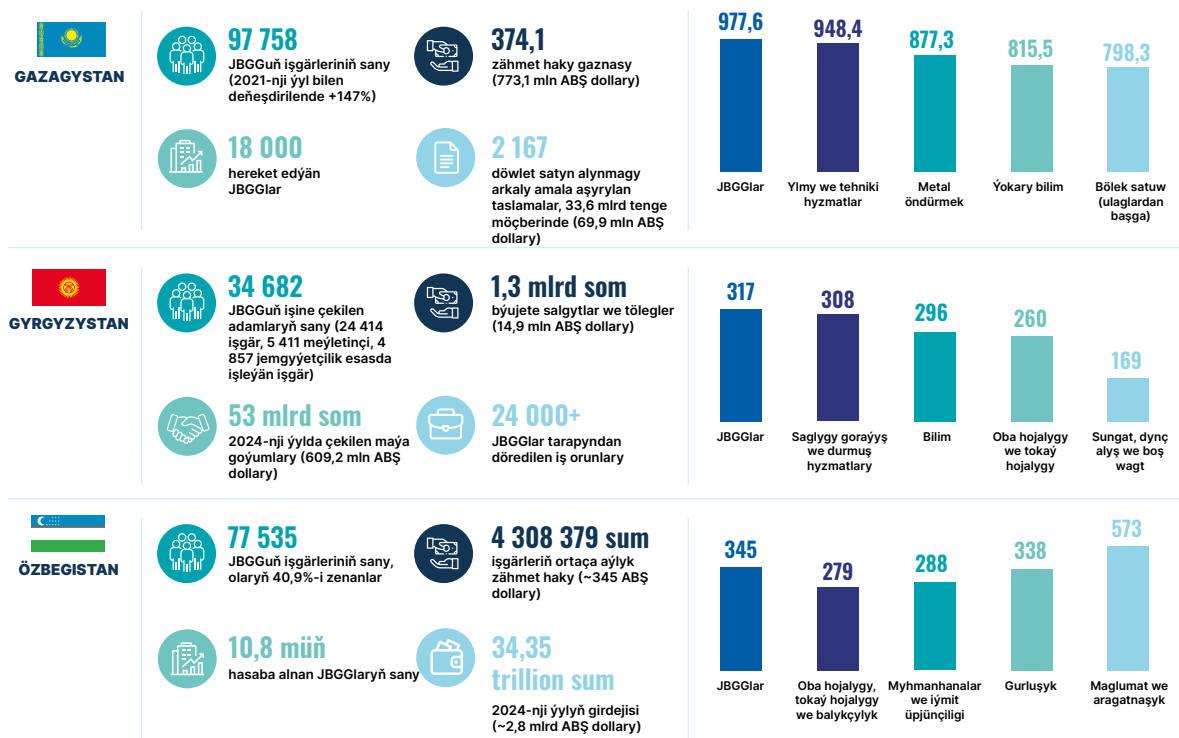

6. TDG-niň institusional goşandy: sektor ykdysadyýetiň gatnaşyjysy hökmünde

TDG-niň institusional goşandyna olaryň özüşe mazmunlaýyn, düzgünnamalaýyn goşandy bilen aýratynlykda garalmalydyr. Bu bölümde TDG-ler hyzmat üpjün edijiler ýa-da reformalaryň gatnaşyjylary hökmünde däl-de, iş orunlaryny döredýän, zähmet hakyny töleýän, salgytlary we sosial tölegleri töleýän, maliýe serişdelerini çekýän hem-de harytlary we hyzmatlary satyn alýan resmileşdirilen ykdysady sektor hökmünde seljerilýär. Başgaça aýdanyňda, gürrüň sektoryň iş beriji, salgyt töleýji we ykdysady dolanyşygyň gatnaşyjysy hökmünde ykdysadyýete «brutto» täsiri barada barýar.

6.1. TDG iş berijiler hökmünde

TDG-laryň institusional goşandynyň iň aýdyň elementi iş orunlarynyň döredilmegidir. Bu babatda gözleg sebitiň täjirçilik däl sektorynyň iş üpjünçiliginiň, hünär işiniň we ykdysady dolanyşygyň görnükli çeşmesi bolup durýandygyny görkezýär. Birnäçe ýurtda ol, esasan-da durmuş ulgamynda, bilermenlik işinde, taslamalary dolandyrmakda, bilimde, hukuk kömeginde, gowşak toparlar bilen işde we ýerli bileleşikleri ösdürmekde işjeň iş beriji hökmünde eýýäm çykyş edýär.

JBGG PUDAGYNDA MEŞGUL BOLAN ILAT — HER 100 000 ADAMA (2024-nji ýyl)

JBGG SALGYT TÖLEÝJI WE BÝUJET ULGAMYNDA GATNAŞJY HÖKMÜNDE

JBGGlar salgytlary we durmuş ätiýaçlandyrys gatançlaryny geçirýärler we şeýlelikde bu serişdeleri ykdysadyýete we býujete gaýtarp berýärler.

JBGG döwlet hyzmatlaryny we başlangyçlaryny goldamak arkaly býujetiň ýüküni ýeňilleşdirýär.

Gyrgyzystanda JBGGuň salgyt tölegleriniň derejesi hakyky adamlaryň salgyt töleýşi bilen deň derejededir.

JBGG pudagy — ýurtlaryň ösüşi goşandy artýan hakyky ykdysady oýunçydyr.

Netije: JBGGlar Merkezi Aziyada diňe bir jemgyýetçilik hyzmatlaryny bermek bilen çäklenmän, eýsem ykdysadyýetiň möhüm bölegi bolup durýar: olar iş orunlaryny döredýärler, salgyt töläýärler, maýa goýumlaryny çekýärler we sebitiň durnukly ösüşine goşant goşýarlar.

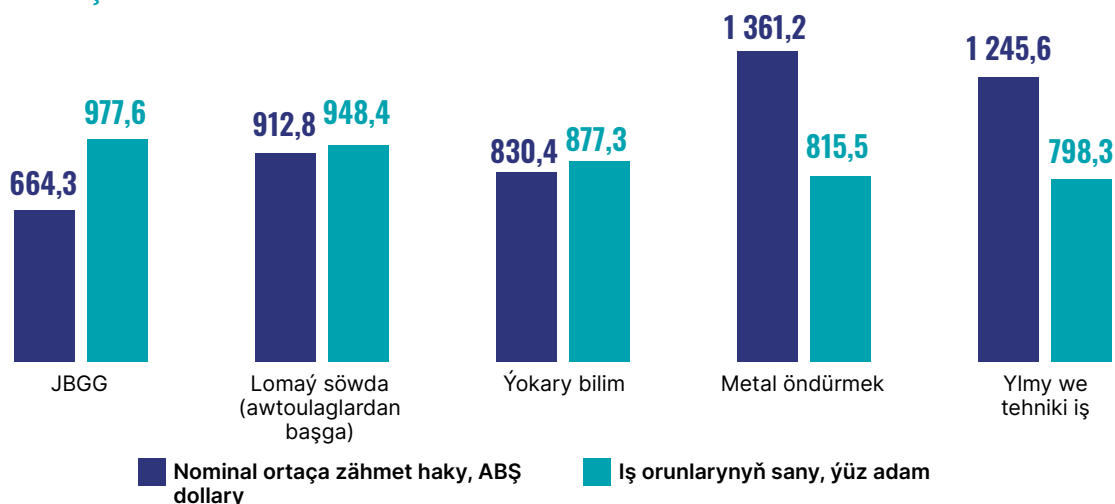
TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Gazagystanda hökümete degişli bolmadyk guramalaryň işgärleriniň ortaça sanawy 2021-nji ýylda 39 532 adamdan 2024-nji ýylda 97 758 adama çenli artdy. Şunda şäher ýerlerindäki iş üpjünçiligi 87 039 adamy, oba ýerlerindäki iş üpjünçiligi bolsa 10 719 adamy düzdi. Şol döwürde bir işgäriň ortaça aýlyk zähmet haky 109 496 teňňeden, ýagny 228 ABŞ dollaryndan, 318 853 teňňä, ýagny 664 ABŞ dollaryna çenli ýokarlandy.

Şeýle hem, 2024-nji ýylda Gazagystanyň Ykdysady iş görnüşleriniň umumy klassifikatorynyň 94.99.0 kody boýunça hökümete degişli bolmadyk guramalar sektorynyň çaklanylýan ýyllyk zähmet haky gaznasy 374,1 milliard teňňe, ýagny 773,1 million ABŞ dollary töweregi boldy. Bu görkeziji 2021-nji ýylda 51,9 milliard teňňe, ýagny 108,1 million ABŞ dollaryna deňdi. Ykdysady iş görnüşleriniň umumy klassifikatorynyň umumlaşdyrylan häsiýeti we gözlegiň predmetine degişli bolmadyk guramalary doly aýryp bolmaýandygy bilen bagly usulyýet çäklendirmelerine garamazdan, bu maglumatlar sektordaky iş üpjünçiligi bilen baglanyşykly ykdysady dolanyşygyň gerimini görkezýär.

Surat 4. Gazagystanyň TDG-leriniň institusional goşandyny ykdysady işiň aýratyn görnüşleri bilen deňeşdirmek

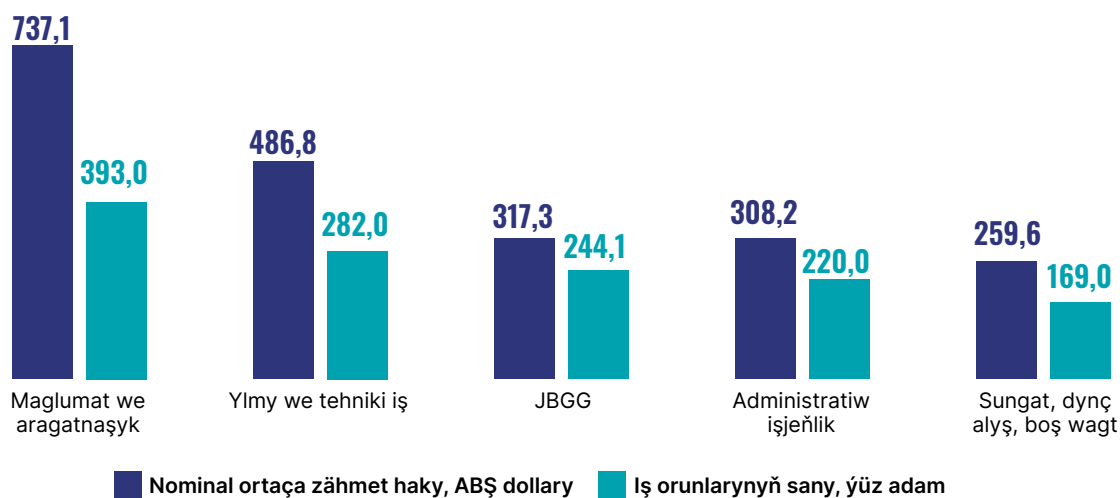

Çeşmeler: ýurt hasabaty, Milli statistika býurosynyň 2024-nji ýyl boýunça maglumatlary, «Gazagystan Respublikasynda eýeçilik görnüşleri boýunça işgärleriň sany we zähmet haky» neşiri.

Gyrgyzystanda, Gyrgyz Respublikasynyň Milli statistika komitetiniň 2024-nji ýyl boýunça maglumatlaryna görä, işeň hereket edýän TDG-leriň işgärleriniň ortaça sanaw sany 24 414 adam boldy, olaryň 14 158-si aýallardyr. Mundan başga-da, TDG işine 4 857 daşarky utgaşykly işgär we 5 411 tölegsiz işgär, ýagny meýletinçi çekildi. Jemi bu sektoryň işine 34 682 adamyň gatnaşandygyny görkezýär. Ortaça aýlyk zähmet haky 27 605 som (317 ABŞ dollary) bolup, bu saglygy goraýyş, bilim, oba we tokaý hojalygy ýaly pudaklardaky ortaça aýlyk zähmet haklary bilen deňeşdirilýändir.

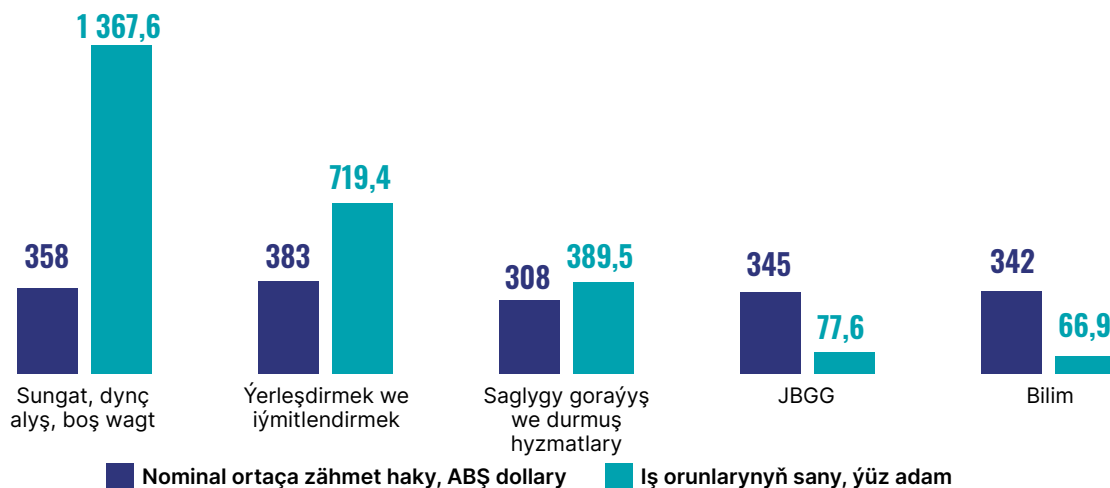

Surat 5. Gyrgyzystanyň TDG-leriniň institusional (pudaklaýyn) goşandyny ykdysady işiň aýratyn görnüşleri bilen deňeşdirmek

Özbeğistanda DNTG sektorynda 2024-nji ýylda 77 535 işgär bardy, olaryň 31 740-sy aýallar, ýa-da 40,9%. Ortaça hasaplanylýan nominal aýlyk zähmet haky aýda 4 308 379 sum (takmynan 345 ABŞ dollarý) boldy. Bu DNTG-lary diňe raýat infrastrukturasy däl, eýsem iş üpjünçiligi bazarynyň ähmiýetli bölegi hökmünde hem görmäge mümkinçilik berýär.

Surat 6. Özbegistanyň TDG-larynyň institusional (pudaklaýyn) goşandyny ykdysady işiň aýratyn görnüşleri bilen deňeşdirmek

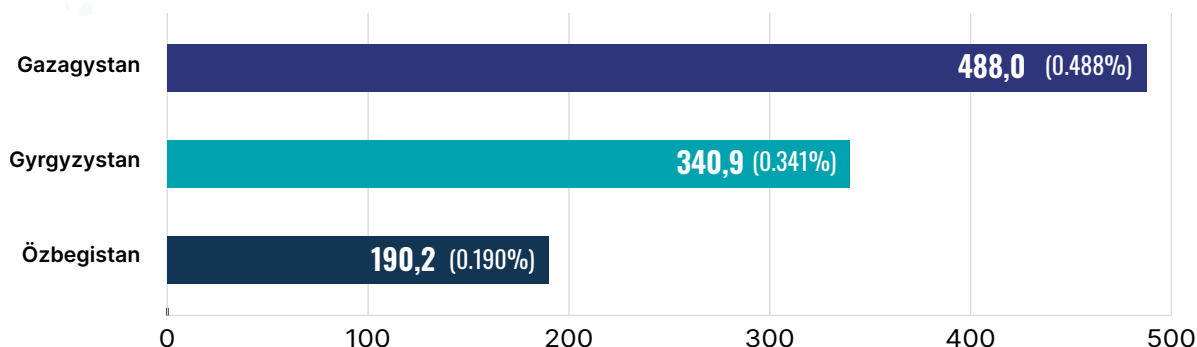

Çeşme: Özbegistan Respublikasynyň Statistika boýunça milli komiteti.

Şeýle hem TDG-niň iş üpjünçiligindäki pudaklaýyn goşandyna ýurtlaryň umumy ilat sanyna görä proporsional seretmek maksadalaýykdyr, Surat 7-ä serediň. Şeýle kesimde iş üpjünçiligine iň uly goşandy Gazagystanyň TDG-leri goşýar, bu ýerde sektorda işleýänleriň paýy ýarym göterime golaýdyr.

Surat 7. TDG sektorynda iş üpjünçiligi umumy ilat sanyna görä, 2024 ý., 100 müň raýata düşýän hasapda

Çeşme. Merkezi Aziýa ýurtlarynyň milli statistika edaralarynyň resmi maglumatlary boýunça hasaplandy:

https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com Gazagystan Respublikasynyň Milli statistika býurosy, Population of the Republic of Kazakhstan at the beginning of 2024, https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com;

Gyrgyz Respublikasynyň Milli statistika komiteti, «Ýylyň başyndaky hemişelik ilatyň sany» açyk maglumatlary, https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/39/?utm_source=chatgpt.com;

<https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-hududlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholi-soni-3> Özbekistan Respublikasynyň Statistika boýunça milli komiteti, Resident population at the beginning of 2024 by region, <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-hududlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholi-soni-3>

6.2. TDG salgyt töleýjiler we býujet ulgamynyň gatnaşyjylary hökmünde

Institusional goşandyň başga bir möhüm elementi TDG-nyň salgytlar we sosial tölegler arkaly döwlet girdejileriniň emele gelmegine gatnaşmagydyr. Bu görkeziji TDG-lary diňe grant ýa-da býujet goldawynyň alyjylary hökmünde kabul etmek düşünjesini ýeňip geçmek üçin aýratyn möhümdir. Ýurt materiallary TDG-laryň jemleýin ýagdaýda salgytlaryň we hökmany tölegleriň ähmiýetli töleýjileri bolup durýandygyny we çekilen serişdeleriň bir bölegini milli ykdsadyýete we býujet ulgamyna gaýtaryp berýändigini görkezýär.

MYSAL

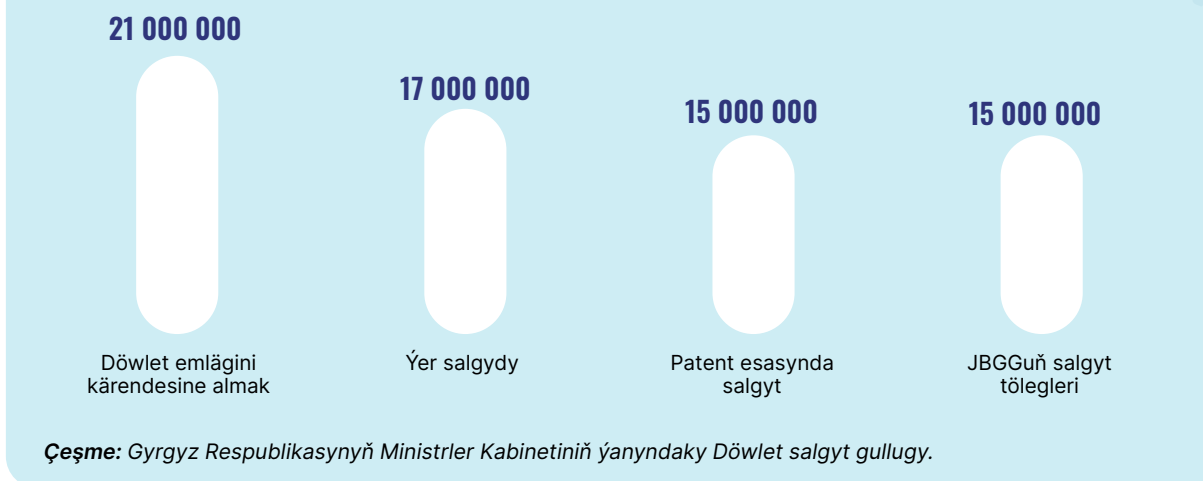
Gyrgyzystan: döwlet býujetine käbir umumydöwlet salgytlary bilen möçberi boýunça deňeşdirip bolýan düýpli tölegler

Gyrgyzystanda 2024-nji ýylda işjeň hereket edýän Gyrgyz Respublikasynyň TDG-lary ýurduň býujetine takmynan 1,3 milliard som ýa-da 15 million ABŞ dollaryna golaý serişde töledi. Bu tölegleriň möçberi döwlet býujetiniň patent esasynda alynýan salgyt ýaly käbir girdeji çeşmeleriniň ýurt boýunça umumy möçberi bilen hem deňeşdirilip bilner: patent esasynda alynýan salgyt — 1,3 milliard som ýa-da 15 million ABŞ dollaryna golaý; ýer salgydy — 1,5 milliard som ýa-da 17 million ABŞ dollaryndan gowrak; döwlet emlägini kärendesine alandygy üçin tölenilýän tölegler görnüşindäki salgyt däl tölegler — 1,8 milliard som ýa-da 21 million ABŞ dollaryna golaý.

Şeýle deňeşdirme usuly TDG sektorynyň diňe durmuş ýa-da raýat jemgyýetiniň instituty hökmünde däl, eýsem býujet girdejileriniň emele gelmegine görnükli goşant goşýan gatnaşygy hökmünde hem görkezilip bilinjekdigini açyp görkezýär.

**8-nji surat. Gyrgyzystanyň TDG-larynyň döwlet býujetine tölegleri käbir döwlet girdejil-
eriniň görnüşleri bilen deňeşdirilende, ABŞ dollarý**

Şol bir wagtda TDG-lary hasaba almagyň ösen institusional ulgamy bolan ýagdaýda-da salgyt maglumatlaryna elýeterlilik çäkli bolup biler, bu bolsa institusional goşanda doly baha bermek mümkinçiligini peseldýär. Mysal üçin, Gazagystanyň Döwlet girdejileri komitetinden maglumatlaryň gizlinligi sebäpli respublika we sebitler boýunça HDG-lardan salgyt girdejileri barada maglumat almak başartmady. TDG-laryň býujete tölegleri baradaky maglumatlara elýeterlilikde kynçylyklar Özbegistanda we Türkmenistanda hem ýüze çykdy.

Täjigistanda 2024-nji ýyl boýunça 69 guramadan ybarat saýlama toparyň maliýe seljermesi jemi dolanyşygyň 53,3 mln somoni (6 mln ABŞ dollaryna golaý) bolandygyny görkezdi, şolardan takmynan 4 mln somoni (440 müň ABŞ dollaryndan gowrak) girdeji we sosial salgytlar görnüşinde ýurduň býujetine geçirildi. Bu görkezijini awtomatik ýagdaýda tutuş sektora ýaýratmak bolmaz, emma ol prinsipial taýdan möhüm fakty görkezýär: serişdeleriň bir bölegi ýurduň içinde zähmet hakyna, salgyt töleglerine we sosial töleglere öwrülýär, şeýlelikde iş üpjünçiliginiň we býujet girdejileriniň artmagyna ýardam edýär.

6.3. TDG goşulan gymmaty öndürjiler hökmünde

Institusional goşandyň ähmiýetli makroykdysady görkezijisi TDG-niň jemi goşulan gymmata we JIÖ-e goşandydyr. Ykdysady manyda TDG-ler zähmet, dolandyrys serişdeleri, jaýlar, enjamlar, satyn alynýan harytlar we hyzmatlar ulanylýan hyzmatlary, ekspert önümlerini, sosial maksatnamalary we beýleki netijeleri döretmek arkaly goşulan gymmat öndürýärler. TDG netijeleriniň ep-esli bölegi bähbit görüjilere mugt ýa-da ýeňillikli esasyda berilýän hem bolsa, olaryň öndürilmegi sektoryň jemi önüm çykaryşyny kemala getirýär, bu önüm çykaryş bilen aralyk sarp edişiň arasyndaky tapawut bolsa onuň jemi goşulan gymmatyny görkezýär. Şonuň üçin TDG-niň JIÖ-e goşandyna täjirçilik peýdasyndan gelip çykýan netije hökmünde däl-de, ölçenip bilinýän ykdysady gymmaty bolan jemgyýetçilik peýdaly hyzmatlaryň we önümleriň döredilmeginiň netijesi hökmünde garamak zerurdyr.

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

MYSAL

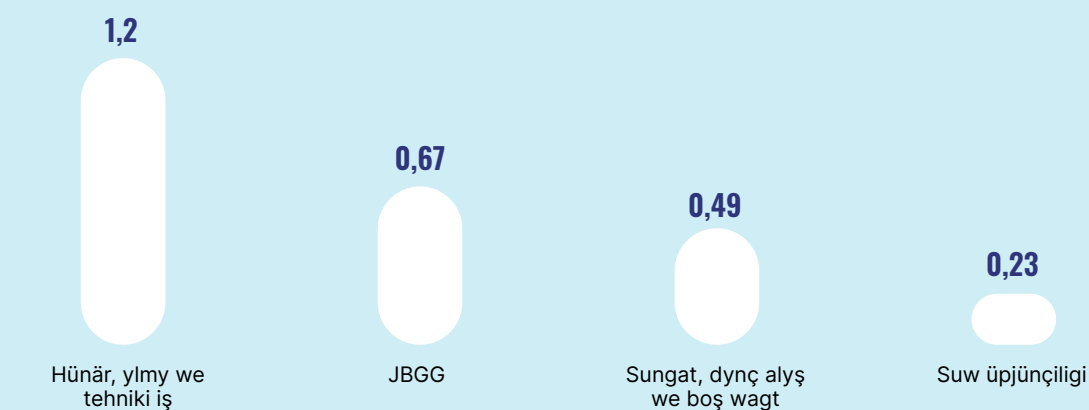
Gyrgyzystan: jemi goşulan gymmat boýunça TDG-laryň goşandy ykdysadyýetiň aýry-aýry pudaklarynyň görkezijileri bilen deňeşdirip bolýandyr

Gyrgyzystanda 2024-nji ýylda işjeň hereket edýän TDG-lar 10 milliard somdan gowrak möçberde jemi goşulan gymmat döretdi, bu bolsa 115 million ABŞ dollaryna golaýdyr. İşjeň hereket edýän TDG-laryň ýurduň nominal jemi içerki önümlerindäki paýy 0,67 göterime deň boldy.

Bu ähmiýetli görkeziji bolup, suw üpjünçiligi (0,23 göterim), sungat, güýmenje we dynç alyş (0,49 göterim), şeýle hem hünär, ylmy we tehniki iş (1,2 göterim) ýaly ykdysadyýetiň aýry-aýry pudaklarynyň görkezijileri bilen deňeşdirilip bilner.

Merkezi Aziýa sebiti boýunça hem TDG sektory, jemgyýetçilikde görünýänliginiň çäklidigine garamazdan, tutuş ykdysady iş görnüşleriniň goşandy bilen deňeşdirip bolýan derejede goşant goşýar.

9-njy surat. Gyrgyzystanyň TDG-larynyň jemi goşulan gymmada goşandy ykdysadyýetiň käbir iş görnüşleri bilen deňeşdirilende, göterim

Çeşme: Gyrgyz Respublikasynyň Milli statistika komiteti.

Sebitiň ähli ýurtlary boýunça şeýle statistika elýeterli däldi, emma statistik maglumatlar sektoryň jemi goşulan gymmatyny hasaplamaga mümkinçilik berýän ýerlerde TDG ykdysadyýetiň «görünmeýän» gatnaşyjysy bolmagyny bes edýär; şeýle maglumatlar ýok ýerlerde bolsa olaryň institusional goşandy pes baha berilýär ýa-da gytaklaýyn - iş üpjünçiligi, maliýeleşdiriş, taslamalar, grantlar we salgyt tölegleri arkaly beýan edilýär.

6.4. TDG maliýe serişdelerini çekmegiň we gaýtadan paýlamagyň kanaly hökmünde

TDG-niň institusional goşandy olaryň maliýe serişdelerini çekmek we paýlamak ukybynda hem ýüze çykýar; bu serişdeler sosial maksatnamalara, harytlaryň we hyzmatlaryň satyn alynmagyna, ekspertleriň we potratçylaryň işine, hyzmatlary ösdürmäge we bähbit görüjileri goldamaga gönükdirilýär. TDG serişdeleri gaýtadan paýlamak we «ýetirmek» funksiýasyny ýerine ýetirýär; onuň kömegi bilen döwlet, hyzmatdaşlyk, hususy we jemgyýetçilik serişdeleri jemgyýetçilik zerurlygy ýokary bolan, emma adaty maliýeleşdiriş mehanizmleri gurşawy, anyklygy ýa-da hyzmatlaryň durnuklylygyny hemişe ýeterlik üpjün etmeýän ugurlara we ýerlerä ýetýär. Bu aýratyn-da gowşak toparlar bilen işlemek, krizis kömegi, rehabilitasiýa, adalata elýeterlilik, inklýuziw bilim, ýerli hyzmatlar we oba bileleşikleri üçin degişlidir.

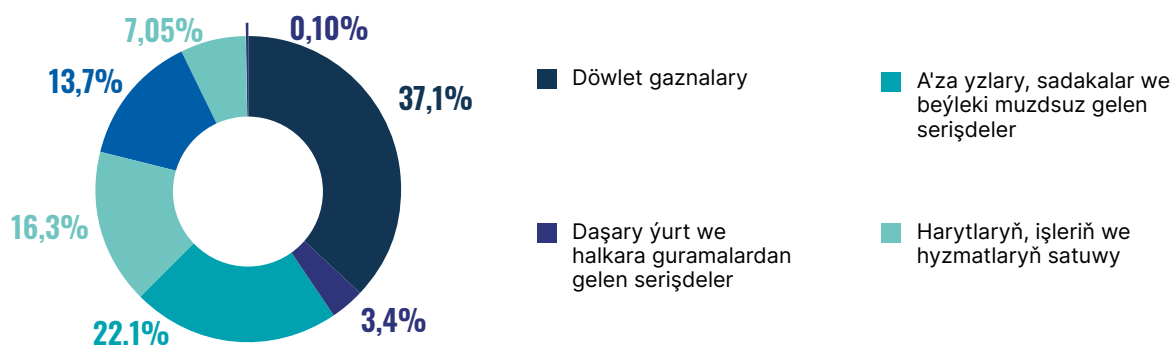

Gazagystanda TDG girdejileriniň gurluşy diwersifikasiýalaşdyrylan häsiýete eýedir. Döwlet sosial zakazynyň möçberi takmynan 33,5 mlrd tenge (70,0 mln ABŞ dollary) bolsa-da, ol sektoryň jemi zähmet haky gaznasynyň diňe takmynan 9%-ini ýapýar, bu halkara maliýeleşdirmesiniň (27,2 mlrd tenge ýa-da takmynan 60 mln ABŞ dollary) we beýleki çeşmeleriň ähmiýetli roluny görkezýär. Emma döwlet sosial zakazynyň maliýeleşdirilişindäki üýtgeşmeler döwletiň sosial hyzmatlary we taslamalary guramak meselelerinde TDG-lere has köp ynanmaga meýillidigini görkezýär. Mysal üçin, 2024-nji ýylda taslamalaryň sany ortaça artdy, maliýeleşdiriş möçberi bolsa ep-esli ýokarlandy; bu TDG-leriň has iri taslamalaryň çäginde hyzmatlary ýerine ýetirmek ukybynyň artýandygyny görkezip biler.

Gyrgyzystanda TDG girdejileriniň gurluşy sektoryň daşary ýurt grantlaryna doly bagly däldigini görkezýär: serişdeleriň ep-esli bölegi sadakalar, hemaýatkärlik kömegi, býujet goldawy, agzalyk tölegleri we tölegli hyzmatlar hasabyna emele gelýär. 2024-nji ýylda TDG sektorynyň umumy maliýe girdejileri takmynan 53 mlrd som (609 mln ABŞ dollaryndan gowrak) boldy, bu gözlegde bahalandyrylýan goşandy berýän TDG maksatlaýyn toparynyň girdejileri bolsa 14,2 mlrd som (takmynan 161,7 mln ABŞ dollary) boldy. Girdejileriň gurluşy diwersifikasiýalaşdyrylan, emma birmeňzeş bolmadyk serişde binýadyny görkezýär: hemaýatkärlik kömegi we sadakalar 8,3 mlrd som (takmynan 95,4 mln ABŞ dollary) ýa-da 59%, daşary ýurt tehniki kömegi we grantlar 2,7 mlrd som (takmynan 30,5 mln ABŞ dollary) ýa-da 19%, önümleriň we hyzmatlaryň ýerlenmegi 0,4 mlrd som (takmynan 4,5 mln ABŞ dollary) ýa-da 3%, býujet goldawy 0,2 mlrd som (takmynan 1,8 mln ABŞ dollary) ýa-da 1%, agzalyk tölegleri 0,1 mlrd som (takmynan 1,1 mln ABŞ dollary) ýa-da 1%-den az, beýleki çeşmeler bolsa 2,5 mlrd som (takmynan 28,3 mln ABŞ dollary) ýa-da 18% boldy.

Özbeğistanda TDG serişdeleriniň esasy çeşmesi döwlet maksatly we býujetden daşary gaznalar bolup, olaryň paýyna ähli girdejileriň 38,4%-i düşýär. Soňky ýedi ýylda raýat jemgyýeti institutlaryny goldamak üçin döwlet býujetinden 718 mlrd sum (60 mln ABŞ dollaryna golaý) bölünip berildi, bu 2008-2016-njy ýyllar bilen deňeşdirilende 12 esse köpdür. Soňky üç ýylda territorial gaznalar arkaly 83 mlrd sum (7 mln ABŞ dollaryna golaý) möçberinde 1 600 taslama durmuşa geçirildi. Şol bir wagtda agzalyk tölegleriniň, sadakalaryň we beýleki muzdsuz girdejileriň ýokary paýy (22,9%) sektoryň jemgyýetçilik maliýeleşdiriş mehanizmlerine institusional baglylygyny meýletin raýdaşlyga we haýyr-sahawata görnükli daýanmak bilen utgaşdyrýandygyny görkezýär.

Surat 10. Özbeğistanda DNTG girdejileriniň gurluşy, 2024 ý., görterimde

6.5. TDG harytlaryň we hyzmatlaryň sarp edijileri hökmünde

TDG-nyň institusional goşandy iş üpjünçiligi we salgytlar bilen çäklenmeýär. Guramalar hem harytlaryň we hyzmatlaryň sarp edijileri bolup çykyş edýär we kiçi hem-de orta işewürlük üçin isleg döredýär. Bu taslama işinde aýratyn görünýär: gowşak toparlar üçin harytlary we hyzmatlary satyn almak, seminarlar, okuwlary, maslahatlar, fokus toparlar, tegelek stollar we jemgyýetçilik çäreleri geçirmek jaý kärendesini, ulag hyzmatlaryny, ýmit üpjünçiligini, çaphana işlerini, enjamlary, sarp ediş materiallaryny, aragatnaşyk hyzmatlaryny we ekspert goldawyny talap edýär.

Şol bir wagtda TDG-ler harytlary we hyzmatlary esasan kiçi we orta işewürlükden satyn alýarlar: myhmanhanalardan, ýmit kärhanalaryndan, ulag kompaniýalaryndan, sarp ediş materiallaryny üpjün edijilerden, jaýlary we ofis tehnikasyny kärendesine berijilerden. Bu köpeldiji täsir döredýär: taslamanyň esasy maksady sosial, bilim ýa-da hukuk goragyş häsiýetli bolsa-da, onuň durmuşa geçirilmegi ýerli ykdysadyýetde ykdysady isleg emele getirýär. Bu manyda TDG-ler diňe serişdeleri çekmän, olary üpjün edijileriň, potratçylaryň we hyzmat guramalarynyň torunyň üsti bilen gaýtadan paýlaýarlar.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-laryň institusional goşandy, ilkinji nobatda, sektoryň ykdysady dolanyşygyň özbaşdak gatnaşyjsy hökmünde çykyş etmeginde ýüze çykýar. TDG-lar iş orunlaryny döredýär, zähmet haky gaznasyny emele getirýär, salgytlary we durmuş töleglerini töleýär, döwlet, hyzmatdaşlyk hem-de hususy serişdeleri çekýär, harytlary we hyzmatlary satyn alýar, käbir ýagdaýlarda bolsa tölegli hyzmatlary, durmuş telekeçiligini we girdeji getirýän işi ösdürýär.

Bu goşant resmi ýa-da jemlenen statistiki maglumatlaryň bar bolan ýerlerinde has ygtybarly görkezilýär. Gyrgyzystan jemi goşulan gymmadyň we TDG-laryň JIÖ-däki paýynyň hasaplanmagynyň mysalyny berýär; Gazagystan iş üpjünçiliginiň, zähmet hakynyň we döwlet durmuş sargydyň giň gerimli ösüş dinamikasynyň mysalyny görkezýär; Özbegistan döwlet goldawynyň institusional taýdan resmileşdirilen ulgamynyň we uly iş üpjünçiligi sektorynyň mysalyny berýär; Täjigistan guramalaryň topary boýunça dolanyşygyň we salgyt tölegleriniň böllekleyin bahalandyrylmagynyň mysalyny görkezýär; Türkmenistan bolsa institusional goşant taslamalar, guramalar we girdeji getirýän kärhanalar boýunça aýry-aýry görkezijiler arkaly beýan edilýän başga statistiki gurşawyň mysalydyr.

Esasy sebitleýin netije şundan ybarat: TDG-lar möhüm ykdysady goşant goşýar, emma bu goşant milli maglumat ulgamlarynda dürli derejede görünýär. Şonuň üçin TDG-laryň goşandynyň mundan beýläk ykrar edilmegi diňe olaryň jemgyýetçilik peýdasyny beýan etmegi däl, eýsem sektoryň iş üpjünçiligi, maliýe akymlyary, salgyt tölegleri, jemi goşulan gymmaty, meýletin zähmeti hem-de harytlaryň we hyzmatlaryň satyn alnyşy boýunça has yzygiderli statistiki hasaba alnyşynyň ösdürilmegini talap edýär.

Gazagystanda we Gyrgyzystanda statistika edaralary syýahatçylyk sektory boýunça kömekçi hasaplaryň ýöredilişini eýýäm girizdiler. Kömekçi hasaplar esasy Milli hasaplar ulgamyny (MHU) doldurýan, belli bir ykdysady pudagyň öz klassifikasiýalary we görkezijileri arkaly jikme-jik öwrenmäge mümkinçilik berýän, şol bir wagtda bolsa umumy standartlar bilen utgaşykly bolýan makroykdysady seljeriş guralydyr. MHU-nyň ösdürilmeginde indiki ädim TDG sektory boýunça kömekçi hasaplaryň girizilmegi bolup biler.

Şu Hasabatnyň 3-nji goşundysynda sebitiň TDG-larynyň institusional goşandyny görkezýän ýurtlar boýunça jemleýji görkezijiler tablisasy berilýär.

7. TDG-nyň dolandyryşyň hiline, maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüş şertlerine goşandy

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň möhüm roly olaryň amaly ekspertiza, maksatnamalaryň ýerine ýetirilişine monitoring, ilatdan gaýdýan aragatnaşygy bermek we karar kabul etmek proseslerine gatnaşmak arkaly dolandyryşyň hilini ýokarlandyrmak ukyby bilen baglanyşyklydyr. Şeýle goşant göni ykdysady netijä öwürilmän biler, emma ol işewürlük, maýa goýumlar, ýerli ösüş we adamlaryň hyzmatlara elýeterliligi üçin möhüm bolan has önünden çaklanylan, has aýdyň we has jogapkärçilikli gurşawy kemala getirýär.

Чадвал: Саҳми ТҒТ дар сифати идоракунӣ, фазои сармоягузорӣ ва шароити рушди баҳши хусусӣ дар Осиёи Марказӣ

7.1. TDG döwlet çözügütlerini kabul etmek we özgertmeleri amala aşyrmak sikliniň gatnaşyjylary hökmünde

Sebitiň ähli ýurtlarynda TDG-ler belli bir derejede karar kabul etmek proseslerine goşulandyr: öz işini milli ileri tutulýan ugurlar bilen ylalaşdyrmak, bilelikdäki maksatnamalara gatnaşmak, ekspertiza bermek, jemgyýetçilik geňeşlerinde, işçi toparlarda, maslahatlaşmalarda we forumlarda çykyş etmek arkaly. Bu gatnaşygyň derejesi dürli ýurtlarda birmeňzeş däl, emma umumy ugur aýdyňdyr: TDG-ler diňe taslamalary ýerine ýetirijiler däl, eýsem döwlet syýasatynyň has maglumatly we durmuş taýdan duýgur bolmagyna kömek edýän hyzmatdaşlar hökmünde hem çykyş edýärler.

Gazagystanda TDG-niň döwlet syýasatyna gatnaşmagy döwlet sosial zakazy arkaly hem institusionallaşdyrylandyr; onuň üsti bilen TDG-ler sosial taýdan ähmiýetli hyzmatlary bermäge we döwlet hyzmatlarynyň gurşawyndaky boşluklary doldurmaga gatnaşýarlar. Jemgyýetçilik geňeşleri we beýleki maslahatlaşma meýdançalary TDG-lere çözügütleriň taslamalaryny ara alyp maslahatlaşmaga, ýerlerden maglumat bermäge we teklipleri döwlet edaralaryna ýetirmäge mümkinçilik berýär.

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

MYSAL

Gazagystan: döwlet sosial zakazy we jemgyýetçilik geňeşleri:

Gazagystanda döwlet bilen TDG-niň özara hereketi durnukly mehanizmlere: döwlet sosial zakazyna, grant maksatnamalaryna, jemgyýetçilik geňeşlerine we işçi toparlara daýanýar. Bu TDG-lere sosial başlangyçlary durmuşa geçirmäge, hyzmatlary bermäge, durmuş-ykdysady meseleleri ara alyp maslahatlaşmaga we döwlet çözgütleri boýunça gaýdýan aragatnaşygy kemala getirmäge gatnaşmaga mümkinçilik berýär. Şeýle model TDG-nyň gatnaşygyny has yzygiderli we resmileşdirilen edýär.

MYSAL

Täjigistan: TDG-nyň strategik meýilnamalaşdyrmaga gatnaşmagy:

Täjigistanda TDG-nyň Milli ösüş geňeşiniň ýanyndaky 14 pudagara işçi toparyna gatnaşmagy taslama derejesindäki özara hereketden dolandyryş sikline has ulgamlayyn gatnaşmaga geçişi görkezýär. TDG-ler strategik meýilnamalaşdyryş resminamalaryna monitoring we baha bermek, gender deňligi, sanlylaşdyrmak, ýaşyl ykdysadyýet we klimatyň üýtgemegine uýgunlaşmak boýunça teklipler berýärler. Şeýle format raýat sektorynyň ekspert potensialyny milli ileri tutulýan ugurlary ara alyp maslahatlaşmakda we olary amaly durmuşa geçirmekde ulanmaga mümkinçilik berýär.

MYSAL

Türkmenistan: ekspertiza we milli hereket meýilnamalaryny işläp düzmäge gatnaşmak:

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary esasy döwlet syýasatlarynyň ykrar edilen ekspertleri we bilelikde işläp düzüjileri bolup çykyş edýärler. «Ynam», «Ýenme», «Maşgala» we beýleki jemgyýetçilik guramalary Adam söwdasyna garşy göreşmek boýunça Milli hereket meýilnamasyny işläp düzmek boýunça işçi toparyň düzümine girýär, «Keýik Okara» bolsa Gender deňligi boýunça Milli hereket meýilnamasyny işläp düzmekdäki maslahatlaşmalara gatnaşýar. Bu TDG-nyň amaly tejribesi ýokary derejedäki strategik resminamalara gönüden-göni integrirlenýän ýagdaýda maslahatlaşmalardan bilelikdäki meýilnamalaşdyrmaga geçişiň mysalydyr.

MYSAL

Özbeqistan: TDG (DNTG) kadalaşdyryjy we maksatnamalaýyn çözgütleriň başlangyçlary hökmünde

Özbeqistanda TDG-ler barha köplenç diňe sosial we aň-bilim taslamalarynyň ýerine ýetirijileri däl, eýsem döwlet gün tertibini kemala getirmäge gatnaşýan aktorlar hökmünde hem çykyş edýärler. Görkeziji mysal - Özbeqistanyň maýyplar assosiasiýasynyň BMG-niň Maýyplaryň hukuklary hakyndaky konwensiýasyny durmuşa geçirmek boýunça Milli hereket meýilnamasyny işläp düzmegi başlangyç etmegi; soňra bu resminama döwlet tarapyndan institusional goldaw aldy. Şu hatarda «Umidvorlik» merkeziniň döwlet bilim syýasatyna integrirlenen inklýuziw bilim konsepsiýasyny öňe sürmegi, şeýle hem Özbeqistanyň meýletinçiler assosiasiýasynyň «Meýletinçilik işi hakynda» Kanunyň kabul edilmegine ýardam eden adwokasiýa işi hem bar. Bu ýagdaýlar Özbeqistanda TDG-laryň diňe özgertmeleri ara alyp maslahatlaşmaga däl, eýsem jemgyýetçilik başlangyçlaryny we gowşak toparlaryň isleglerini döwlet maksatnamalarynyň, kadalaşdyryjy çözgütleriň we institusional üýtgeşmeleriň diline geçirmäge gatnaşýandygyny görkezýär.

7.2. TDG döwlet çözgütleri üçin ekspertiza çeşmesi hökmünde

TDG-nyň möhüm funksiýalarynyň biri adamlaryň, bileleşikleriň we anyk meseleleriň üstünde alnyp barylýan amaly işe, şeýle hem halkara tejribäniň çuňňur öwrenilmegine daýanýan ekspertizany bermekden ybaratdyr. Şeýle ekspertiza köplenç resminamalarda ýa-da statistikada görünmeýän durmuşy ýagdaýy döwlet edaralaryna ýetirmäge mümkinçilik berýär.

TDG kadalaşdyryjy hukuk namalaryny, döwlet maksatnamalaryny, hereket meýilnamalaryny, usulyýetleri, hyzmat standartlaryny we monitoring gurallaryny işläp düzmäge goşant goşup biler. Olaryň gatnaşygy, esasan, meseleleriň gönüden-göni bähbit görüjileriň tejribesi, ýerli şertler, gowşak toparlaryň zerurlyklary we hyzmatlardan peýdalanmagyň amaly päsgelçilikleri bilen baglanyşykly ýagdaýlarynda aýratyn gymmatlydyr.

MYSAL

Gyrgyzystan: sebitleri ösdürmegiň adresli döwlet syýasatyny işläp düzmäge goşant

«Ösüş syýasaty instituty» jemgyýetçilik birleşigi 2025-2030-njy ýyllar üçin sebitleriň toplumlaýyn durmuş-ykdysady ösüşiniň Döwlet maksatnamasyny işläp düzmek prosesinde ekspertiza berdi. Bu maksatnama toplumlaýyn territorial meýilnamalaşdyrmaga geçmegi, aýratyn üns berilmeli ýerleri kesgitlemegi, giňişlik maglumatlaryny ulanmagy we umumymilli bähbitler bilen ýerli bileleşikleriň bähbitleriniň arasyndaky deňagramlylygy berkitdi. ÖSI-niň bu gün tertibine ekspert goşandy ulgamlaryň boldy: ylalaşykly sebit meýilnamalaşdyrys konsepsiýasyny işläp düzmekden we territorial meýilnamalaşdyrmaga täze çemeleşmeleri girizmekden başlap, DŞYÖM-niň täze usulyýetlerini işläp düzmegi goldamaga hem-de beýik daglyk, barmasy kyn we serhetýaka ýerleri goldamak maksatnamasyny taýýarlamaga gatnaşmaga çenli; şol sanda ýerleriň gowşaklyk indeksi adresli döwlet goldawynyň guraly hökmünde ulanyldy.

MYSAL

Täjigistan: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanunçylygy öňe sürmek

Täjigistanda aýallar guramalarynyň koalisiýasy deň hukuklar we deň mümkinçilikler baradaky kanuny köp ýyllap öňe sürmäge gatnaşdy. Iş kanun taslamasyna ekspert goldawyny, jemgyýetçilik diňlenişliklerini, döwlet edaralary bilen özara hereketi we çemeleşmeleri halkara borçnamalary bilen sazlaşdyrmagy öz içine aldy. Bu mysal TDG-laryň diňe belli bir toparyň bähbitlerini gorajjylar däl, eýsem kanunçylyk prosesiniň gatnaşyjylary hökmünde hem çykyş edip bilýändigini görkezýär.

MYSAL

Türkmenistan: milli hereket meýilnamalaryna gatnaşmak

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary aýry-aýry hereket meýilnamalaryny işläp düzmäge we durmuşa geçirmäge gatnaşýarlar. «Ynam» jemgyýetçilik guramasy adam söwdasyna garşy göreşmek boýunça işe çekilendir, «Keýik Okara» bolsa gender deňligi gün tertibi we gowşak maşgalalary goldamak bilen baglanyşyklydyr. Bu ýagdaýlarda TDG-nyň goşandy amaly tejribäniň, ýöriteleşdirilen kömegiň we duýgur sosial meseleler boýunça çözgütleri kemala getirmäge gatnaşmagyň utgaşmasynda ýüze çykýar.

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

MYSAL

Özbekistan: DNTG-niň öý zorlugy baradaky kanunçylyk özgertmesine goşandy

Birnäçe ýylyň dowamynda DNTG-ler, şol sanda Nemolchi.uz başlangyjy, krizis merkezleri we aktivistler, maglumat kampaniýalaryny geçirdiler, zorluk ýagdaýlaryny resmileşdirdiler, ejir çekenlere kömek etdiler we kanunçylygy üýtgetmek boýunça teklpler taýýarladylar. 2023-nji ýylda döwlet, parlament we raýat jemgyýetiniň bilelikdäki işi netijesinde öý zorlugy üçin administratiw we jenaýat jogapkärçiligi baradaky kadalar kabul edildi hem-de pidalary goramak mehanizmleri güýçlendirildi.

7.3. TDG ilatdan gaýdýan aragatnaşyk kanaly hökmünde

Döwlet dolandyryşynyň hili çözümleriň amalda nähili işleýändigini barada ygtybarly maglumat almak ukybyna baglydyr. TDG-ler dolandyryşyň bu elementini güýçlendirýär, sebäbi olar resmi kanallara ýüz tutmaktan çekinýän, hyzmatlara ýetip bilmeýän ýa-da öz meselelerini özbaşdak beýan edip bilmeýän toparlara çykalga tapýarlar.

MYSAL

Türkmenistan: ýerli meseleleri ýüze çykarmak we gowşak toparlar bilen işlemek

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary ýerli derejede lokal meseleleri ýüze çykarýarlar, döwlet başlangyçlaryny düşündirýärler we resmi maglumat kanallary bilen gowşak gurşalan toparlar bilen işleýärler. Bu, hususan-da, maýyplygy bolan adamlara, zorlukdan ejir çeken aýallara, garry adamlara we hukuk hem-de psihologik goldawa mätäç toparlara degişlidir.

MYSAL

Täjigistan: Basseýn aýallar forumlary

Täjigistanda Syrderya we Kofarnihon derýalarynyň basseýnlerinde «Aýal we jemgyýet» assosiasiýasy jemgyýetçilik guramasy tarapyndan döredilen «Basseýn aýallar forumlary» dialog platformasy aýal suw ulanyjlaryň pikirleriniň teswirnama görnüşinde resmileşdirilip, göni Täjigistan Respublikasynyň Energetika we suw serişdeleri ministrligine iberilýän hemişelik meýdança bolup hyzmat edýär. Bu döwlet edaralaryna serişdeleri dolandyrmakdaky ýerli çagyryşlara dessin jogap bermäge mümkinçilik berýär.

MYSAL

Özbekistan: ýerli býujetleriň jemgyýetçilik monitoringi

Özbekistanyň Kaşkadarya welaýatynda 2026-njy ýylda ýerli DNTG-ler we aktivistler 12 mahallada «Başlangyçly býujet» we «Mahalla býujeti» maksatnamalaryna jemgyýetçilik monitoringini geçirdiler; munuň üçin obýektlere gözden geçirme, resminamalaryň seljermesi we bähbit görüjiler bilen interwýular ulanyldy. Bu mehanizmiň üsti bilen dolandyryş edaralary işleriň pes hili, pyýada ýollaryň we suw sowujylaryň ýoklugy, resminamalara elýeterlilik çäklendirilmegi we kemçilikler bar wagty taslamalaryň formal tamamlanmagy ýaly ýagdaýlary görkezýän maglumatlary çözümlerde hasaba almaga mümkinçilik aldylar. Bu Özbekistanda DNTG-leriň ýerli býujet syýasatyny düzediş üçin ilatdan gaýdýan aragatnaşyk kanaly hökmünde çykyş edýändigini görkezýär.

Şeýle gaýdýan aragatnaşyk döwlet üçin haýsy çözgütleriň ilat tarapyndan elýeterli we işleýän hökmünde kabul edilýändigini, haýsy çäreleriň uýgunlaşdyrylmalydygyny, maglumat bermekde niredede boşluklaryň döreýändigini we haýsy toparlaryň kömekden çetde galýandygyny görmäge kömek edýär. Bu diňe sosial maksatlar üçin däl, eýsem işewürlük we ýerli ösüş üçin hem möhümdir, sebäbi dolandyryş çözgütleriniň hilindäki kemçilikler köplenç hojalyk subýektleri, öý hojalyklary we bileleşikler üçin goşmaça çykdajylara öwrülýär.

7.4. Jemgyýetçilik monitoringi we hasabatlylyk

TDG-ler maksatnamalaryň ýerine ýetirilişine jemgyýetçilik monitoringi, çözgütleriň ara alnyp maslahatlaşylmagyna gatnaşmak we özgertmeleriň aýry-aýry ugurlaryna daşarky baha bermek arkaly dolandyryşyň hilini ýokarlandyrmaga goşant goşýarlar. Şeýle goşant jemgyýetçilik ähmiýetine eýedir, sebäbi ol kemçilikleri ir ýüze çykarmaga, serişdeleriň netijesiz ulanylmagyny azaltmaga we hyzmatlaryň adreşliligini ýokarlandyrmaga kömek edýär.

Gazagystanda jemgyýetçilik geňeşleri we ekspert meýdançalary TDG-lere çözgütleri ara alyp maslahatlaşmaga we jemgyýetçilik gözegçiligine gatnaşmaga mümkinçilik berýär. Özbegistanda jemgyýetçilik monitoringiniň görnüşleri ýerli býujetleriň, döwlet-hususy hyzmatdaşlyk taslamalarynyň we jemgyýetçilik ähmiýetli infrastruktura başlangyçlarynyň monitoringini öz içine alýar. Gyrgyzystanda TDG-ler derman serişdeleriniň paýlanyşyna we satyn alynmagyna monitoringe gatnaşýarlar. Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary adatdan daşary ýagdaýlar, ilata maglumat bermek we gowşak toparlar bilen işlemek ulgamynda ýerlerden gaýdýan aragatnaşygy üpjün edýärler.

MYSAL

Gazagystan: Atbasarda sil joşgunyna garşy çäreleriň jemgyýetçilik monitoringi:

Gazagystanda Akmola welaýatynyň Atbasar şäherindäki «Angel» jemgyýetçilik birleşiginiň işi görkeziji mysal bolup durýar. 2009, 2014 we 2017-nji ýyllardaky weýran ediji sil joşgunlaryndan we sil joşgunyna garşy çäreleriň ýeterlik netijeli bolmazlygyndan soň, gurama şäheri goramak boýunça çözgütleriň ulgamlaryň jemgyýetçilik monitoringini başlangyç etdi. Iş Žabay derýasynyň gidrologik prosesleriniň garaşsyz seljermesini, gidrologik postlaryň maglumatlaryny ýygnamak we seljermek, sil joşgunlarynyň sebäpleri barada ekspert netijelerini taýýarlamak, ilaty we döwlet edaralaryny açyk habarly etmek ýaly işleri öz içine aldy. Subutnama binýadyny güýçlendirmek üçin Ş. Уәлиханов adyndaky Kökşetau döwlet uniwersitetiniň alymlarynyň, Parlament deputatynyň, KHBS-niň we halkara mehanizmleriniň, şol sanda Orhus konwensiýasynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik komitetiniň gatnaşmagynda koalisiýa döredildi.

MYSAL

Gyrgyzystan: derman serişdeleriniň paýlanyşyna we satyn alyşlaryna monitoring

Gyrgyzystanda TDG-ler derman serişdeleriniň paýlanyşyna we satyn alyşlaryna monitoringe çekilýär. Şeýle gözegçilik dermanlara elýeterlilik gowşak toparlara kömegiň hiline we üznüksizligine gönüden-göni täsir edýän ugurlarda aýratyn möhümdir. TDG-nyň gatnaşmagy pudaklaýyn gözegçiligi näsaglardan we hyzmat guramalaryndan gelýän gaýdýan aragatnaşyk bilen doldurmaga, şeýle hem derman üpjünçiligindäki bökdencilikleri wagtynda ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär.

MYSAL**Türkmenistan: adatdan daşary ýagdaýlar ulgamynda monitoring**

Adatdan daşary ýagdaýlar boýunça döwlet toparynyň utgaşdyryjy roly astynda Türkmenistanyň Milli Gyzyň Ýarymaý Jemgyýeti (TMGYJ) döwlet gulluklary bilen ilatyň arasynda «köpri» bolup çykyş edýär; ol diňe gözegçiligi däl, eýsem meýletinçiler we jemgyýetçilik komitetleriniň tory arkaly gowşaklygy garaşsyz bahalandyrmagy we «ýerden» gaýdýan aragatnaşygy amala aşyrýar.

MYSAL**Özbekistan: döwlet-hususy hyzmatdaşlyk taslamalarynyň jemgyýetçilik monitoringi**

Kaşkadarya welaýatynda «Ýuksaliş» hereketi tarapyndan ýerli DNTG-leriň, aktiwistleriň we ekspertleriň gatnaşmagynda geçirilen döwlet-hususy hyzmatdaşlyk taslamalarynyň jemgyýetçilik monitoringi aýry-aýry obýektler boýunça açyk tenderleriň ýoklugyny, inklýuziwlik meselelerini, subsidiýalaryň gijikmegini, maýa goýujynyň ýeterlik maýa goýmazlygyny we sosial borçnamalaryň bir böleginiň aýdyň daldigini ýüze çykardy. Netijeler düzediş çözgütleri üçin esas hökmünde ýerli häkimiýet edaralaryna we degişli düzüm birliklerine iberildi. Bu ýagdaý DNTG-leriň infrastruktura taslamalarynyň ýerine ýetirilişiniň hasabatlylygyny we aýdyňlygyny güýçlendirip bilýändigini görkezýär.

Şol bir wagtda sebit üçin umumy mesele saklanyp galýar: gatnaşmak meýdançalarynyň bolmagy öz-özünden çözgütlere täsir etmegi hemişe kepillendirmeyär. Dolandyryşyň hilini ýokarlandyrmak üçin diňe gatnaşmagyň faktlaryny däl, eýsem teklipleriň nähili seredilendigini, haýsy çözgütleriň üýtgedilendigini, haýsy serişdeleriň tygşytlanandygyny we haýsy bähbit görüjiler üçin netijeleriň gowulaşandygyny hem hasaba almak möhümdir.

7.5. Özara hereket platformalary we bilelikdäki çözgütler

Sebit ýurtlarynda döwlet bilen TDG-nyň özara hereketiniň dürli platformalary kem-kemden emele gelýär: jemgyýetçilik geňeşleri, pudagara işçi toparlar, raýat forumlary, ekspert meýdançalary, döwlet sosial zakazy we grant goldawy mehanizmleri, maslahatlaşmalar we jemgyýetçilik diňlenişikleri. Bu platformalar döwlet edaralaryna has giň sosial maglumat almaga, TDG-lara bolsa öz tejribesini we tekliplerini çözgütleriň taýýarlanyşyna girizmäge mümkinçilik berýär.

MYSAL**Gazagystan: Medeniýet we maglumat ministrliginiň ýanyndaky Utgaşdyryjy geňeş**

Gazagystanda özara hereket platformalarynyň ösüşi 2025-2026-njy ýyllarda döwlet bilen HDG-nyň arasyndaky utgaşdyryş mehanizmleriniň transformasiýasy, şol sanda Gazagystan Respublikasynyň Medeniýet we maglumat ministrliginiň ýanyndaky Utgaşdyryjy geňeş formatyna geçiş bilen baglanyşyklydyr. Şeýle format dolandyryşyň hili baradaky bölüm üçin möhümdir, sebäbi ol raýat sektoruny ösdürmek, döwlet goldawy, sosial zakaz, grant mehanizmleri we HDG-nyň jemgyýetçilik ähmiýetli wezipeleri durmuşa geçirmäge gatnaşmagy meselelerini ara alyp maslahatlaşmagyň has hemişelik kanalyny döredýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Maýyplygy bolan adamlar boýunça geňeş

Gyrgyzystanda döwlet bilen TDG-nyň durnukly özara hereket platformasy Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Maýyplygy bolan adamlar boýunça geňeşdir. Bu inklýuziýa we sosial gorag meselelerini ara alyp maslahatlaşmak üçin degişli ministrlikleri, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralaryny we raýat jemgyýeti guramalaryny birleşdirýän hemişelik maslahat beriş edarasydyr. Geňeş kanunlaryň we maksatnamalaryň taslamalaryna seredýär, TDG-laryň we raýatlaryň tekliplerini jemleýär, ýerine ýetiriji häkimiýet üçin maslahatlary emele getirýär we işçi toparlary döredip bilýär.

MYSAL

Özbeğistan: jemgyýetçilik geňeşleri özara hereket platformasy hökmünde

Özbeğistanda jemgyýetçilik geňeşleri, işçi toparlar we jemgyýetçilik diňlenişikleri döwlet bilen DNTG-niň möhüm özara hereket platformalary bolup çykyş edýär. Korrupsiýa garşy blok aýratyn tapawutlanýar; bu ýerde DNTG-ler Korrupsiýa garşy göreş boýunça Milli geňeşiň düzümine girýär we degişli agentligiň ýanyndaky jemgyýetçilik geňesinde aglaba köplügi düzýär.

Maýa goýum gurşawy we hususy sektoryň ösüşi nukdaýnazaryndan diňe özara hereket platformalarynyň bolmagy däl, eýsem olaryň döwlet, ýerli bileleşikler we ykdysady aktorlar arasyndaky maglumat boşlugyny azaltmak ukyby hem möhümdir. TDG-laryň gatnaşmagy ýerli päsgelçilikleri, infrastruktura meselelerini, hyzmatlaryň elýeterlilikini, başarnyk ýetmezçiligini we kiçi işewürlik üçin töwekgelçilikleri has ir ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär. Şol sebäpli bu goşant döwlet dolandyryşynyň hilini ýokarlandyrmak bilen bir hatarda, ýerli ösüş üçin has durnukly we ynamly gurşawy hem döredýär.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň döwleti berkitmäge we dolandyryşyň hiline goşandy birnäçe özara baglanyşykly funksiýalar arkaly ýüze çykýar: karar kabul etmek prosesine gatnaşmak, işiň milli ileri tutulýan ugurlara laýyk gelmegi, bilelikdäki maksatnamalary durmuşa geçirmek, ekspert goldawy, jemgyýetçilik monitoringi, ilatdan gaýdýan aragatnaşyk we dialog platformalaryna gatnaşmak. Bu funksiýalar TDG-lary ösüş ulgamynyň möhüm gatnaşyjysyna öwürýär, aýratyn hem döwlet üçin bähbit görüjileriň ynamy, ýöriteleşdirilen bilimler, ýerli maglumat we çäýe iş görnüşleri zerur bolan ugurlarda. Bu goşandyň mundan beýläk güýçlenmegi sebit döwletleriniň TDG gatnaşygynyň diňe faktlaryny bellige almakdan onuň netijeliligine baha bermäge geçmek ukybyna baglydyr. Munuň üçin TDG teklipleriniň hasaba alynmagy, olara seredilişi boýunça gaýdýan aragatnaşyk, uzak möhletli hyzmatdaşlyk formatlary, netijeleriň has ýokary hilli görkezijileri we TDG-lary adamlaryň, bileleşikleriň we ýerleriň zerurlyklary baradaky amaly maglumat çeşmesi hökmünde ykrar etmek möhümdir.

8. TDG-nyň ykdysady özüşe goşandy

TDG-niň ykdysady goşandy olaryň iş beriji, salgyt töleýji we maliýe dolanyşygynyň gatnaşyjysy hökmünde institusional barlygy bilen çäklenmeýär. Guramalaryň düzgünnamalaýyn işi arkaly ýüze çykýan goşant aýratyn ähmiýete eýedir: telekeçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi, hünär we sanly başarnyklary ösdürmek, sosial telekeçiligi, ýerli infrastruktura we bileleşikleriň ykdysady işjeňligini goldamak.

Ykdysady ugur TDG işinde görnükli orun eýeleýär. Mysal üçin, Gyrgyzystanda garyplyga garşy göreş we ykdysady mümkinçilikleri giňeltmek işjeň TDG-leriň taslama işiniň takmynan 25%-ini düzýär. Beýleki ýurtlarda bu ugur sosial telekeçilik, hünär taýýarlygy, infrastruktura başlangyçlary, maýyplygy bolan adamlaryň iş bilen üpjünçiligi, aýallaryň we ýaşlaryň telekeçiligini goldamak, şeýle hem ýerli bileleşikleriň hyzmatlary dolandyrmaga gatnaşmagy arkaly ýüze çykýar.

8.1. Sosial telekeçilik we inklýuziw ösüş

TDG-niň sosial telekeçilik ulgamyndaky işjeňligi inklýuziw ösüşiň - adaty zähmet bazaryna girmegi kyn bolan adamlary ykdysady işjeňlige goşmagyň - guraly bolup durýar. Bu, ilkinji nobatda, maýyplygy bolan adamlar, zorlukdan ejir çeken aýallar, çagalar öýleriniň uçurymlary, oba ýerlerindäki aýallar, ýaşlar we beýleki gowşak toparlar üçin möhümdir.

MYSAL

Türkmenistan: maýyplygy bolan adamlaryň önümçilikde iş üpjünçiligi

Türkmenistanda Körler we kerler jemgyýetiniň okuw-önümçilik kärhanalary görüş we eşidiş boýunça maýyplygy bolan 400-den gowrak adamy iş we zähmet rehabilitasiýasy bilen üpjün edýär. Mundan başga-da, Maýyplary goldamak merkeziniň uýgunlaşdyrylan ýyladyşhanasy hem bu topar üçin iş orunlaryny döredýär. Bu mysallar TDG-niň ýanyndaky sosial telekeçiligiň we önümçilik işiniň bir wagtda ykdysady, rehabilitasiýa we integrasiýa funksiýasyny ýerine ýetirip bilýändigini görkezýär: adam diňe goldaw alman, eýsem zähmet işine gatnaşmak, girdeji emele getirmek we sosial işjeňligini saklamak mümkinçiligini alýar.

Täjigistanda TDG-leriň bir bölegi tölegli sosial hyzmatlary bermek we haryt öndürmek arkaly bölekleyin öz-özünü maliýeleşdirmek modellerine geçip başlady. Bu tejribäniň ähmiýeti diňe donor garaşlylygyny azaltmakda däl, eýsem hyzmatlaryň durnuklylygyny ýokarlandyrmakda, täze iş orunlaryny döretmekde we bähbit görüjiler üçin ykdysady gatnaşmagyň amaly modellerini emele getirmekde-de ýüze çykýar.

MYSAL

Gazagystan: zähmet integrasiýasy we sosial önümçilikler

Gazagystanda sosial telekeçilik zähmet integrasiýasy we kyn durmuş ýagdaýyndaky adamlary goldamak tejribeleri arkaly ýüze çykýar. «DOS» merkezi inwa-STO we maýyp arabalyklaryny öndürmek arkaly maýyplygy bolan adamlar üçin iş orunlaryny döredýär. Aktau şäherinde aýallar üçin krizis merkezleri öz önümçiliklerini ösdürýärler, bu hyzmatlaryň durnuklylygyny berkitmäge we goldawa mätäç aýallar üçin iş üpjünçiligini bermäge mümkinçilik berýär. Şeýle ýagdaýlarda ykdysady täsir sosial kömegi, hünär uýgunlaşmasyny we bähbit görüjileriň özbaşdak girdejä çykmagyny utgaşdyrmak arkaly ýüze çykýar.

8.2. Telekeçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi we ykdysady başarnyklary ösdürmek

Ykdysady işjeňligiň päsgeleşlikleri köplenç diňe maýanyň ýetmezçiligi bilen däl, eýsem işewürlük başarnyklarynyň, maliýe sowatlyygynyň, bazarlara düşünmegiň, hukuk goldawynyň, sanly kompetensiýalaryň we öz işini meýilleşdirmek ukybynyň ýetmezçiligi bilen hem kesgitlenýär. TDG-ler bu boşluklary okuw, mentorlyk, maslahat bermek, hukuk kömegi we ýerli goldaw torlaryny döretmek arkaly doldurýarlar.

MYSAL

Gyrgyzystan: aýallar we ýaşlar telekeçiligini goldamak

Gyrgyzystanda Gyrgyz Respublikasynyň Ylym, ýokary bilim we innowasiýalar ministrligi hem-de sebit uniwersitetleri bilen hyzmatdaşlykda sebitlerde agromerkezleri döretmek işi ösdi. Diňe bir TDG 2024-nji ýylyň ahyryna çenli 6 welaýatda 6 agromerkez döretdi. Her agromerkez ýylda 800 bähbit görüjini okadýar. TDG-ler şeýle hem 36 ýaşa çenli ýaşlar üçin bilim merkezleriniň toruny gurýarlar; bu ýerde geljekki we häzirki fermerler telekeçilik we amaly başarnyklary alýarlar. Onlarça TDG aýallar telekeçiligini ösdürmäge gönüden-göni gatnaşýar. Olar hereket edýän telekeçi aýallara mentorlyk we okuw berýärler, startaplary goldaýarlar, ýaşlary telekeçiligiň esaslaryna çekýärler, syýahatçylyk, maliýe sowatlylygy, işewürlük strategiýalary boýunça okuw geçirýärler we hukuk kömegini berýärler. Mentorlyk we kouçing, şol sanda sebitler üçin uzakdan goldaw we sebit aýal telekeçiler assosiasiýalaryny goldamak aýratyn möhüm gural boldy: şeýle formatlar aýallara diňe bilim almak däl, eýsem işewürlük alyp barmak ýolundaky psihologik we guramaçylyk päsgeleşlikleri ýeňip geçmäge hem kömek edýär.

MYSAL

Türkmenistan: oba aýallarynyň sanly sowatlylygy

Türkmenistanda «Ýenme» jemgyýetçilik guramasynyň gatnaşmagynda 450 oba aýaly sanly sowatlylyk okuwlaryny geçdi. Telekeçilik we ykdysady başarnyklar bölümi üçin bu mysal TDG-laryň oba ýerlerindäki aýallaryň öz-özünü iş bilen üpjün etmek, mikrobiznes, harytlary we hyzmatlary öňe sürmek hem-de häzirki zaman ykdysadyýetine has işjeň gatnaşmak üçin zerur şertlere öwrülýän esasy sanly kompetensiýalara elýeterliligini giňeldip bilýändigini görkezýändigini bilen möhümdir.

Sebitde TDG-laryň kömegi bilen telekeçileri goldamak merkezleriniň döredilmegi görkeziji ugurlaryň biridir. Olaryň diňe şäherlerde däl, eýsem oba ýerlerinde hem döredilmegi aýratyn möhümdir. Bu başlangyçlar aýallara, ýaşlara, fermerlere, öz işine başlaýanlara we mikrobiznes wekillerine bilim, maslahat we aragatnaşyk mümkinçiliklerini berýär.

Sebitleýin ölçegde bu ugur TDG-laryň ykdysady bilimleriniň amaly geçirijisi bolup biljekdigini görkezýär. Olar döwlet telekeçilik goldaw maksatnamalarynyň barmagy kyn bolan ýerlerinde ýa-da adamlara diňe maliýe goldawy däl, eýsem ynam, maslahat, hukuk ugurlary boýunça düşündiriş we yzygiderli goldaw gerek bolan ýagdaýlarda işleýärler.

8.3. Ykdysady şertlere täsir edýän infrastruktura we hyzmat taslamalary

TDG-nyň infrastruktura özüşine gatnaşmagy, ilkinji nobatda, ykdysady işjeňlik üçin ýerli şertleri gowulandyrmak arkaly ýüze çykýar: bileleşikleriň zerurlyklaryny ýüze çykarmak, hyzmatdaşlary we serişdeleri çekmek, hyzmatlary guramak, ýerli dolandyryşy güýçlendirmek we ýaşajylylar üçin gündelik çykdaýlary azaltmak. Suw üpjünçiligi, ýerli hyzmatlar, maglumat elýeterlilik, jemgyýetçilik giňişlikleri we sosial infrastruktura ýaly ugurlar göni işewürlik taslamalary bolmasa-da, olar ýerli ykdysadyýetiň durnuklylygyna täsir edýär.

MYSAL

Özbeistan: suw üpjünçiligi ýerli maýa goýum gurşawynyň elementi hökmünde

Özbeistanda ilatyň ýaşajy şertlerini goldamak we ösdürmek boýunça Respublikan merkezi «Taraqqiyot» awtonom içimlik suw üpjünçiligi guramalaryny döretmek arkaly oba ýerlerini ösdürmegiň modelini durmuşa geçirdi. Bu sosial ulgamy ösdürmek we ýerlerde ykdysady şertleri gowulandyrmak üçin duýarlykly netije berdi. Ygtybarly suwa elýeterlilik öý hojalyklarynyň çykdaýlaryny azaldýar, mekdepleriň, çagalar baglarynyň we sosial obýektleriň işini gowulandyýar, oba ilatly ýerleriniň durnuklylygyny ýokarlandyrýar we ýerli ykdysady işjeňlik üçin has önüden çaklanylýan gurşaw döredýär. Netijede 170 müňden gowrak oba ýaşajysy arassa içimlik suwa elýeterlilik aldy, 43 sany merkezleşdirilmedik suw üpjünçiligi ulgamy guruldy we 850 km-den gowrak suw geçiriji torlary çekildi. Aýratyn möhüm zat - 33 ulgam ýerli TDG-laryň üsti bilen bileleşikleriň dolandyryşyna berildi, bu infrastruktura netijesini hyzmatyň ýerli dolandyryşynyň durnukly modeline öwürýär.

8.4. Ýerli ykdysady işjeňlik we bileleşikleriň özüşi

TDG-ler bileleşiklere zerurlyklary ýüze çykarmaga, bilelikdäki hereketleri guramaga, ýerli serişdeleri dolandyrmaga, maliýeleşdirmäni çekmäge we ýerli başlangyçlary goldamaga kömek edenlerinde ýerli ykdysady özüşe goşant goşýarlar. Bu iş adamlaryň öz ýaşajy ýeriniň özüşine gatnaşygyny güýçlendirýär we ykdysady mümkinçilikleriň diňe iri merkezlerde däl, eýsem kiçi şäherlerde we obalarda hem döremegine ýardam edýär.

Bu ugurda TDG-ler ýerli üýtgeşmeleriň guramaçylary hökmünde çykyş edýärler. Olar ýaşajylaryň bölek-bölek zerurlyklaryny taslamalara, arzalaryň taýýarlanmagyna, maksatnamalara, hyzmatdaşlyklara we amaly çözümlere öwürmäge kömek edýärler. Ýerli derejede bu iş iş orunlaryny döretmekden ýa-da gönüden-göni girdeji artdyrmakdan hem giňdir: ol bileleşikleriň öz özüşini meýilleşdirmek, serişdeleri çekmek we hyzmatlaryň hilini talap etmek ukybyny ýokarlandyrýar.

MYSAL

Täjigistan: OGO-nyň sebit torlary we barmasy kyn bileleşikler:

Täjigistanda Hatlon, Sughd we Daglyk-Badahşan awtonom oblastyndaky OGO-nyň sebit torlary kömegi, bilimleri we amaly çemeleşmeleri barmasy kyn bileleşiklere ýetirmek funksiýasyny ýerine ýetirýär. Olaryň goşandy halkara hyzmatdaşlar we ýerli bileleşikler bilen işlemekde toplanan tejribäniň milli çäreleri durmuşa geçirmek we ýerli özüşi goldamak üçin ulanylmagyndan ybaratdyr. Şeýle torlar hyzmatlara, maglumatlara we ykdysady mümkinçiliklere elýeterlilik çäkli bolan sebitlerde ekspert we operasiýa resursynyň ýitmeginiň önüni almaga kömek edýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: ýerli häkimiýetlere maýa goýum gurşawyny gowulandyrmakda kömek

Gyrgyzystanda TDG-ler etrap administrasiýalaryna ýerleriň maýa goýum profillerini we marketing önümlerini, şol sanda ýerleriň brendingini işläp düzmäge, şeýle hem işewürlük bilen özara hereket platformalaryny döretmäge, ýerli öndürjileriň festiwallaryny we maýa goýum forumlaryny geçirmäge kömek edýärler. Gyrgyzystanda TDG-ler köplenç ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary bilen hyzmatdaşlykda ýerli infrastrukturany we hyzmatlary ösdürmäge hem gatnaşýarlar. Şeýle başlangyçlar ykdysadyýetiň aýry-aýry sektorlary we ýerli infrastruktura üçin ösüş maksatnamalaryny işläp düzmeği, hyzmatdaşlyk maliýeleşdirmesini gözlemegi we azyk howpsuzlygy, hyzmatlar hem-de hojalyk işjeňligi üçin şertler bilen baglanyşykly taslamalary amaly durmuşa geçirmegi öz içine alýar.

Özbegistanda «Taraqqiýot» modeli (ýokarda serediň) ýerli ykdysady ösüşiň diňe infrastruktura gurmak bilen däl, eýsem hyzmatlary netijeli dolandyrmak prosesleriniň institusional taýdan güýçlendirilmegi bilen hem baglanyşyklydygyny görkezýär. İçimlik suw üpjünçiliginiň jemgyýetçilik dolandyryşyna geçirilmegi sosial netijäni ýerli dolandyryşyň durnukly ykdysady modeline öwürýär.

8.5. Ykdysady täsiri bolan innowasiýalar we sanly çözümler

TDG üçin innowasionlyk, ilkinji nobatda, çözümdü anyk topara ýa-da ýere has çalt uýgunlaşdyrmak ukyby hökmünde möhümdir. Döwlet maksatnamalary adaty uzak taýýarlygy, resmi düzgünleri we köpçülikleýin gurşawy talap edýär. TDG-ler bolsa kiçi pilot çözümleri synap görmäge, täze usullary çalt uýgunlaşdyrmaga we bähbit görüjileriň tejribesinden ugur alyp olary ösdürmäge ukyplydyr.

Sebitleýin seljermäniň maksatlary üçin TDG-nyň ykdysady ösüşdäki innowasion goşandyny çözümleriň dört şertli görnüşi arkaly seretmek bolýar:

- ❁ iş üpjünçiligi we başarnyklar innowasiýalary - okuw, mentorlyk, hünär ugrukdyryşy, IT-başarnyklary ösdürmek, maýyplygy bolan adamlaryň, aýallaryň, ýaşlaryň we zähmet bazaryna girmek üçin aýratyn goldawa mätäç beýleki toparlaryň zähmet integrasiýasynyň täze modelleri;
- ❁ telekeçilik we önümçilik modelleriniň innowasiýalary - öz-özüni iş bilen üpjün etmegi, sosial telekeçiligi, kiçi önümçilikleri, hyzmat başlangyçlaryny we startaplary guramagyň täze usullary, şol sanda işewürlük, maliýe, marketing we önümçiligi dolandyrmak boýunça okuw;
- ❁ tehnologik we sanly innowasiýalar - elektron söwda, uzakdan mentorlyk, sanly sowatlylyk, assistiw tehnologiýalar, kömek, monitoring we hyzmatlary utgaşdyrmak üçin sanly gurallar;
- ❁ ekologik we serişdeleri tygşytlaýan innowasiýalar - çykdajylary azaldýan, ýerleriň durnuklylygyny ýokarlandyryýan we ýerli bileleşikleriň täze ykdysady mümkinçiliklerini döredýän «ýaşyl» çözümler, klimata uýgunlaşma, energiýa tygşytly we serişde tygşytlaýjy tejribeler;

Ykdysady ölçege şeýle innowasiýalar birnäçe täsir görnüşlerini hem döredýär. Birinjiden, olar adaty zähmet bazaryna girmekde kynçylyk çekýän adamlar üçin iş üpjünçiligine we öz-özüni iş bilen üpjün etmäge elýeterlilik giňeldýär. Ikinjiden, ýerli bileleşiklerde täze başarnyklar, aragatnaşyklar we hyzmatlar döredýär. Üçünjiden, sanly, önümçilik ýa-da ekologik çözümleriň kiçi pilotlaryny döredip, soňra olary giňeldip bolýar. Dördünjiden, olar döwlet, işewürlük we donor maksatnamalary üçin synagdan geçen amaly modelleri hödürleýär.

MYSAL

Gazagystan: ITeachMe we ITMLab - sanly okuwlaryndan inklýuziw tehnologiýalara geçiş hökmünde:

Gazagystanda ITeachMe jemgyýetçilik gaznasy ýerli başlangyçdan maýyplygy bolan adamlar we beýleki gowşak toparlaryň wekilleri üçin sanly kompetensiýalary ösdürmäge gönükdirilen bilim platformasyna öwrüldi. Gaznanyň maksatnamalary SMM-i, sanly marketingi, grafiki dizaýny, kopiraýtingi, wideo montaży we sanly kommunikasiýalary öz içine alýar, okuw bolsa hünär we çeýe başarnyklary utgaşdyrýar. Baş ýylyň dowamynda platforma 1 500-den gowrak uçurym taýýarlady, 35-den gowrak bilim we sosial taslamany durmuşa geçirdi, uçurumlaryň 90%-i okuwly tamamlandan soň işe ýerleşdi. Indiki tapgyr ITMLab - assistiw tehnologiýalar inkubatorynyň işe girizilmegi boldy; ol işläp düzüjileri, dizaýnerleri we ulanyjylary kör ulanyjylar üçin «akyly» äýnekleriň, sensor interfeýsleriň we beýleki sanly çözümleriň prototiplerini döretmek üçin birleşdirdi. 2025-nji ýylda işläp düzüjileriň 10 topary taslamalary ösdürmek üçin 600 müň tenge (1 250 USD) möçberinde grant aldy, jemleýji tanyşdyryşlar bolsa Astana Hub meýdançasynynda geçirildi. Bu mysal TDG-laryň inklýuziýany, sanly başarnyklary, iş üpjünçiligini we tehnologik telekeçiligi birleşdirip bilýändigini görkezýär.

Gyrgyzystanda TDG-laryň ykdysady ugurdaky innowasion tejribeleri sanly sowatlylygy, elektron söwdany, uzakdan mentorlygy we hünär okuwynyň täze görnüşlerini ösdürmek bilen baglanyşyklydyr. Gazagystanda inklýuziw sanly bilim we assistiw tehnologiýalar aýratyn görünýär. Türkmenistanda oba aýallarynyň sanly sowatlylygy, maýyplygy bolan adamlaryň önümçilik iş üpjünçiligi we meýletinçileri taýýarlamak boýunça tejribeler ykdysady mümkinçilikleri giňeltmegiň amaly serişdelerine öwürülýär.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-nyň ykdysady öşüşe goşandy iş üpjünçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmek, telekeçilik, durnukly hyzmatlar, ýerli infrastruktura we bileleşikleriň ykdysady işjeňligi üçin şertleri döretmek arkaly ýüze çykýar. Bu goşant sektoryň institusional goşandy bilen deň däl: bu ýerde TDG-laryň öz içindäki iş orunlary ýa-da salgyt tölegleri däl, eýsem guramalaryň işi netijesinde bähbit görüjilerde, ýerli toparlarda, gowşak ilat kategoriýalarynda we ýerlerde ýüze çykýan üýtgeşmeler möhümdir. Sebitleýin tejribe şeýle goşandyň birnäçe durnukly ugruny görkezýär. Gyrgyzystanda TDG-ler telekeçilik, maliýe we sanly başarnyklary ösdürýärler, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi we ýerli infrastrukturany goldaýarlar. Gazagystanda sosial telekeçilik, maýyplygy bolan adamlaryň zähmet integrasiýasy we kyn durmuş ýagdaýyndaky aýallar üçin iş orunlaryny döretmek tejribeleri görünýär. Özbegistanda jemgyýetçilik dolandyryşy we bileleşikleriň gatnaşmagy arkaly oba suw üpjünçiligini ösdürmek güýçli mysal bolup durýar. Täjigistanda ykdysady goşant sosial telekeçilik, ekspert we sebit torlary hem-de barmasy kyn bileleşikler bilen işlemek arkaly ýüze çykýar. Türkmenistanda girdeji getirýän kärhanalar we maýyplygy bolan adamlaryň okuw-önümçilik iş üpjünçiligi modelleri möhümdir. Bu görnüşdäki goşandyň esasy aýratynlygy onuň ep-esli böleginiň TDG taslamasynyň daşynda ýüze çykmagydyr. Gurama okuw geçirip, hyzmat döretmäge kömek edip, sosial kärhanany goldap ýa-da suw üpjünçiliginiň dolandyryşyny ýola goýup biler, emma esasy ykdysady netije soňra - iş üpjünçiliginde, girdejilerde, çykdajylaryň azalmagynda, öý hojalyklarynyň durnuklylygynda we bileleşikleriň ösüşiň amaly meselelerini özbaşdak çözmek ukybynda ýüze çykýar.

9. TDG-nyň sosial goşandy we hyzmatlara elýeterlilik üpjün etmek

Köp adamlar üçin TDG-nyň peýdasy adamyň özbaşdak ýa-da adaty administratiw düzgünler arkaly çözmegi kyn bolan ýagdaýynda amaly kömek almak mümkinçiliginden başlanýar. Bu maşgaladaky zorluk, maýyplyk, resminamalaryň ýoklugy, garyplyk, migrasiýa töwekgelçiligi, sosial üzňelik ýa-da krizis ýagdaýy bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda TDG adama köplenç iň ýakyn, iň düşnükli we iň ynamly kömek kanaly bolýar.

TDG-nyň sosial roly ýagdaýy edaralara ynamsyzlyk, stigma, maglumat ýetmezçiligi, hyzmatlaryň uzakda ýerleşmegi, maşgala agzalaryna garaşlylyk, hukuk sowatlylygynyň pesligi ýa-da kömek sormak üçin serişdeleriň ýetmezçiligi bilen çylşyrymlaşýan toparlar üçin aýratyn ähmiýetlidir. TDG-ler adama we onuň hakyky durmuş ýagdaýyna has ýakyn işleýärler, şonuň üçin hem olar resmi hyzmat bilen real elýeterliliğiň arasyndaky boşlugy azaltmaga ukyplydyr.

JBGGUŇ ESASY DURMUŞ GOŞANDY

Adamyň zerurlygyny düşnükli kömek almak ýoluna öwürýärler

maslahat bermekden we hukuklary goramakdan başlap, rehabilitasiýa we goldaw ulgamyna goşulmaga çenli.

Aýratyn gowşak we päsgelçiliklere duş gelýän adamlar bilen işleýärler

stigma, edaralara ynamsyzlyk, maglumatyň ýetmezçiligi, hyzmatlaryň uzakda ýerleşmegi we beýlekí sebäpler zerarly.

Ýagdaýy toplumlaýyn görýärler we birnäçe meseläni birbada çözmäge kömek edýärler

hukuk meseleleri, saglyk, resminamalar, girdeji, ýaşayş jay, howpsuzlyk we maşgaladaky gatnaşyklar.

JBGGUŇ IHTISASLAŞDYRYLAN HYZMATLARY

Autizmi çagalara kömek

Maýyplygy bolan adamlara goldaw

Zorluk pidalary üçin krizis hyzmatlary

Çagalar öýüniň uçurymlaryna ýardam

Hospis näsaglaryna kömek

Seýrek kesellere sezewar adamlara goldaw

Garry adamlar üçin hyzmatlar

Migrantlar üçin hukuk we psihologik kömek

JBGGlar adam bilen kömek ulgamynyň arasynda araçy bolup çykyş edýärler: hukuklary düşündirýärler, resminamalary resmileşdirmäge kömek edýärler, ýüztutmalara gözegçilik edýärler we hünärmenlere ugrukdyrýarlar.

JBGGUŇ DURMUŞ KÖMEGINIŇ ÄHMIÝETI

Adamlar we maşgalalar üçin

meseläni çözmegiň ilkinji ädimi, durnuklylygy dikeltmek we durmuş dargynlygyny azaltmak.

Gowşak toparlar üçin

elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak we kyn ýagdaýlarda hukuklary goramak.

Döwlet üçin

durmuş meselelerini nyşana alnan görnüşde çözmek we goldaw ulgamynyň yüküni azaltmak.

JBGGUŇ durmuş kömegi — hyzmatlary elýeterli, adamlaryň durmuşyny bolsa howpsuz we durnukly edýän hünär taýdan, nyşana alnan we toplumlaýyn goldawdyr.

9.1. Sosial kömek we ýöriteleşdirilen hyzmatlar

TDG-niň sosial hyzmatlary şahsy çemeleşmäni, ynamy we hünär taýdan ýöriteleşmegi talap edýän zerurlyklaryň daşynda emele gelýär. Bu olary giň kabul edijiler toparyna we standart proseduralara niýetlenen köpçülikleýin maksatnamalardan tapawutlandyrýar. TDG köplenç adama diňe bir gezeklik hyzmat däl, eýsem ýagdaýyna düşünmek, ýol görkezmek, gorag we dowamly goldaw gerek bolan ýagdaýlar bilen işleýär.

TDG Merkezi Aziýada:

ösüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Sebitiň ýurtlarynda TDG-ler sosial, reabilitasiýa, maslahat beriş, bilim, medisina-sosial, psihologik we ynsanperwerlik hyzmatlaryny berýärler. Olaryň roly standart hyzmat goşmaça ugrukdyrma bolmasa formal taýdan elýeterli bolup, amalda bolsa ýetip bolmaýan toparlar bilen işlenilende aýratyn görünýär.

Ýöriteleşdirilen hyzmatlar sebitde adaty kömek ulgamy hemişe ýeterlik çeýelige ýa-da dar hünär kompetensiýasyna eýe bolmadyk sosial nişalarda ýüze çykýar. Şeýle ugurlara şular girýär:

- autizimli çagalara kömek;
- maýyplygy bolan adamlary goldamak;
- zorlukdan ejir çekenler üçin krizis hyzmatlary;
- çagalar öýleriniň uçurymlaryny ugrukdyrmak;
- hospis hassalaryna kömek;
- seýrek keselleri bolan adamlary goldamak;
- garry adamlar üçin hyzmatlar;
- migrantlara hukuk we psihologik kömek.

Bu ugurlarda TDG-ler bähbit görüjiler we olaryň maşgalalary bilen gündelik işden alýan amaly bilimlerini toplaýarlar.

TDG-nyň sosial kömegi döwlet üçin hem ähmiýetlidir, sebäbi ol adresliligi we kabul ediji bilen yzygiderli aragatnaşygy talap edýän hyzmatlara bolan zerurlygyň bir bölegini ýapýar. Şeýle kömek proseduralaryň çylşyrymlylygy, maglumat ýetmezçiligi ýa-da edaralara ýüz tutmakdan gorky sebäpli adamyň goldaw ulgamyndan daşarda galmak töwekgelçiligini peseldýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: ýarym stasionar sosial hyzmatlar

Gyrgyzystanda ýarym stasionar sosial hyzmatlaryň 72%-i döwlete degişli däl guramalar tarapyndan berilýär. Bu TDG-nyň hyzmat beriji hökmünde diňe goşmaça däl, eýsem sosial hyzmat ulgamynyň möhüm institusional bölegi bolup durýandygyny görkezýär. Şeýle hyzmatlar aýratyn goldawa mätäç adamlara gündelik durmuşa, reabilitasiýada, aragatnaşykda we jemgyýete goşulmakda kömek edýär.

9.2. Gowşak toparlary goldamak we elýeterlilik päsgelçiliklerini azaltmak

Gowşaklyk garyplyk, maýyplyk, zorluk, ýaş, migrasiýa, resminamalaryň ýoklugy, sosial stigma, uzak ýerde ýaşamak ýa-da maşgala agzalaryna garaşlylyk bilen baglanyşykly bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda hyzmatyň formal taýdan bar bolmagy oňa hakyky elýeterliligi kepillendirmeýär.

TDG-ler adam bilen şahsy işlemek arkaly bu päsgelçilikleri azaltmaga kömek edýärler. Şeýle çemeleşme edaralara göni ýüz tutmaga taýyn bolmadyk ýa-da meseläni çözmegi haýsy ädimden başlamalydygyny bilmeýän adamlar üçin aýratyn möhümdir.

TDG tarapyndan sosial kömek köplenç bir hyzmaty däl-de, ygtyýarly döwlet edaralary bilen ýakyn hyzmatdaşlykda, bellenen protokollary we döwlet standartlaryny berjaý etmek arkaly amala aşyrylýan hereketleriň yzygiderligini öz içine alýar: meseläni ýüze çykarmak, maslahat bermek, ugrukdyrmak, hukuklary goramak, resminamalary dikeltmek, reabilitasiýa, iş üpjünçiligine ýa-da bilim almaga ýardam bermek.

Durmuş ýagdaýlarynyň çylşyrymlylygy TDG-nyň roluny aýratyn görünür edýär. Zorlugy başdan geçiren aýal bir wagtda gaçybatalga, hukuk goragy, psihologik kömek, medisina goldawy, çagalary goramak we girdeji çeşmesini dikeltmek zerurlygyna mätäç bolup biler. Maýyplygy bolan adam reabilitasiýa, ulag, resminamalar, bilim, iş üpjünçiligi we maşgalasy bilen işleşmek boýunça goldawa mätäç bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda TDG köplenç dürli kömek görnüşlerini birleşdirýän baglanyşdyryjy merkez hökmünde çykyş edýär.

MYSAL

Täjigistan: aýallaryň we çagalaryň hukuklaryny goramak üçin sanly gurallary ornaşdyrmak

Täjigistanda jemgyýetçilik birleşikleriniň koalisiýasy Çagalaryň we aýallaryň hukuklaryny goramak komiteti bilen hyzmatdaşlykda zorlukdan ejir çekenleriň we töwekgelçilikli toparlaryň ýüz tutmalaryny has netijeli hasaba almak we ugrukdyrmak üçin sanly gurallary ösdürdi. Bu tejribe TDG-nyň diňe kömek berýändigini däl, eýsem döwlet ulgamlaryna has adresli we maglumatlara esaslanýan çemeleşmeleri girizmäge kömek edýändigini görkezýär.

Psihologik kömegiň özbaşdak ähmiýeti bar, sebäbi köp bähbit görüjiler TDG-lara krizis, gorky, aljyraňňlyk ýa-da uzak wagtlaýyn emosional dartgynlyk ýagdaýynda ýüz tutýarlar. Zorlugy, ekspluatasiýany, maşgala konfliktini, agyr keseli, diskriminasiýany ýa-da sosial üzňeligi başdan geçiren adamlar üçin ynamly aragatnaşyk köplenç hukuk we sosial çözgütlere tarap ilkinji ädim bolýar.

Özbekistanda NNO-lar aýallara, maýyplygy bolan adamlara, çagalara, pes girdejili maşgalalara we kömege mätäç beýleki toparlara hukuk we psihososial goldaw berýärler. Maýyplyk ulgamynda şeýle guramalar haýyr-sahawat logikasyndan hukuklary goramaga, zähmete elýeterlilige, özbaşdak ýaşaýşa we sosial integrasiýa geçmäge ýardam edýärler.

MYSAL

Türkmenistan: adam söwdasyna garşy göreş boýunça gyzgyn liniýa

Türkmenistanda «Ynam» jemgyýetçilik guramasy 15 ýyldan gowrak wagt bäri adam söwdasyna garşy göreş boýunça gyzgyn liniýany alyp barýar. Bu kanal duýgur ýagdaýlarda gizlin maslahat, maglumat, ugrukdyrma we kömek almak üçin möhüm giriş nokady bolup durýar. Şeýle hyzmatlar adamlara howpsuz aragatnaşyk gurmaga we döwlet hem-de ýöriteleşdirilen goldaw mehanizmlerine çykмага kömek edýär.

MYSAL

Täjigistan: adam söwdasyna garşy göreş boýunça gyzgyn liniýa

Täjigistanda 20-den gowrak guramany birleşdirýän «Umed» torunyň işi adam söwdasyna garşy göreş, migrasiýa töwekgelçilikleri we zorlukdan ejir çekenlere kömek ulgamynda maslahat, ugrukdyrma we hyzmatdaşlyk mehanizmlerini berkitmäge mümkinçilik berýär.

MYSAL

Özbekistan: IshPlus.uz platformasy arkaly inklýuziw iş üpjünçiligi

Sharoit Plus NNO IshPlus.uz platformasy arkaly maýyplygy bolan adamlaryň ykdysady integrasiýasyny ösdürýär. Platforma iş gözleýänleri, iş berijileri we goldaw hyzmatlaryny birleşdirip, iş üpjünçiligine elýeterlilikdäki maglumat, guramaçylyk we sosial päsgelçilikleri azaltmaga kömek edýär.

9.3. Krizis we reabilitasiýa hyzmatlary

Sebitde TDG-niň krizis we reabilitasiýa hyzmatlary aýratyn ähmiýete eýedir, sebäbi olar adama gyssagly, gizlin ýa-da ýöriteleşdirilen kömek gerek bolan ýagdaýlar bilen baglanyşyklydyr. Bu zorluk, adam söwdasy, maşgala krizisi, resminamalaryň ýitirilmegi, maýyplyk, agyr kesel ýa-da jemgyýetden üzňeleşmek bolup biler.

Krizis kömegi ýokary duýgurlyk bilen tapawutlanýar. Bu ýerde diňe hünär kompetensiýalary däl, eýsem ynam, howpsuzlyk, çalt aragatnaşyk mümkinçiligi, adaty däl ýagdaýda adam bilen işlemäge taýýarlyk we birnäçe kömek görnüşini utgaşdyrmak ukyby möhümdir. TDG köplenç adam üçin ilkinji ýüz tutulýan nokat bolýar.

Reabilitasiýa hyzmatlarynyň has uzak möhletli häsiýeti bar. Olar adama başarnyklaryny, saglygyny, özbaşdaklygyny, sosial gatnaşyklaryny, okamak, işlemek ýa-da bileleşigiň durmuşyna gatnaşmak ukybyny dikeltmäge kömek edýär. Maýyplygy bolan çagalar, agyr keselli adamlar, zorlukdan ejir çekenler we hospis hassalary bilen işlenilende şeýle hyzmatlar diňe bir kömek däl, eýsem durmuş hilini üýtgetmek guralydyr.

TDG-niň krizis we reabilitasiýa işi sosial gorag ulgamy üçin hem ähmiýetlidir. Ol standart hyzmatlar bilen ýeterlik derejede gurşalyp alynmadyk toparlary ýüze çykarmaga, has adresli kömek modellerini synagdan geçirmäge we döwlet üçin haýsy goldaw görnüşleriniň uzak möhletli maliýeleşdirilmäge mätäçdigini görkezmäge mümkinçilik berýär.

MYSAL**Gazagystan: raýat raýdaşlygy we krizise jogap**

«Kislorod SOS» başlangyjy COVID-19 pandemiýasy döwründe Tarazda kislorod ýetmezçiligine jogap hökmünde ýüze çykdy. Başlangyç raýatlaryň özara kömegini, işewürlük we meýletinçilik serişdelerini birleşdirip, krizis döwründe jemgyýetçilik mobilizasiýasynyň adamlaryň durmuşyna göni täsir edip bilýändigini görkezdi.

MYSAL**Gyrgyzystan: maşgala zorlugyndan ejir çekenler üçin krizis merkezleri**

Gyrgyzystanda maşgala zorlugyndan ejir çekenler üçin krizis merkezleriniň köpüsi TDG tarapyndan döredilýär we dolandyrylýar. Olar gaçybatalga, psihologik kömek, hukuk maslahatlary, ugrukdyrma we sosial hyzmatlar bilen baglanyşyk ýaly goldaw berýärler.

MYSAL**Özbekistan: zorlukdan ejir çeken aýallar üçin krizis kömegi**

Bibisora Aripowanyň ýolbaşçylygyndaky «Rahmdillik» NNO zorlukdan ejir çeken aýallar üçin ilkinji krizis merkezleriniň biri boldy. Ol howpsuz giňişlik, maslahat, psihologik we sosial goldaw bermek arkaly aýallaryň krizisden çykmagyna we hukuk goragy hem-de durmuş taýdan dikeldiş mehanizmlerine çykmagyna kömek edýär.

Gazagystanda TDG-ler öý zorlugyndan ejir çekenlere, kyn durmuş ýagdaýyndaky maşgalalara, autizmi çagalara, çagalar öýleriniň uçurymlaryna, garry adamlara we hospis hassalaryna krizis we ýöriteleşdirilen kömek bermäge gatnaşýarlar. Şeýle hyzmatlar zerurlyklary şahsy baha bermegi, pudagara hyzmatdaşlygy we uzak möhletli ugrukdyrmagy talap edýär.

Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary maýyplygy bolan adamlara surdoterjime, rehabilitasiýa we zähmet uýgunlaşmasy hyzmatlaryny berýärler.

9.4. Bähbit görüjileriň mümkinçilikleriniň we durmuş hiliniň üýtgemegi

TDG-niň sosial goşandy kömek alnandan soň adamyň ýagdaýynda bolup geçýän üýtgeşmeler bilen baglanyşyklydyr: howpsuzlygyň dikeldilmegi, hukuklara elýeterlilik, saglygyň gowulaşmagy, üzneliginiň azalmagy, başarnyklaryň döremegi, özbaşdaklygyň ýokarlanmagy, sosial gatnaşyklaryň giňelmegi we bileleşigiň durmuşyna gatnaşmak.

Köp bähbit görüjiler üçin TDG kömegi durmuş ýagdaýynyň durnukly üýtgemegine giriş nokady bolýar. Hukuk maslahaty resminamalaryň dikeldilmegine ýa-da degişli goldawyň alynmagyna getirip biler. Psihologik kömek adamy krizisden çykarmaga kömek edip biler. Rehabilitasiýa hyzmaty okuw ýa-da iş mümkinçiligini açyp biler. Krizis merkeziniň goldawy adamy howpsuzlyga we özbaşdak durmuşa gaýtaryp biler.

Şeýle üýtgeşmeler köplenç kem-kemden emele gelýär. Bir hyzmat seýrek ýagdaýda ähli meseläni çözüýär, emma yzygiderli iş, gurama bolan ynam we döwlet goldaw mehanizmleri bilen baglanyşyk adamyň ýa-da maşgalanyň durmuş ýoluny üýtgedip biler. Şonuň üçin sosial goşandyň bahasy diňe hyzmatlaryň sanyna däl, eýsem üýtgeşmeleriň hiline hem üns bermegi talap edýär.

TDG-niň sosial goşandyny bir bitewi görkezijiler toplumyna salmak kyn, sebäbi hyzmatlaryň gurşawy adamyň durmuşyndaky üýtgeşmeleriň çuňlugyny hemişe görkezmeýär. Şeýle-de bolsa, mukdar görkezijileri işiň gerimine düşünmek üçin möhümdir: olar maslahat, hyzmat ýa-da goldaw alan adamlaryň sanyny, hereket edýän hyzmat infrastrukturasy we jemgyýetçilik kömeginiň gaýtalanýan ugurlaryny görkezýär.

Sebit ýurtlarynda mukdar maglumatlaryň dürli görnüşleri elýeterlidir. Käbir görkezijiler bähbit görüjileriň göni gurşawyny, beýlekileri hyzmat bermegiň infrastrukturasy, üçünjileri bolsa kömegiň işgär ýa-da meýletinçiler binýadyny görkezýär. Bu maglumatlar ýurtlaryň arasynda hemişe deňeşdirip bolmaýar, emma olar TDG-niň sosial goşandynyň yzygiderli we ölçenip bolýan häsiýete eýedigini tassyklaýar.

NETIJE

Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-niň sosial goşandy kömege mätäç adamlara amaly we adresli goldaw bermek arkaly emele gelýär. Bu goşant diňe hyzmatlaryň sany bilen çäklenmeýär. Ol adamyň howpsuzlygynyň, hukuklara elýeterliliginiň, saglygynyň, özbaşdaklygynyň, sosial gatnaşyklarynyň we durmuş hiliniň üýtgemeginde ýüze çykýar. Sebit tejribesi TDG-niň sosial goşandynyň krizis kömeginde, rehabilitasiýada, maýyplygy bolan adamlary goldamakda, zorlukdan ejir çekenlere kömekde, hukuk we psihologik maslahatda, şeýle hem gowşak toparlary döwlet we jemgyýetçilik hyzmatlary bilen baglanyşdyrmakda aýratyn görünýändigini görkezýär.

10. TDG-niň tema goşandy: Merkezi Aziýa boýunça umumy “karta”

Hasabatnyň öňki bölümlerinde institusional goşant, dolandyryşyň hiline gatnaşmak, ykdysady ösüş we sosial goldaw açylyp görkezildi. Bu bölümde üns işiň tema ugurlary boýunça paýlanyşyna geçirilýär: saglygy goraýyş, bilim, gender, hukuklary goramak, ekologiýa, ýaşlar, medeniýet we sosial jebislik.

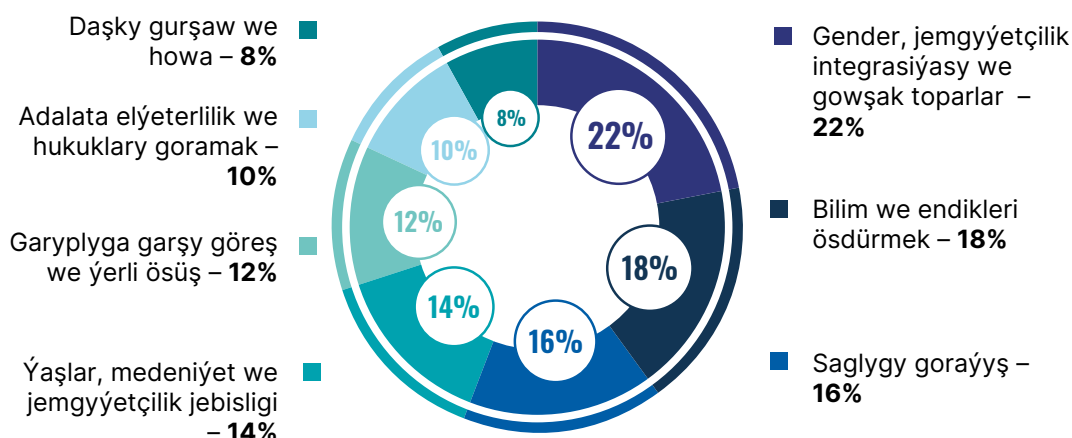
TDG-ler tema ugrunyň içinde seýrek ýagdaýda diňe bir funksiýa bilen çäklenýärler. Saglygy goraýyşda olar bir wagtda öňüni alyş, hassalary ugrukdyrmak, hünärmenleri okatmak we serişdeleri çekmek bilen meşgullanyp bilerler. Bilimde - başarnyklary ösdürmek, gowşak toparlara kömek etmek, täze usulyýetleri döretmek we hünärmenleriň başarnygyny ýokarlandyrmak bilen. Şonuň üçin tema kartasy sektor işiniň diňe pudaklaýyn paýlanyşyny däl, eýsem TDG-niň meseleleri çözmegiň dürli usullaryny nähili birleşdirýändigini hem görkezýär.

Merkezi Aziýa ýurtlary üçin şeýle karta maglumatlaryň birmeňzeş dældigi sebäpli umumy ýagdaýy has gowy görkezýär. Käbir ýurtlarda mukdar görkezijileri, beýlekilerde bolsa hil ýagdaýlary, döwlet maksatnamalaryna gatnaşmak, ekspert meýdançalary ýa-da anyk toparlar bilen işlemek mysallary has gowy beýan edilýär. Şonuň üçin bölüm deňeşdiriji reýting däl-de, TDG goşandynyň tema giňligini görkezýän umumy kartadyr.

Sebitleýin umumy ýagdaýy görnetin görkezmek üçin aşakda ösüşiň esasy sektorlary boýunça TDG-niň tema işjeňliginiň bahalandyrylan diagrammasy getirildi (11-nji surat).

Diagramma Gyrgyzystanyň, Gazagystanyň we Türkmenistanyň sektor maglumatlaryna, şeýle hem Özbegistan we Täjigistan boýunça ýurt materiallarynda TDG-niň tema taýdan görkezilişine berlen ekspert bahasyna esaslanýar. Paýlar bahalandyryş häsiýetlidir we resmi statistikany däl-de, tema işjeňliginiň paýlanyşyny görkezýär.

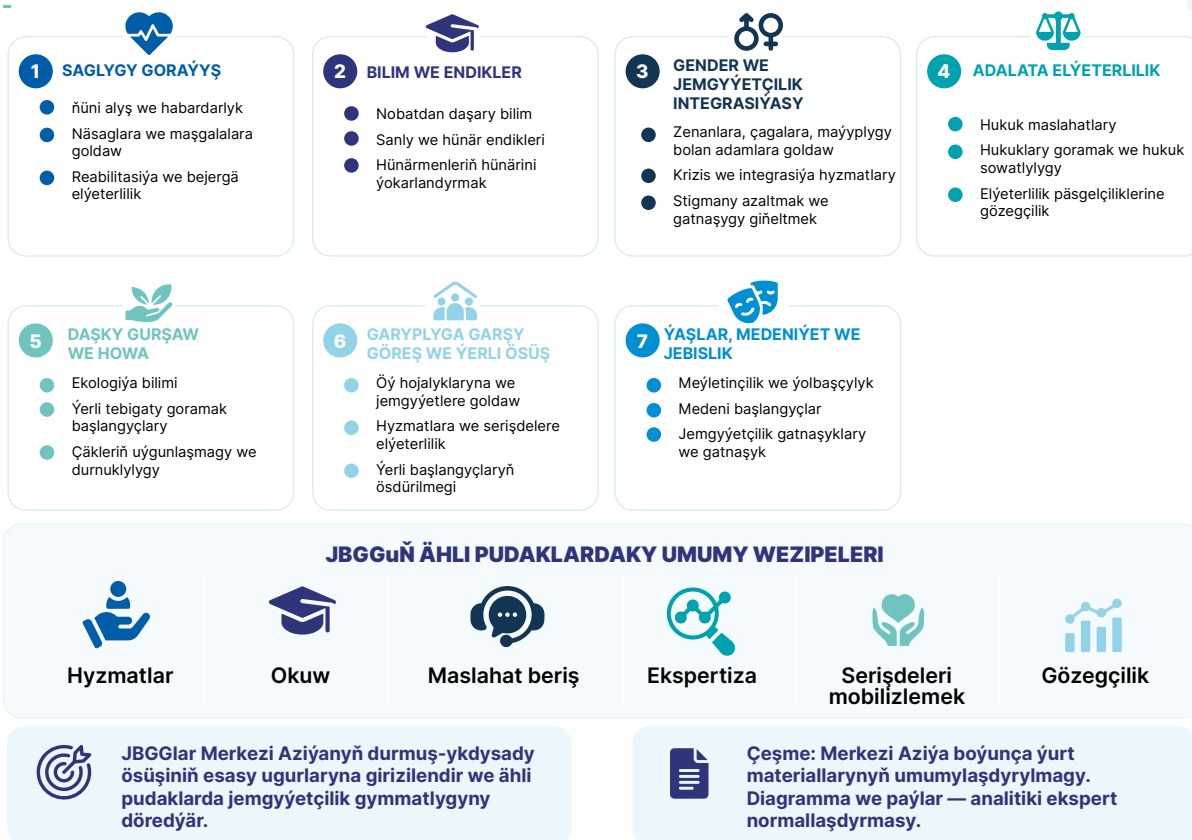
11-nji surat. Merkezi Aziýada TDG-niň tema işjeňliginiň bahalandyrylan paýlanyşy

JBGGuň tematik goşandy

JBGGuň Merkezi Aziýanyň özüşine goşan 7 esasy ugry

10.1. Saglygy goraýyş

Saglygy goraýyşda we onuň bilen baglanyşykly kiçi pudaklarda TDG-ler öňüni alyş, kömege elýeterlilik, hassalary goldamak we standart medisina hyzmatyna goşmaça sosial, psihologik ýa-da maglumat komponenti gerek bolan toparlar bilen işlemek bilen baglanyşykly nişalary eýeleýärler. Olaryň roly aýratyn şu ugurlarda görüňär:

- keselleriň öňüni almak we ilat arasynda ygtybarly maglumat ýaýratmak;
- stigma bilen ýüzbe-ýüz bolýan hassalar bileleşikleri we toparlary bilen işlemek;
- sosial-medisina we sosial-psihologik hyzmatlar;
- reabilitasiýa hyzmatlary we hassalaryň özbaşdaklygyny goldamak;
- hroniki we agyr kesellerde öz-özüne kömek maksatnamalary;
- durnukly maliýeleşdirmäni talap edýän ugurlar üçin daşarky serişdeleri çekmek;
- hünärmenleri okatmak we edaralaryň hassalaryň zerurlyklaryna duýgurlygyny ýokarlandyrmak;
- bejergä, dermanlara we hyzmatlara elýeterliliğiň jemgyýetçilik monitoringi;
- öňüni alyş we saglygy goldamak maksatnamalaryny işläp düzmäge gatnaşmak we ş.m.

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Gazagystanda TDG-ler hassalary goldamak, hospis kömegi, seýrek we sosial taýdan ähmiýetli keseller ulgamynda görkezilýär. Türkmenistanda sosial ugurly guramalar medisina-sosial we reabilitasiýa goldawyna mätäç toparlar bilen işleýärler. Özbegistanda we Täjigistanda TDG-nyň saglygy goraýyşdaky goşandy köplenç sosial gorag, psihososial goldaw we gowşak toparlar bilen baglanyşykly maksatnamalara gatnaşmak arkaly görünýär. Gyrgyzystanda TDG-ler sosial-medisina we reabilitasiýa hyzmatlaryny guramaga we bermäge gatnaşýarlar, öňüni alyş işlerini alyp barýarlar, saglygy berkitmek maksatnamalaryny durmuşa geçirýärler, agyr we hroniki keselli hassalara goldaw berýärler. WIÇ we inçekesel boýunça iş möhüm ugur bolup, bu ýerde TDG goşmaça serişdeleri çekmäge we ynamly aragatnaşyga mätäç toparlar bilen işlemäge kömek edýär.

MYSAL

Gyrgyzystan: WIÇ we inçekesel TDG bilen döwlet hyzmatdaşlygynyň ugry hökmünde

Gyrgyzystanda WIÇ we inçekesel ugurlarynda TDG-nyň gatnaşmagy döwlet maksatnamalaryny gowşak toparlara ynamly aragatnaşyk, maslahat, ugrukdyrma we jemgyýetçilik goldawy bilen birleşdirmäge mümkinçilik berýär. Bu ugurda TDG-ler öňüni alyş, bejergä ygrarlylygy goldamak, stigma bilen işlemek we halkara serişdelerini çekmekde möhüm rol oýnaýarlar.

Saglygy goraýyş sektory TDG-nyň iň häsiýetli rollarynyň birini görkezýär: olar döwlet tarapyndan has gowşak goldanylýan we hususy sektor üçin täjirçilik gyzyklanmasyny döretmeýän saglygy goraýyş ulgamynyň elementlerini güýçlendirýärler: öňüni alyş we maglumat bermek, ynamly we adresli çemeleşme, hassalar bilen uzak möhletli aragatnaşyk we hyzmatlary gowşak toparlara uýgunlaşdyrmak.

10.2. Bilim we başarnyklary ösdürmek

Bilim TDG üçin iň tebigy iş ugurlarynyň biridir, sebäbi adama berilýän islendik durnukly kömek diýen ýaly bilimleriniň, başarnyklaryň we özbaşdak hereket etmek ukybynyň giňelmegi bilen baglanyşyklydyr. TDG-niň bilim goşandy okuw maksatnamalarynyň çäginde çykýar we adam maýasynyň, hünär başarnyklarynyň hem-de standart bilim ulgamynda päsgelçiliklere duş gelýän toparlar üçin okuwa elýeterliligiň ösdürilmeginde ýüze çykýar. Esasy ugurlar:

- ulular we ýaşlar üçin formal däl bilim;
- hünär okuwy we gaýtadan taýýarlamak;
- sosial, bilim we hukuk ugurlarynyň hünärmenleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmak;
- sanly başarnyklary we häzirki zaman okuw görnüşlerine elýeterliligi ösdürmek;
- maýyplygy bolan çagalar we ulular üçin inklýuziw bilim;
- mekdebe çenli, mekdepden daşary we goşmaça bilim tejribelerini goldamak;
- maliýe, hukuk we raýat sowatlylygyny öwretmek;
- meýletinçileri we jemgyýetçilik liderlerini taýýarlamak;
- okuw materiallaryny we uýgunlaşdyrylan usulyýetleri işläp düzmek;
- duýgur sosial meseleler boýunça döwlet edaralarynyň wekillerini okatmak.

Özbegistanda TDG-nyň bilim goşandy sosial, medeni, hukuk we aň-bilim başlangyçlary bilen baglanyşyklydyr. Türkmenistanda jemgyýetçilik guramalary hünär ösüşine, ýaşlar syýasatyna, meýletinçilige we aň-bilim çärelerine gatnaşýarlar. Täjigistanda TDG-ler okuwy hukuk, gender, sanly we jemgyýetçilik kompetensiyalarynyň guraly hökmünde ulanýarlar. Gyrgyzystanda TDG-ler hünär derejesini ýokarlandyrmakda, ulular üçin formal däl hünär bilimde, gowşak toparlar üçin goşmaça bilimde, inklýuziw bilimde we mekdebe çenli bilim hyzmatlaryna elýeterliligi gowulandyrmakda işjeň işleýärler. Gazagystanda sanly we inklýuziw bilim tejribeleri, şol sanda maýyplygy bolan adamlara häzirki zaman hünär başarnyklaryny öwretmek ösýär.

MYSAL

Türkmenistan: sanly sowatlylyk, hünär okuwy we meýletinçileri taýýarlamak

Türkmenistanda «Ýenme» jemgyýetçilik guramasynyň gatnaşmagynda 450 oba aýaly sanly sowatlylyk okuwlaryny geçdi. Jemgyýetçilik guramalary şeýle hem hünär taýýarlygy, ýaşlar çäreleri, meýletinçileri taýýarlamak we ilat arasynda aň-bilim işi arkaly bilim we başarnyklary ösdürmäge goşant goşýarlar.

MYSAL

Gazagystan: raýat bilimi we jemgyýetçilik başlangyçlary üçin meýdança döretmek

Gazagystanda «Erkindik Kanaty» jemgyýetçilik gaznasy Human Rights Hub atly köpugurly meýdançany döredti. Ol raýat bilimi, hukuk aň-bilimi, jemgyýetçilik başlangyçlary we ýaşlaryň gatnaşmagy üçin gurşaw döredýär.

MYSAL

Özbeistan: aýallaryň sanly başarnyklary we öz-özünü iş bilen üpjün etmegi

2020-2025-nji ýyllarda SHARQ AYOLI halkara aýallar jemgyýetçilik gaznasy aýallaryň sanly başarnyklaryny ösdürmäge we öz-özünü iş bilen üpjün etmäge gönükdirilen başlangyçlary durmuşa geçirdi. Bu çäreler aýallaryň ykdysady gatnaşygyny, aragatnaşyk mümkinçiliklerini we girdeji gazanmak başarnyklaryny giňeltmäge ýardam edýär.

TDG-nyň bilim goşandy diňe şahsy başarnyklary alýan ýa-da gowulandyrylan maksatlaýyn toparlaryň bähbitlerine degişli däldir. Ol döwlete we jemgyýete täze zerurlyklara - sanlylaşma, inklýuziýa, zähmet bazarynyň üýtgemegi, gowşak toparlar bilen işlemek we hünärmenleri adaty däl amaly çemeleşmelere okatmak zerurlygyna - has çalt jogap bermäge kömek edýär.

10.3. Gender, sosial integrasiýa we gowşak toparlar

Gender we sosial integrasiýa sebitde TDG işiniň iň durnukly ugurlarynyň biridir. Bu ugurda guramalar aýallar, çagalar, maýyplygy bolan adamlar, garrylar, migrantlar, ýaşlar, oba ýaşaýjylary we beýleki toparlar üçin hukuklar, howpsuzlyk, gatnaşmak, sosial görünürlik we mümkinçiliklere elýeterlilik bilen baglanyşykly meseleler bilen işleýärler. Esasy iş görnüşleri:

- gender deňligini öňe sürmek we aýallaryň jemgyýetçilik durmuşyna gatnaşygyny giňeltmek;
- zorlugyň önüni almak we oňa jogap bermek;
- krizis hyzmatlary, gaçybatalgalar we psihologik kömek;
- maýyplygy bolan adamlaryň hukuklaryny goramak;
- özbaşdak durmuşy we sosial integrasiýany goldamak;
- kyn durmuş ýagdaýyndaky çagalar we maşgalalar bilen işlemek;
- oba aýallaryna, migrantlara we hyzmatlara elýeterliliği çäkli beýleki toparlara kömek etmek;
- maşgalalary we bileleşikleri aň-bilim taýdan goldamak;

TDG Merkezi Aziýada:

öşüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

kanunlaryň, maksatnamalaryň we hereket meýilnamalarynyň taýýarlanylmagyna gatnaşmak;

okuw, maslahat, ýagdaýyň monitoringi we hukuk ulanylyş tejribesi arkaly jemgyýetçilik garaýyşlaryny üýtgetmek.

Sebit ýurtlarynda TDG-nyň gender, sosial integrasiýa we gowşak toparlary goldamak ulgamyndaky işi meňzeş adresatlara gönükdirilendir: aýallar, çagalar, maýyplygy bolan adamlar, kyn durmuş ýagdaýyndaky maşgalalar, garrylar, migrantlar, internat edaralarynyň uçurymlary we hyzmatlara hem-de goraga çäkli elýeterlilik bilen ýüzbe-ýüz bolýan beýleki toparlar. Bu bähbit görüjiler üçin TDG birnäçe möhüm roly bir wagtda ýerine ýetirýär:

hyzmat roly - krizis merkezleri, gaçybatalgalar, psihologik kömek, ýarym stasionar hyzmatlar, rehabilitasiýa, kyn durmuş ýagdaýyndaky maşgalalara kömek;

hukuk goraýjy rol - aýallaryň, çagalaryň, maýyplygy bolan adamlaryň, migrantlaryň, zorlukdan ejir çekenleriň, resminamasyz adamlaryň hukuklaryny goramak;

integrasiýa roly - aýallaryň mümkinçiliklerini giňeltmek, maýyplygy bolan adamlara, autizimli çagalara, çagalar öýleriniň uçurymlaryna, garrylara we beýleki toparlara bilim, zähmet, aragatnaşyk we jemgyýetçilik durmuşyna elýeterlilikde kömek etmek;

ekspert we adwokasiýa roly - kanunlary, hereket meýilnamalaryny, hyzmat standartlaryny işläp düzmäge, gender syýasatyny we sosial maksatnamalary ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmak;

araçylyk roly - bähbit görüjiler, maşgalalar, döwlet edaralary, ýerli häkimiýetler we hyzmat berijiler arasynda baglanyşyk döretmek;

jemgyýetçilik garaýyşlaryny üýtgetmek - aň-bilim işi, maşgalalar we bileleşikler bilen işlemek, stigmany azaltmak we meseleleriň görünürligini ýokarlandyrmak.

Sebitleýin tapawutlar agdyklyk edýän nygtamalarda ýüze çykýar. Täjigistanda aýallar guramalarynyň gender syýasatyny we kanunçylygyny ösdürmekdäki ekspert we adwokasiýa goşandy has güýçli görünýär. Türkmenistanda sosial integrasiýa zorlukdan ejir çeken aýallara we maýyplygy bolan adamlara amaly kömek bilen baglanyşyklydyr. Gazagystanda sektor uzak möhletli goldawa mätäç toparlar üçin giň ýöriteleşdirilen hyzmatlar toplumy bilen görkezilýär. Gyrgyzystanda TDG-nyň krizis merkezlerindäki we ýarym stasionar sosial hyzmatlardaky hyzmat roly, şeýle hem aýallaryň hukuklaryny goramak boýunça kanunçylykdaky öndebaryjy üýtgeşmeleri goldamak aýratyn görünýär. Özbegistanda TDG-ler sosial, hukuk we psihososial kömegi jemgyýetçilik gatnaşygynyň we hukuklary goramagyň kem-kemden güýçlenmegi bilen utgaşdyrýarlar.

MYSAL

Täjigistan: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny öňe sürmek

Täjigistan: deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny öňe sürmek

Täjigistanyň aýallar guramalarynyň koalisiýasy deň hukuklar we mümkinçilikler baradaky kanuny köp ýyllyk öňe sürmäge gatnaşdy. Bu mysal TDG-nyň gender syýasatynda ekspertiza, adwokasiýa, jemgyýetçilik dialogy we kanunçylyk üýtgeşmelerine goşant goşup bilýändigini görkezýär.

MYSAL

Türkmenistan: zorlukdan ejir çeken aýallara ynamly goldaw

Türkmenistanda «Keýik Okara» jemgyýetçilik guramasy zorlukdan ejir çeken aýallara gaçybatalga we psihologik kömek berýär. Şeýle goldaw adamyň howpsuzlygyny dikeltmek, krizisden çykmak, hukuk we sosial hyzmatlara çykmak hem-de özbaşdak durmuş ýoluna gaýdyp gelmek üçin möhüm şert bolup durýar.

10.4. Adalata elýeterlilik we hukuklary goramak

TDG üçin adalata elýeterlilik adam goraglylygynyň iň amaly taraplarynyň biri bilen baglanyşyklydyr: adamyň öz hukuklaryna düşünmek, gorag sorap ýüz tutmak we öz meselesiniň hukuk meýdanynda seredilmegine ýetmek ukyby. Köp gowşak toparlar üçin hukuk meselesi sosial ýagdaýdan aýratynlykda seýrek bolýar - ol zorluk, migrasiýa, resminamalaryň ýoklugy, maýyplyk, garyplyk, maşgala konflikt, zähmet ekspluatasiýasy ýa-da döwlet hyzmatlaryna çäkli elýeterlilik bilen baglanyşykly bolup biler. Adalata elýeterlilik sektorynda TDG-ler raýatlara hukuklaryny goramaga, proseduralara düşünmäge, hukuk kömegini almaga, döwlet edaralaryna ýüz tutmaga we hukuk ulanylyş tejribesiniň üýtgemegine gatnaşmaga kömek edýärler. Bu sektor hukuk päsgelçilikleri, ýüz tutmakdan gorky, hukuk sowatlylygynyň pesligi ýa-da öz bähbitlerini goramak üçin serişdeleriň çäkliligi bilen ýüzbe-ýüz bolýan raýatlar üçin aýratyn ähmiýetlidir. Esasy ugurlar:

- mugt hukuk maslahatlary;
- ýüz tutmalary, şikaýatlary, arza we apellyasiýalary taýýarlamak;
- bähbit görüjileriň bähbitlerini döwlet edaralarynda we kazyýetlerde wekilçilik etmek;
- resminamalary dikeltmäge kömek;
- ilat üçin hukuk aň-bilimi;
- adam hukuklarynyň berjaý edilişiniň monitoringi;
- kadalaşdyryjy hukuk namalaryny işläp düzmäge we ekspertiza bermäge gatnaşmak;
- gowşak toparlaryň bähbitlerini adwokasiýa etmek;
- döwlet edaralarynyň wekillerini we hünärmenleri okatmak;
- kepillendirilen hukuk kömegi mehanizmlerini goldamak;
- adalata elýeterlilikdäki ulgamlaryň päsgelçilikleri ýüze çykarmak.

Sebit ýurtlarynda TDG-nyň adalata elýeterlilik sektorundaky gurallary köp babatda meňzeşdir, emma tejribäniň nygtamalarynda tapawutlar bar. Gyrgyzystanda bu sektor mugt hukuk kömegi, norma döredijilik işine gatnaşmak, kanun taslamalarynyň garaşsyz ekspertizasy we hukuklaryň berjaý edilişiniň jemgyýetçilik monitoringi bilen gowy görünýär. Täjigistanda hukuk gün tertibi gender syýasaty, migrasiýa, adam söwdasyna garşy göreş we TDG-nyň pudagara meýdançalara gatnaşmagy bilen berk baglanyşyklydyr. Türkmenistanda adam söwdasy we zorlukdan ejir çekenleri goldamak ýaly duýgur meseleler boýunça maslahat beriş kömegi has görünýär. Özbegistanda TDG-ler raýatlara hukuk goldawyny jemgyýetçilik monitoringi we kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň taslamalaryny ara alyp maslahatlaşmak bilen utgaşdyrýarlar. Gazagystanda TDG-nyň hukuk roly jemgyýetçilik monitoringi, sosial taýdan gowşak toparlaryň bähbitlerini goramak we ekspert meýdançalaryna gatnaşmak arkaly ýüze çykýar.

MYSAL

Gyrgyzystan: kepillendirilen döwlet hukuk kömegini ösdürmek boýunça TDG milli torý

Gyrgyzystanda TDG-ler «GGÝK ulgamynyň ösdürilmegine ýardam» koalisiýasyny dörediler. Ol kepillendirilen döwlet hukuk kömeginiň elýeterliligini ýokarlandyrmak, kanunçylyk we amaly tejribäni kämilleşdirmek, şeýle hem raýatlaryň, aýratyn-da gowşak toparlaryň hukuk goragyna çykmagyny ýeňilleşdirmek boýunça işleýär.

10.5. Daşky gurşaw we klimat

Ekologiýa we klimat gün tertibi TDG üçin barha möhüm ugra öwrülýär, sebäbi daşky gurşaw meseleleri durmuş hili, saglyk, ýerleriň durnuklylygy we ösüşiň uzak möhletli şertleri bilen göni baglanyşyklydyr. Raýat sektory üçin bu ugur ilatyň habarlylygyny, gündelik tejribeleriň üýtgemegini, ýerli bileleşikleriň gatnaşmagyny, maglumatlara ynamy we anyk ýerler üçin netijeleri ara alyp maslahatlaşmaga taýýarlygy talap edýändigini bilen hem möhümdir.

Bu sektorda TDG-ler ekologiýa syýasaty, ýerli meseleler we adamlaryň özüni alyp baryşy arasynda geçiriji roluny ýerine ýetirýärler. Olar çylşyrymly temalary - klimatyň üýtgemegi, biodürlülük, hapalanma, serişdeleri tygşytlamak, gurşawyň howpsuzlygy - mekdepler, ýaşlar, bileleşikler, ýerli başlangyçlar we tebigy serişdelerden garaşly toparlar üçin düşnükli hereketlere öwürmäge kömek edýärler. Şonuň netijesinde ekologiýa gün tertibi aň-bilimden we monitoringden başlap, saglyga, azyk howpsuzlygyna, oba ýerleriniň durnuklylygyna we şäher gurşawynyň hiline täsir edýän ýerli çözgütlere çenli amaly ölçeg alýar. Esasy ugurlar:

- ❁ ekologiýa aň-bilimi we ilat bilen işlemek;
- ❁ tebigaty goramak başlangyçlaryny öňe sürmek;
- ❁ klimatyň üýtgemegine uýgunlaşmaga gatnaşmak;
- ❁ ýaşyl we serişde tygşytlajy çözgütleri ösdürmek;
- ❁ biodürlüligi goramak;
- ❁ ýerli tebigaty goramak başlangyçlaryny goldamak;
- ❁ ýaşlary we mekdepleri ekologiýa gün tertibine çekmek;
- ❁ ekologiýa töwekgelçilikleriniň jemgyýetçilik monitoringi;
- ❁ ekologiýa çözgütlerini we maksatnamalary ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmak;
- ❁ ekologiýa gün tertibini ýerli ösüş, saglyk we bileleşikleriň durnuklylygy bilen baglanyşdyrmak.

Esasy ugurlaryň meňzeşligi sebit ýurtlarynyň ählisinde TDG-niň rolunyň birmeňzeşdigini aňlatmaýar. Gyrgyzystanda TDG-niň ekologiýa işi aň-bilim, klimat uýgunlaşmasy, ýaşyl çözgütleri öňe sürmek we ekologiýa howpsuzlygyny bilim gurşawy bilen baglanyşdyrmak arkaly has görünýär. Täjigistanda ekologiýa gün tertibi biodürlülük, azyk howpsuzlygy we oba bileleşikleriniň durnuklylygy bilen has berk baglanyşyklydyr. Türkmenistanda ekologiýa jemgyýetçilik guramalary milli tebigaty goramak we klimat ileri tutulýan ugurlarynyň logikasynda, şol sanda bag ekmek, aň-bilim we ilaty amaly çäreler çekmek arkaly işleýärler. Gazagystanda jemgyýetçilik monitoringi we ekologiýa töwekgelçilikleriniň hem-de tebigaty goramak çözgütleriniň töwereginde mobilizasiýa has görünýär. Özbegistanda TDG-niň ekologiýa işi jemgyýetçilik gatnaşygyna, ýerli başlangyçlara we raýat sektorynyň durnukly ösüş gün tertibine kem-kemden goşulmagyna baglydyr.

MYSAL

Gazagystan: Atbasarda jemgyýetçilik monitoringi we ekologiýa howpsuzlygy

Atbasar şäherinde «Angel» jemgyýetçilik birleşigi suw basma töwekgelçilikleriniň monitoringini we ekologiýa howpsuzlygy bilen baglanyşykly jemgyýetçilik mobilizasiýasyny başlangyç etdi. Bu ýerli ekologiýa meselelerinde TDG-niň ilatyň aladalaryny çözgüt kabul edýänlere ýetirip bilýändigini görkezýär.

MYSAL

Täjigistan: biodürlülük we ýerli tohum gaznalary

«Zan wa zamin» jemgyýetçilik guramasy üç ýylyň dowamynda Täjigistanyň Halkara tohum şertnamasyna goşulmagyny öňe sürdi, biodürlüligi, ýerli tohum gaznalaryny we oba bileleşikleriniň azyk howpsuzlygyny goldady.

MYSAL

Türkmenistan: ylmy ekspertizadan köpçülikleýin çärelere çenli

Türkmenistanyň Tebigaty goramak jemgyýeti (TTGJ) ýokary ekspertizany, aň-bilim işini, bag ekmek çärelerini, ýaşlary çekmegi we tebigaty goramak boýunça amaly başlangyçlary utgaşdyrýan TDG mysalydyr.

Şeýlelikde, TDG-nyň ekologiýa goşandy tebigaty goramak işini, klimat we tebigy töwekgelçilikleri ýerleriň gündelik durnuklylygy, saglyk, azyk howpsuzlygy, ýerli serişdeler we raýatlaryň ösüşiň uzak möhletli meselelerini çözmäge gatnaşmagy bilen baglanyşdyrýar.

10.6. Ýaşlar, medeniýet we sosial jebislik

Ýaşlar, medeniýet we jemgyýetçilik gün tertibi TDG goşandynyň sosial baglanyşyklary, ynamy, raýat işjeňligini we adamlaryň bileleşik durmuşyna gatnaşmak ukybyny kemala getirmek arkaly ýüze çykýan ugurlaryna degişlidir. Bu ugurlar arkaly bilelikdäki gatnaşmagyň başarnyklary, nesiller arasyndaky aragatnaşyk, ýerli şahsyýet duýgusy, meýletinçilik we ýaşlaryň jemgyýetçilik taýdan ähmiýetli meseleleri çözmäge gatnaşmagy güýçlenýär. Sebit ýurtlary üçin bu ilatda ýaşlaryň paýynyň ýokarylygy, şäher we oba mümkinçilikleriniň arasyndaky tapawutlar, migrasiýa prosesleri we jemgyýetçilik dialogynyň has durnukly görnüşlerine bolan zerurlyk şertlerinde aýratyn möhümdir.

Bu sektorda TDG-ler ýaşlaryň, döredijilik toparlarynyň, meýletinçileriň, ýerli bileleşikleriň we medeni başlangyçlaryň özüni görkezmeğine, liderlik we kommunikasiýa başarnyklaryny edinmegine, jemgyýetçilik taslamalaryna gatnaşmagyna we ýerli şahsyýet bilen baglanyşygyny saklamagyna mümkinçilik berýän giňişlik döredýärler. Şeýle goşant sosial gurşawyň hiline täsir edýär: üzňeligi peseldýär, degişli bolmak duýgusyny goldaýar, konfliktleriň önüni almaga kömek edýär we raýatlaryň ýerleriň ösüşine has işjeň gatnaşmagy üçin binýat döredýär. Esasy ugurlar:

- ýaşlar üçin bilim we liderlik maksatnamalary;
- meýletinçiligi ösdürmek;
- ýaşlaryň raýat we hukuk aň-bilimi;
- medeni başlangyçlar we mirasy gorap saklamak;
- döredijilik we jemgyýetçilik birleşmelerini goldamak;
- oba we uzak ýerlerde ýaşlar bilen işlemek;
- sosial üzňeligiň we töwekgelçilikli özüni alyp baryşyň önüni almak;
- karar kabul etmäge gatnaşmak başarnyklaryny ösdürmek;
- toparlar arasyndaky dialogy we sosial jebisligi berkitmek;
- döwlet ýaşlar, medeni we sosial maksatnamalaryna gatnaşmak.

TDG Merkezi Aziýada:

ösüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Türkmenistanda bu sektor ýaşlar guramalary, medeni birleşmeler, döredijilik bileleşikleri, sport guramalary we milli döpler, sagdyn durmuş ýörelgesi hem-de jemgyýetçilik gatnaşygy bilen baglanyşykly çäreler arkaly aýratyn görünýär. Özbegistanda TDG-nyň ýaşlar we medeni başlangyçlary sosial hyzmatdaşlyk, bilim, raýat gatnaşygyny we ýerli bileleşikleri goldamak bilen baglanyşyklydyr. Gazagystanda ýaşlaryň işjeňligi meýletinçilik, raýat forumlary, jemgyýetçilik meýdançalary we sosial taslamalar arkaly ösýär. Gyrgyzystanda TDG-ler ýaşlar syýasatyna, raýat bilimine, liderlik maksatnamalaryna we ýaşlaryň ösüşe gatnaşmagy bilen baglanyşykly taslamalara gatnaşýarlar. Täjigistanda ýaşlar TDG-nyň maksatlaýyn toparlarynyň biri bolup, aýratyn hem hukuk kömegi, migrasiýa, zähmet töwekgelçilikleri, gender deňligi we ýerli ösüşe gatnaşmak ugurlarynda görünýär.

MYSAL

Türkmenistan: ýaşlar, medeniýet we jemgyýetçilik gatnaşygy

Türkmenistanda Ýaşlar guramasy, döredijilik bileleşikleri we medeniýet bilen işleýän guramalar ýaşlaryň gatnaşmagyna, milli döpleriň saklanmagyna, sagdyn durmuş ýörelgesine, sporta, meýletinçilige we jemgyýetçilik işjeňligine gönükdirilen çäreleri geçirýärler. Bu iş sosial jebisligi we raýat gatnaşygyny berkitmäge ýardam edýär.

Sektoryň seljermesi TDG goşandynyň hemişe çalt ölçenip bolýan netije berýän hyzmat ýa-da taslama bilen çäklenmeýändigini görkezýär. Netijäniň möhüm bölegi gatnaşmak, ynam, umumy kadalar, meýletinçilik we adamlaryň bileleşik durmuşyna goşulmak ukyby arkaly emele gelýär.

NETIJE

Tema kartasy Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-laryň saglygy goraýyş, bilim, gender we sosial integrasiýa, adalata elýeterlilik, ekologiýa, ýaşlar, medeniýet we sosial jebislik ýaly giň ugurlarda işleýändigini görkezýär. Bu goşantyň aýratynlygy tema ugurlarynyň biri-biri bilen çaknyşmagyndadyr: kömek, okuw, hukuk goragy, jemgyýetçilik monitoringi we ýerli ösüş köplenç bir taslamanyň ýa-da hyzmatyň içinde birleşýär.

11. TDG goşandynyň hil häsiýetnamalary

TDG goşandy ösüşiň beýleki institusional gatnaşyjylarynyň - maşgalanyň, döwletiň we hususy sektoryň - goşandyndan tapawutlanýar. TDG-niň aýry-äýri çözgütleri standart hyzmatlardan tapawutlanýar, täze çemeleşmeleri döredýär, adamlaryň zerurlyklaryna adresli jogap berýär, durnukly tejribede berkidilip bilýär we serişdeleri, hyzmatlary hem-de hukuklary iň kyn ýetilýän toparlara ýetirip bilýär.

Işiň aýratynlygyndan, netijelerinden we toplanan tejribeden ugur alyp, TDG goşandynyň baş esasy hil häsiýetnamasyny görkezmek bolýar:

- özboluşlylyk;
- innowasiýalylyk;
- netijelilik;
- durnuklylyk; we
- ösüşi uzak, çetleşdirilen we gowşak toparlara hem-de ýerliklere “ýetirmek” funksiýasyny ýerine ýetirmek ukyby.

JBGGUŇ GOŞANDYNYŇ HIL AÝRATYNLYKLARY

JBGGUŇ goşandy diňe möçberi bilen däl, eýsem kabul edýän çözgütleriniň hili bilen hem uly ähmiýete eýedir.

1 YÖRITE UGRUKDYRYLAN JBGGlar döwlet ýa-da bazar ýeterlik derejede üpjün etmeýän zerurlyklary çözüýär. Mysallar: gowşak we ejiz toparlar, uzakdaky sebitler üçin hyzmatlar.	2 INNOWASIÝA JBGGlar başgalardan öň täze usullary we kömek berişni nusgalaryny synag edýärler. Mysallar: ir gatnaşmak, dogry ýolbaşçylyk, sanly çözgütler we ýeňil elýeterlilik.	3 NETIJELILIK JBGGlar çäkli serişdeler bilen netijä ýetýärler. Mysallar: meýletinçileriň zähmeti, hyzmatdaşlyk, ýerli hünärmenleriň konkret we nyşana gönükdirilen kömegi.	4 DURNUKLYLYK Üstünlikli çözgütler taslama tamamlanandan soň hemişelik ulgama öwürülýär. Mysallar: döwlet maksatnamalary we jemgyýetçilik buýurmasy, tor we koalisiýalar, ýerli hünärmenleri okatmak.	5 “ÖSÜŞIŇ SOŇKY MÜLI” JBGGlar serişdeleri, hyzmatlary we hukuklary göni adamyň özüne ýetirýärler. Mysallar: uzak jemgyýetler, aşakdan ýokary arabaglanyşyk, resmileşdirmekte ugrukdyryjy kömek.
---	--	--	---	---

NÄHILI IŞLEÝÄR					TIPIK MYSALLAR
					• Raýatlara hukuk kömegi • Krizis we durnuklaşdyryş hyzmatlary • Sanly endikleri öwretmek • Telekeçiligi goldamak • Oba we dag sebitlerinde iş alyp barmak
Zerurlyk	JBGGUŇ çözgüdi	Synag (pilot)	Tejribäni pugtalandyrmak	Adamlar üçin özgertme	

Esasy netije: JBGGUŇ güýji diňe hyzmatlaryň möçberinde däl, eýsem çözgütleriniň hiliinde jemlenendir: olar yörite ugrukdyrylan, innowasion, netijeli we durnukly bolup bilýärler hem-de standart mehanizmleriň üsti bilen ýetmek kyn bolan adamlara ýetip bilýärler.

Özboluşlylyk TDG-niň döwlet ýa-da bazar tarapyndan ýeterlik derejede gurşalyp alynmadyk we yörite ýa-da adresli iş görnüşlerini talap edýän ugurlarda boşluklary doldurmagyndan ybaratdyr. Bu az sanly toparlar, duýgur meseleler, uzak ýerler ýa-da adaty hyzmatlaryň ähli adamlara ýetmeýän ýagdaýlary bilen işlenilende aýratyn görünýär.

Innowasiýalylyk TDG-niň sosial, hukuk, ykdysady we ekologiýa meselelerini çözmegiň täze usullaryny ilkinji bolup synagdan geçirmäge ukyplydygyny aňladýar. Güýç diňe tehnologiýalar barada däl, eýsem kömegiň, okuwyň, integrasiýanyň we gatnaşygyň täze formatlary barada hem gidýär. Şeýle çözgütleriň arasynda irki ösüş we irki gatyşma usulyýetleri, krizis merkezleri, sanly okuw, assistiw tehnologiýalar, jemgyýetçilik monitoringi we ýerli dolandyryş modelleri bar.

Netijelilik TDG-niň az serişdeler bilen möhüm netijelere ýetmäge we býujete düşýän ýükleri azaltmaga mümkinçilik berýän amaly we deňeşdirilende tygşytly çözgütleri tapmak ukybynda ýüze çykýar. Bu bähbit görüjileriň zerurlyklaryna takyk düşünmek, hyzmatdaşlyklar, meýletinçilik zähmeti, bar bolan ýerli serişdeleri ulanmak we kömegi anyk ýagdaýlara uýgunlaşdyrmak arkaly gazanylýar.

TDG Merkezi Aziýada:

ösüşe goşandy, dolandyryş we durnuklylyk

Durnuklylyk TDG çözgütleriniň aýratyn taslama tamamlanandan soň hem saklanyp galmagyny we döwlet maksatnamalary, sosial zakaz, kadalaşdyryjy üýtgeşmeler, usulyýetler, koalisiýalar, ýerli hyzmatlar ýa-da sosial telekeçilik arkaly hemişelik tejribä geçmegini aňladýar. Bu häsiýetde pilot taslamalaryň, jemgyýetçilik hyzmatlarynyň we TDG tarapyndan işlenip düzülen usulyýetleriň uzak möhletli institusional netije bermegi aýratyn möhümdir.

Ösüşi uzak, çetleşdirilen we gowşak toparlara hem-de ýerliklere “ýetirmek” funksiýasy bu häsiýetnamalary doldurýar we TDG-niň eýýäm bar bolan serişdeleri, hyzmatlary, hukuklary we maksatnamalary anyk adamlara, maşgalalara we bileleşiklere ýetirmek ukybyny görkezýär. Ol uzak ýerler, kiçi bileleşikler, maýyplygy bolan adamlar, zorlukdan ejir çekenler, migrantlar, garrylar we adaty administratiw kanallar arkaly kömek almakda kynçylyk çekýän beýleki toparlar üçin aýratyn möhümdir.

NETIJE

Bu häsiýetnamalaryň jemi TDG goşandynyň diňe mukdar bilen ölçenýän netije dældigini görkezýär. TDG-niň gymmaty onuň özboluşlylygynda, innowasiýalylygynda, netijeliliginde, durnuklylygynda we ösüşi uzak, çetleşdirilen hem-de gowşak toparlara ýetirmek ukybyndadyr. Hut şu sebäpli TDG-ler döwlet, bazar we maşgala doly ýapyp bilmeýän boşluklarda möhüm ösüş resursy bolup çykyş edýärler.

12. Sebitleýin netijeler

Aşakda getirilen netijeler Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-niň goşandyny seljermekde ýüze çykarylan esasy kanunalaýyklyklary jemleýär.

- 01** | Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-ler sosial-ykdysady ösüşiň durnukly gatnaşyjysyna öwrüldi. Olaryň goşandy ykdysadyýetde, sosial hyzmatlarda, dolandyryşyň hilinde, ýerli ösüşde, hukuklary goramakda, gowşak toparlar bilen işlemekde we ösüşiň esasy sektorlaryna gatnaşmakda ýüze çykýar. Bu sektor diňe taslamalaryň ýerine ýetirijisi däl, eýsem iş orunlaryny döredýän, serişdeleri çekýän, hyzmatlary berýän, jemgyýetçilik pikirini we ýerli zerurlyklary döwlet karar kabul ediş ulgamyna ýetirýän ösüş resursydyr.
- 02** | Sebitde TDG-niň goşandy dürli ýurt modelleri arkaly bahalandyrylýar. Gyrgyzystan sektoryň ölçenip bolýan institusional goşandyny has aýdyň görkezýär; Gazagystan - TDG bilen döwletiň hyzmatdaşlygynyň ösen mehanizmlerini; Özbegistan - NNO sektory üçin güýçlenýän hukuk, guramaçylyk we maliýe binýadyny; Täjigistan - OGO-nyň strategik meýilnamalaşdyrmaga we pudagara iş toparlaryna ekspert gatnaşygyny; Türkmenistan bolsa jemgyýetçilik guramalarynyň resmi hasaba alnyşyny, hasabatlylygyny we aýratyn sosial ugurlardaky amaly roluny görkezýär.
- 03** | TDG-niň institusional goşandy sektoryň ykdysady ähmiýetini tassyklaýar. TDG-ler iş üpjünçiligini döredýärler, zähmet hakyny töleýärler, harytlary we hyzmatlary satyn alýarlar, maliýe serişdelerini çekýärler, jemgyýetçilik taýdan ähmiýetli maksatlara serişdeleri gaýtadan paýlamaga gatnaşýarlar we salgyt hem-de sosial tölegler görnüşinde býujet bilen baglanyşyklydyrlar. Elýeterli maglumatlar bu sektoryň milli ykdysadyýetiň çäginde görünýän we hasaba alynmagy zerur bolan bölegidigini görkezýär.
- 04** | TDG-niň düzgünnama işi goşmaça sosial, ykdysady we dolandyryş täsirlerini döredýär. Öz maksatnamalary we hyzmatlary arkaly TDG-ler telekeçiligi, öz-özüňi iş bilen üpjün etmegi, ykdysady başarnyklary, sosial telekeçiligi, ýerli infrastruktura, jemgyýetçilik monitoringini we hyzmatlara elýeterlilik ösdürýärler. Şeýlelikde, olar diňe sosial kömek bermän, eýsem ösüş şertlerini hem gowulandyryrlar.
- 05** | TDG-niň iň güýçli taraplary adreslilik, çeýelik, innowasiýalylyk we adamyň ýa-da bileleşigiň anyk durmuş ýagdaýy bilen işlemek ukyby bilen baglanyşyklydyr. TDG-ler köpçülikleýin maksatnamalar bilen gurşap almak kyn bolan toparlar we meseleler üçin çözümler döredýärler: zorlukdan ejir çekenler, maýyplygy bolan adamlar, uzak bileleşikler, çagalar, ýaşlar, garrylar, migrantlar, hassalar, oba ýaşaýjylary we beýleki gowşak toparlar.
- 06** | TDG-ler döwleti ekspertiza arkaly güýçlendirýärler. Olar maksatnamalara we kadalaşdyryjy namalara teklipler taýýarlaýarlar, goşmaça serişdeleri çekýärler we döwlete ýöriteleşdirilen bilim gerek bolan ugurlarda hyzmatlary berýärler. Şeýle goşant döwlet syýasatynyň hilini ýokarlandyrýar we onuň ýerine ýetirilişini anyk zerurlyklara has ýakyn edýär.
- 07** | TDG-ler döwleti yzyna baglanyşyk we kararlaryň durmuşa geçirilmegine gatnaşmak arkaly hem güýçlendirýärler. Olar ilatyň zerurlyklaryny ýüze çykarmaga kömek edýärler, iş toparlaryna we jemgyýetçilik meýdançalaryna gatnaşýarlar, monitoring geçirýärler we bähbit görüjiler bilen aragatnaşygy üpjün edýärler. Şeýle goşant dolandyryşyň adamlaryň we ýerleriň hakyky ýagdaýyna duýgurlygyny ýokarlandyrýar.

- 08 Tema kartasy TDG işiniň giň ugur gurşawyny görkezýär. Guramalar saglygy goraýyşda, bilimde, gender we sosial integrasiýada, adalata elýeterlilikde, ekologiýada we klimatda, garyplyga garşy göreşde, ýerli ösüşde, ýaşlar syýasatynda, medeniýetde we sosial jebislikde işleýärler. Bu ugurlaryň her birinde TDG-ler hyzmat, ekspertiza, jemgyýetçilik gatnaşmagy we monitoring funksiýalaryny birleşdirip bilýärler.
- 09 Sebitleýin subutnama binýadynyň esasy çäklendirmesi netijeler we täsirler baradaky maglumatlaryň pes deňeşdirilip bilinmegidir. Ýurtlarda guramalaryň hasaba alnyşy, aýratyn maliýe akymlyry, taslamalar, çäreler, hyzmatlar we bähbit görüjileriň gurşawy has gowy, ýöne doly däl, hasaba alynýar. Emma adamlaryň ýagdaýyndaky uzak möhletli üýtgeşmeler, durmuş hili, iş üpjünçiligi, dolandyryş tejribesi, hyzmatlaryň durnuklylygy we jemgyýetçilik ynamy has gowşak ölçenýär.
- 10 TDG-niň ykrar edilmegini mundan beýläk güýçlendirmek üçin TDG işiniň beýanyndan olaryň goşandyna ulgamlaryň baha bermäge geçmek zerurdyr. Munuň üçin has deňeşdirilip bilinýän maglumatlar, şol sanda öz-özüne baha bermek maglumatlary we mehanizmleri, netijeler barada yzygiderli maglumat bermek, hil görkezijileriniň ulgamy we jemgyýetçilik üçin düşnükli hasabatlylyk gerek.
- 11 Merkezi Aziýa ýurtlarynda TDG-ler ykdysady işjeňlik üçin gurşawyň ösüş şertlerini gowulandyrmagyň möhüm faktoryna öwrüldi. Olaryň goşandy kararlaryň ýerine ýetirilişiniň hilini ýokarlandyrmak, öý hojalyklary we telekeçiler üçin päsgelçilikleri azaltmak, başarnyklary ösdürmek, ýerli hyzmatlary gowulandyrmak we ýerlerde has önünden çaklap bolýan şertleri döretmek zerur bolan ýerlerde aýratyn görünýär.
- 12 Esasy sebitleýin netijeleriň biri TDG-leriň maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine köplenç gytaklaýyn, emma ulgamlaryň täsir edýändiginden ybaratdyr. Bu täsir başarnyklary ösdürmek, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi we telekeçiligi goldamak, ýerli päsgelçilikleri ýüze çykarmak, infrastruktura we hyzmatlaryň hilini gowulandyrmak, jemgyýetçilik monitoringi we döwlet bilen ilatyň arasynda yzyna baglanyşyk kanallaryny berkitmek arkaly amala aşýar.

13. Teklipler

Jemlenen seljerişiň netijeleri boýunça taýýarlanan teklipler TDG goşandynyň görnürliğini ýokarlandyrmaga, maglumatlaryň hilini gowulandyrmaga, durnukly hyzmatdaşlyk mehanizmlerini ösdürmäge we işi beýan etmekden netijelere baha bermäge geçmäge gönükdirilendir. Olar döwlet edaralaryna, TDG-lere, ösüş hyzmatdaşlaryna, gözleg guramalaryna we umumy sebitleýin gün tertibine niýetlenendir.

13.1. Döwlet edaralary üçin (pudagara hyzmatdaşlygy mundan beýläk ösdürmek boýunça teklipler)

TDG sektorynyň ulgamlaryň hasabyňy ösdürmek

Döwlet edaralaryna milli hasaplar ulgamlarynda TDG boýunça kömekçi (satellit) hasaby girizmek, hasaba alnan, hereket edýän we işiň işleýän guramalary tapawutlandyrmak, şeýle hem iş üpjünçiligi, meýletinçilik zähmeti, maliýe akymlyry, salgytlar, sosial tölegler, hyzmatlar we bähbit görüjiler boýunça maglumatlary hasaba almak arkaly TDG boýunça jemlenen statistikany ösdürmek maksadalaýykdyr.

Çäreleriň hasabyndan netijelere baha bermäge geçmek

Döwlet maliýeleşdiriş, sosial zakaz, grantlar we bilelikdäki maksatnamalar ulgamlarynda diňe çäreleriň we gatnaşyjylaryň sanyny däl, eýsem bähbit görüjiler, hyzmatlar, bileleşikler we dolandyrys institutlary üçin ýüze çykýan üýtgeşmeleri hem hasaba almak möhümdir. Bu netijeler, hil görkezijileri we uzak möhletli täsirler boýunça has takyk çemeleşmeleri talap edýär.

TDG-niň “ýerden” maglumat bermek mümkinçiliklerini has giň ulanmak

TDG-ler adamlaryň zerurlyklary, hyzmatlara elýeterlilik päsgelçilikleri, gowşak toparlaryň ýagdaýy we ýerli derejede reformalaryň ýerine ýetirilishindäki kynçylyklar barada amaly maglumatlara eýedirler. Döwlet edaralaryna şeýle maglumatlary maksatnamalaryň monitoringine, hyzmatlaryň bahalandyrylmagyna, maslahatlaşmalara we kararlaryň düzedilmegine goşmak peýdalydyr.

TDG-ni maliýeleşdirmegiň içerki mehanizmlerini ösdürmek

Içerki goldaw mehanizmleri çäkli bolan ýurtlar, şol sanda Gyrgyzstan we Täjigistan üçin TDG hyzmatlaryny maliýeleşdirmegiň has durnukly gurallaryny ösdürmek möhümdir: sosial zakaz, grant maksatnamalary, bilelikde maliýeleşdirmek, ýerli goldaw maksatnamalary we köp ýyllyk şertnamalar. Bu jemgyýetçilik taýdan peýdaly hyzmatlaryň üzülmegini üpjün etmäge kömek eder.

Ýerli (bileleşik we ýerlerdäki) TDG-lary goldamak

Paýtagtlardan we iri şäherlerden daşardaky TDG-ler, şeýle hem ýerli zerurlyklar we gowşak toparlar bilen işleýän guramalar aýratyn üns talap edýär. Olar üçin kiçi grantlar, maliýeleşdirmä elýeterliliğiň ýönekeýleşdirilen proseduralary, sebitleýin goldaw gaznalary, okuw, maslahat beriş goldawy we ýerli häkimiýetler bilen hyzmatdaşlyk peýdalydyr.

Köp ýyllyk we institusional maliýeleşdirmegi ösdürmek (döwlet edaralary we ösüş hyzmatdaşlary üçin)

Gysga möhletli taslama maliýeleşdirilişi taslamalaryň, hyzmatlaryň, işgärleriň we monitoring ulgamlarynyň netijeleriniň durnuklylygyny çäklendirýär. Jemgyýetçilik taýdan peýdaly hyzmatlary berýän ýa-da ýetmesi kyn toparlar bilen işleýän guramalar üçin köp ýyllyk ylalaşyklar, gaýtalanýan goldaw, dolandyrys çykdajylaryny kabul etmek we institusional ösüşe serişdeleriň gönükdirilmegi möhümdir.

Ýerli derejede maýa goýum gurşawyny gowulandyrmak üçin TDG potensialyny ulanmak

Döwlet edaralaryna TDG potensialyny diňe sosial ugurda däl, eýsem ýerleriň, telekeçiligiň we hususy başlangyçlaryň ösüşini saklaýan päsgelçilikleri ýüze çykarmakda hem has giň ulanmak maksadalaýykdyr. Bu maglumatlara elýeterlilik, ýerli hyzmatlaryň hili, başarnyklar, infrastruktura we programma ýerine ýetirilişiniň aýdyňlygy meselelerine degişlidir.

Hususy sektory ösdürmek maksatnamalaryny kämilleşdirende TDG signallaryny hem hasaba almak (diňe işewürlük birleşiklerini däl)

Telekeçiligi, iş üpjünçiligini, öz-özünüň iş bilen üpjün etmegi we ýerli ösüş goldamak maksatnamalary işlenip düzülende we düzedilende amaly maglumatlary ulgamlayyn hasaba almak möhümdir. Hökümetler muny adatça işewürlük birleşikleri bilen işlemek arkaly edýärler. Emma olaryň düzümine, köplenç, iň gowşak öý hojalyklary, öz-özünüň iş bilen üpjün edýän adamlar, kiçi ýerli başlangyçlar we hyzmatlara elýeterlilik çäkliligi toparlar doly girmeyär. TDG-ler bu toparlaryň sesini we zerurlyklaryny ýetirip bilýärler.

Diňe TDG-nyň gatnaşygyny däl, onuň işewürlük gurşawyny gowulandyrmakdaky goşandyny hem bahalandyrmak

Для повышения качества управления следует фиксировать не только количество консультаций, соглашений и проектов с участием НКО, но и последствия такого участия: улучшились ли услуги и инфраструктура, были ли снижены барьеры для предпринимателей, повысилась ли предсказуемость реализации мер и появились ли более устойчивые условия для экономической активности.

13.2. TDG-ler üçin

Monitoring, baha bermek we durnukly iş modellerini ösdürmek

TDG-lara monitoring we baha bermek başarnyklaryny güýçlendirmek, netijeleriň esasy görkezijilerini ulanmak, sosial telekeçiligi, bölekleyin öz-özünüň maliýeleşdirmegi, işewürlük we ýerli edaralar bilen hyzmatdaşlygy ösdürmek möhümdir. Bu çäreler guramalaryň durnuklylygyny ýokarlandyryr we olaryň goşandyny has gowy görkezmäge mümkinçilik berer.

Bähbit görüjiler üçin netijeleri we üýtgeşmeleri has gowy resminamalaşdyrmak

TDG-ler kimleriň kömek alýandygyny, haýsy hyzmatlaryň berlendigini, goldawdan soň nähili üýtgeşmeleriň bolup geçendigini we haýsy päsgelçilikleriň azaldylandygyny görkezýän öz-özüne baha bermek mehanizmlerini we maglumat ýygnamagy güýçlendirmelidir. Gurşawy we netijeleri, mysal üçin hyzmatlara elýeterlilik, hukuklaryň dikeldilmegi, başarnyklaryň artmagy, iş üpjünçiligi ýa-da durmuş hiliniň gowulaşmagy ýaly görkezijiler arkaly bellige almak möhümdir.

Jemlenen we giň jemgyýetçilik üçin düşnükli hasabatlary çap etmek

Jemgyýetçilik hasabatlylygy diňe ösüş hyzmatdaşlaryna we döwlet edaralaryna däl, eýsem raýatlara hem gönükdirilmelidir. Sanlar, üýtgeşme taryhlary, çykdajylaryň, netijeleriň we hyzmatdaşlyklaryň beýany bolan gysga we düşnükli hasabatlar sektora bolan ynamy ýokarlandyrmaga kömek eder.

Maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine goşandy görkezmek

TDG-lara diňe sosial netijeleri we gurşawy däl, eýsem ykdysady gurşawy gowulandyrmakdaky goşandyny hem has ulgamlayyn resminamalaşdyrmak maksadalaýykdyr: başarnyklary ösdürmek, telekeçiligi

goldamak, ýerli päsgelçilikleri azaltmak, infrastruktura we hyzmatlary gowulandyrmaga gatnaşmak, şeýle hem ýerlerde has önünden çaklap bolýan şertleri döretmek.

Sosial netijeleri ykdysady täsirler bilen has aýdyň baglanyşdyrmak

Netijeler görkezilende TDG-nyň sosial we bilim taslamalarynyň ykdysady täsirlere - iş üpjünçiligine, öz-özünü iş bilen üpjün etmäge, girdejileriň artmagyna, çykadjylaryň azalmagyna, kiçi işewürlük üçin karar hiliniň ýokarlanmagyna we ýerli taslamalara maýa goýum şertleriniň gowulaşmagyna - nähili geçýändigini görkezmek möhümdir.

13.3. Ösüş hyzmatdaşlary üçin

TDG-niň institusional ösüşini goldamak

Ösüş hyzmatdaşlaryna taslama işi bilen birlikde guramaçylyk ösüşini hem maliýeleşdirmek maksadalaýykdyr: monitoring we baha bermek ulgamlary, bähbit görüjileri sanly hasaba almak, jemgyýetçilik hasabatlylygy, maliýe dolandyryşy, kommunikasiýalar, işgärleriň durnuklylygy we sebitleýin torlaryň ösüşi.

Täsire baha bermegi we deňeşdirilip bilinýän görkezijileri goldamak

Täsire baha bermegi goldamak taslama we maksatnama maliýeleşdirilişiniň bir bölegi bolmalydyr. Ösüş hyzmatdaşlary esasy görkezijileri unifikasiýalaşdyrmaga, maglumat ýygnamagyň umumy gurallaryny ösdürmäge, garaşsyz bahalandyrmalary maliýeleşdirmäge we metodikalaryň sebitleýin alyş-çalşygyny goldamaga kömek edip bilerler. Bu taslama netijelerini ýurtlar we sektorlar arasynda deňeşdirmäge mümkinçilik berer.

Ösüş hyzmatdaşlaryna diňe TDG-niň hyzmat we sosial taslamalaryny däl, eýsem ösüş gurşawyny gowulandyryan ugurlary hem goldamak maksadalaýykdyr: telekeçilik başarnyklary, ýerli infrastruktura, sanly elýeterlilik, hyzmatlaryň durnuklylygy, yzyna baglanyşyk kanallary we ýerli derejede maýa goýum gurşawyna hem-de hususy sektoryň ösüşine täsir edýän taslamalar.

13.4. Gözleg guramalary üçin

TDG goşandyna baha bermegiň metodikalaryny ösdürmek

Gözleg guramalaryna baha bermek metodikalaryny TDG-niň dürli görnüşlerine - hyzmat beriji, hukuk goraýjy, ekspert, haýyr-sahawat, ýerli, torlaýyn we sosial telekeçilik guramalaryna - uýgunlaşdyrmak möhümdir. Goşanda baha bermek diňe JIÖ, salgytlar we iş üpjünçiligi bilen çäklenmeli däldir; ol institusional görkezijileri, funksional goşandy, hil häsiýetnamalaryny we üýtgeşme taryhlaryny birleşdirmelidir. Şeýle hem gurşawy we çäreleriň sanyny däl, eýsem adamlaryň durmuşyndaky üýtgeşmeleri hasaba alýan sosial täsire hil taýdan baha bermek metodikalaryny ösdürmek bolar.

Gözleg guramalaryna TDG-niň sosial we institusional goşandyna baha bermegi olaryň maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine täsirini ölçemek bilen doldurmak möhümdir. Bu başarnyklary ösdürmek, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi we KOB-ny goldamak, ýerli hyzmatlary we infrastruktura gowulandyrmak, ykdysady işjeňlik üçin päsgelçilikleri azaltmak we ösüş maksatnamalarynyň ýerine ýetirililişiniň önünden çaklanyp bilinmegini ýokarlandyrmak boýunça görkezijileri öz içine alyp biler.

13.5. Umumy sebitleýin gün tertibi üçin

Umumy bilim we görkezijiler binýadyny döretmek

Sebit ýurtlaryna we hyzmatdaş guramalara umumy görkezijiler toplumyny (şu hasabatnyň 3-nji goşundysyndaky tekliplere serediň), ýagdaýlaryň sebitleýin binýadyny, TDG goşandyna baha bermek boýunça usulyýet gollanmasyny we tejribe alyş-çalşygy üçin meýdançany işläp düzmek peýdalydyr. Şeýle gün tertibi raýat sektorynyň, gözleg guramalarynyň we döwlet hyzmatdaşlarynyň sebitleýin platformalaryny goşmak bilen utgaşdyryjy ýa-da maslahat beriji formatlar arkaly ösüp biler.

Sebitleýin derejede TDG-nyň goşandyny diňe sosial ugurda däl, eýsem ösüş şertlerini gowulandyrmakda hem bahalandyrmaga mümkinçilik berýän iň az deňeşdirilip bilinýän görkezijiler toplumyny döretmek maksadalaýykdyr: telekeçiligi goldamak, ýerli maýa goýum gurşawy, infrastruktura, hyzmatlaryň durnuklylygy we döwlet, işewürlük hem-de bileleşikler arasyndaky gatnaşyklaryň hili. Şeýle çarçuwa TDG goşandyny ykdysady edaralar, işewürlük we ösüş hyzmatdaşlary üçin has düşnükli eder.

Sebitde we onuň daşynda TDG-laryň halkara gatnaşyklaryny güýçlendirmek

Merkezi Aziýa ýurtlarynyň TDG-laryna tejribe alyş-çalşygyny, bilelikdäki okuwlary, tema torlaryny we sebitiň beýleki ýurtlaryndan hem-de has giň halkara giňişliginden guramalar bilen hyzmatdaşlygy işjeň ösdürmek maksadalaýykdyr. Şeýle gatnaşyk üstünlikli tejribeleri has çalt ýaýratmaga, netijelere baha bermegiň çemeleşmelerini deňeşdirmäge, maglumatlar bilen işlemekde umumy standartlary ösdürmäge, hünär kompetensiýalaryny güýçlendirmäge we serhetüsti ýa-da sebitleýin ähmiýeti bolan meseleler boýunça bilelikdäki başlangyçlary kemala getirmäge mümkinçilik berer.

Sebitleýin derejede pudagara hyzmatdaşlyk platformalaryna gatnaşmak

TDG-ler sebit ýurtlarynyň liderleriniň «Merkezi Aziýa 2040» konsepsiyasynda beýan edilen syýasy erkinden peýdalanyp, beýleki sektorlaryň, aýratyn-da döwlet edaralarynyň wekillerini öz içine alýan sebitleýin hyzmatdaşlyk platformalaryna mümkin boldugyça giň gatnaşmalydyrlar. Hut şeýle platformalarda TDG goşandy has görünýän, has gowy ykrar edilýän we netijede has netijeli bolup biler. Döwlet edaralarynyň, işewürligiň, gözleg guramalarynyň we raýat jemgyýetiniň gatnaşmagynda kesişýän temalar boýunça hyzmatdaşlyk ösdürilýän platformalar aýratyn üns talap edýär.

Ýokarda görkezilen teklipler ýurt hasabatlarynda getirilen teklipleriň jemi däl, sebäbi olar Merkezi Aziýa sebitiniň bütininde TDG goşandyna baha bermek bilen baglanyşykly umumy taraplary görkezýär. Her ýurt boýunça teklipler ýurt hasabatlarynda elýeterlidir. Umumy maglumat üçin aşakda umumy teklipleri durmuşa geçirmekde hasaba alynmaly ýurtlaýyn nygtamalar getirilýär.

13.6. Teklipleri durmuşa geçirmekde hasaba alynmaly ýurtlaýyn nygtamalar

Gazagystan

HDG baradaky maglumatlaryň pudagara integrasiýasyny ösdürmek, şol sanda hasaba alyş, statistika, salgyt edaralary, döwlet sosial zakazy, grant maliýeleşdirilişi we sosial hyzmatlar baradaky maglumatlary birleşdirmek; TDG sektorynyň kömekçi (satellit) hasabyny we meýletinçilik zähmetini hasaba almagyň metodikasyny girizmek mümkinçiligini öwrenmek; çäreleriň we gurşawyň hasabyndan bähbit görüjileriň durmuşyndaky durnukly üýtgeşmelere baha bermäge geçmek üçin taslamalaryň netijelerini garaşsyz bahalandyrmagy güýçlendirmek.

Gyrgyzystan

TDG sektorynyň kömekçi (satellit) hasabyny we meýletinçilik zähmetini hasaba almagyň metodikasyny girizmek mümkinçiligini öwrenmek; TDG-nyň ykdysadyýete, dolandyryşa we sosial ösüşe goşandyna yzygiderli baha bermegiň durnukly mehanizmini berkitmek; iş üpjünçiligi, salgytlar, maliýe girdejileri, satyn alyşlar we sektoryň jemi goşulan gymmaty baradaky maglumatlaryň jemlenen görnüşde açyk görkezilmegini üpjün etmek; TDG-nyň öz-özüne baha bermegini we düzgünnama işiniň netijeleri barada jemgyýetçilik hasabatlylygyny ösdürmek. Bu ölçenip bolýan institusional goşandy sosial we dolandyryş netijeleri bilen baglanyşdyrar.

Özbekistan

NNO portaly, döwlet grantlary, sosial zakaz, ýerli gaznalar we jemgyýetçilik geňeşleri ösdürilýän ýagdaýynda, sebitleýin NNO-lary güýçlendirmek, artykmaç administratiw ýükleri azaltmak, köp ýyllyk maliýeleşdirmegi ösdürmek we üstünlikli tejribeleri giňeltmek möhümdir. Aýratyn nygtama NNO-nyň jemgyýetçilikde tanalyşyna berilmelidir: raýatlara sektoryň amaly roly has düşnükli düşündirilmeli we netijeler barada jemgyýetçilik hasabatlylygy ösdürilmeli, şonda NNO goşandy umumy döwlet goldawy we taslama işi içinde ýitip gitmez.

Täjigistan

OGO-nyň pudagara iş toparlaryna, strategik meýilnamalaşdyrmaga, döwlet maksatnamalarynyň monitoringine we bahalandyrylmagyna ekspert gatnaşygyny goldamak; OGO tekliplerini hasaba almak we olaryň kabul edilmegi ýa-da ret edilmegi boýunça yzyna baglanyşyk mehanizmlerini ösdürmek; sebitleýin torlary, sosial telekeçiligi, guramalaryň sanly açyklygyny we ösüşi uzak, çetleşdirilen hem-de gowşak toparlara we ýerliklere “ýetirmek” funksiýasyny güýçlendirmek, aýratyn-da uzak möhletli ekspertizany talap edýän temalarda. TDG sektorynyň kömekçi (satellit) hasabyny we meýletinçilik zähmetini hasaba almagyň metodikasyny girizmek mümkinçiligine seretmek.

Türkmenistan

jemgyýetçilik guramalarynyň goşandyny milli maglumatlara elýeterlilik proseduralaryny bozmazdan has gowy görmek üçin sektor boýunça jemlenen synlary we şahsylaşdyrylmadyk maglumatlara elýeterlilik ösdürmek; sosial täsiriň hil görkezijilerini, aýratyn-da sosial gorag, ýaşlar syýasaty, medeniýet, ekologiýa, hünär ösüşi we maýyplygy bolan adamlary goldamak ugurlarynda kemala getirmek; paýtagt bilen sebitleriň arasynda tejribe alyş-çalşygyny goldamak. Bu sektoryň goşandyny diňe taslamalar arkaly däl, eýsem döwlet ileri tutulýan ugurlaryny durmuşa geçirmekdäki sosial-institusional roly arkaly hem bahalandyrmaga mümkinçilik berer.

Goşundylar

Goşundy 1. Edebiýata syn üçin edebiýatlaryň we çeşmeleriň sanawy

("Edebiýata syn" bölümine serediň)

- [1] Weber M. Economy and Society. Berkeley: University of California Press, 1978; Weber M. Politics as a Vocation. Philadelphia: Fortress Press, 1965; rus neşiri: Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990.
- [2] Suchman M. C. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches // Academy of Management Review. 1995. Vol. 20. No. 3.
- [3] United Nations. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. New York: United Nations, 2003.
- [4] United Nations. Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work. New York: United Nations, 2018.
- [5] UNDP, ICNL. Legal Frameworks for Civic Space: A Practical Toolkit. New York: United Nations Development Programme; International Center for Not-for-Profit Law, 2021.
- [6] CIVICUS. Civil Society Index: Methodology / Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide. Johannesburg: CIVICUS, dürli neşirler.
- [7] Casey J. Comparing Nonprofit Sectors Around the World: What Do We Know and How Do We Know It? // Journal of Nonprofit Education and Leadership. 2016. Vol. 6. No. 3.
- [8] Kelly L., Kilby P., Kasynathan N. Impact Measurement for NGOs: Experiences from India and Sri Lanka // Development in Practice. 2004. Vol. 14. No. 3.
- [9] van Staveren I., Webbink E. Civil Society, Aid, and Development: A Cross-Country Analysis. The Hague: Policy and Operations Evaluation Department, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012.
- [10] Schmitz H. P., Raggo P., van der Vijfeijken T. NGO Accountability: A Conceptual Review across the Engaged Disciplines // International Studies Review. 2021. Vol. 23. No. 3.
- [11] Kilby P. Accountability for Empowerment: Dilemmas Facing Non-Governmental Organizations // World Development. 2006. Vol. 34. No. 6.
- [12] Kilby P. Nongovernmental Organizations and Accountability in an Era of Global Anxiety // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. 2004. Vol. 5. No. 1.
- [13] Herrold C. E., AbouAssi K. Can Service Providing NGOs Build Democracy? Five Contingent Features // Public Administration and Development. 2023. Vol. 43. No. 1.
- [14] Charities Aid Foundation. World Giving Index; World Giving Report. London: CAF, dürli neşirler.
- [15] НКО: помощь там, где ее не хватает. Вклад некоммерческих организаций в развитие Кыргызской Республики. Бишкек: Институт политики развития, 2023.
- [16] Обзор литературы по вкладу гражданского общества и НКО в развитие Кыргызской Республики: кабинетный аналитический материал. Бишкек, çar ýyly görkezilmedik.
- [17] Скокова Ю., Краснопольская И., Задорин И. и др. Влияние и вклад НКО в решение социальных проблем и повышение качества жизни в России. Analitiki hasabat. М.: ЦИРКОН; Агентство социальной информации, 2024.
- [18] HSE University. Мониторинг состояния гражданского общества и некоммерческого сектора. М.: НИУ ВШЭ, dürli neşirler.
- [19] Centre for Studies of Civil Society and the Nonprofit Sector, HSE University. Исследования гражданского общества и некоммерческого сектора. М.: НИУ ВШЭ, dürli neşirler.
- [20] United Kingdom. Charities Act 2011. London: The Stationery Office, 2011.
- [21] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Strategy 2024–2029. London: Charity Commission, 2024.
- [22] Charity Commission for England and Wales. Campaigning and Political Activity Guidance for Charities (CC9). London: Charity Commission, häzirkî onlaýn neşiri.

- [23] Charity Commission for England and Wales. Research into Public Trust in Charities and Research with Charity Trustees 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [24] World Bank Group. Investment Climate. Washington, DC: World Bank, häzirki onlaýn çeşme.
- [25] World Bank Group. Citizen Engagement. Washington, DC: World Bank, häzirki onlaýn çeşme.
- [26] OECD. Corporate Governance. Paris: OECD, häzirki onlaýn çeşme.
- [27] OECD. Open Government and Citizen Participation; The Protection and Promotion of Civic Space. Paris: OECD, häzirki onlaýn çeşmeler.
- [28] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Annual Report and Accounts 2024 to 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [29] Charity Commission for England and Wales. Public Trust in Charities 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [30] Charity Commission for England and Wales. Register of Charities: Full Register Download. London: Charity Commission, häzirki onlaýn maglumat binýady.
- [31] Charity Commission for England and Wales. Public Benefit: Reporting (PB3). London: Charity Commission, häzirki onlaýn görkezme.

Goşundy 2. Edebiýatlaryň we maglumat çeşmeleriniň sanawy

Edebiýatlaryň we maglumat çeşmeleriniň sanawy ýurt hasabatlaryndan üýtgedilmän alnan görnüşinde düzüldir.

Gazagystan

- 1 TDG-niň sosial-ykdysady ösüşe goşandyny bahalandyrmagyň daşary ýurt tejribesiniň seljermesi, Ust-Kamenogorsk, SKF «ZUBR» we RPGL, 2017.
- 2 Gazagystanda meýletinçiligiň ýagdaýy boýunça seljeriş hasabaty 2023, Astana, Ýuridik şahslaryň birleşigi «Milli meýletinçiler tory», 2024.
- 3 Döwlet maliýeleşdirmesi çäginde HDG sosial taslamalarynyň netijeliligini bahalandyrmak temasy boýunça sosiologik barlagyň netijeleri boýunça seljeriş hasabaty, Astana, Gazagystan Respublikasynyň Medeniýet we maglumat ministrligi, 2025.
- 4 Merkezi Aziýada raýat jemgyýetiniň ösüşiniň geljegine nazar-2025, Almaty, ARGO, 2025.
- 5 Gazagystan Respublikasynda raýat jemgyýeti we hökümete degişli däl guramalar, Almaty, ARGO, 2021.
- 6 Dontsow S.S. Gazagystan Respublikasynyň döwlet edaralary bilen hökümete degişli däl guramalarynyň özara hereketini ösdürmegiň meseleleri we geljegi // Karaganda uniwersitetiniň habarnamasy, «Ykdysadyýet» seriýasy № 2(94)/2019.
- 7 Gazagystan. 2030-njy ýyla çenli durnukly ösüş boýunça gün tertibiniň durmuşa geçirilişi barada meýletin milli syn, Astana, Gazagystan Respublikasynyň Milli ykdysadyýet ministrligi, «Ykdysady barlaglar instituty» paýdarlar jemgyýeti, UNDP, 2025.
- 8 Gazagystanda hökümete degişli däl sektoryň ösüşi boýunça toplumlaýyn hasabat, Nur-Sultan, Gazagystanyň Jemgyýetçilik ösüşi instituty, 2020.
- 9 Gazagystan Respublikasynyň kanun taslamalaryna kadalaşdyryjy syýasat boýunça maslahat beriş resminamasy, Medeniýet we maglumat ministrligi, 2026.
- 10 HDG baradaky täze kanun hakynda // InBusiness.kz we Açyk NPA portaly, 06.02.2026.
- 11 Meýletinçilik işiniň ýurduň sosial-ykdysady ösüşine goşandyny bahalandyrmagy amala aşyrmak. Gazagystan Respublikasynyň Maglumat we jemgyýetçilik ösüşi ministrligi, RPGL, «TALAP amaly barlaglar merkezi» jemgyýetçilik gaznasy, 2020.
- 12 HDG-niň sosial-ykdysady ösüşe goşandyny bahalandyrmak: A-dan Ý-a çenli, Ust-Kamenogorsk, SKF «ZUBR» we RPGL, 2019.
- 13 Gazagystan Respublikasynyň milli işgär resurslaryny sosial-ykdysady ösüş kontekstinde netijeli ulanmagyň bahalandyrylmagy, Almaty, Almaty gumanitar-ykdysady uniwersiteti, Statistika, hasap we audit, tom 1 № 96, 2025.

- 14 Milli hasaplar ulgamynda täjirçilik däl guramalar boýunça gollanma, Nýu-Ýork, BMG, 2006.
- 15 2021-2024-nji ýyllar üçin statistiki materiallar, 2024-nji ýyl üçin statistiki ýygyny, çeşme: <https://stat.gov.kz> - Gazagystan Respublikasynyň Strategik meýilnamalaşdyrmak we özgertmeler agentliginiň Milli statistika býurosy.
- 16 Şuşaýewa K.T. Hökümete degişli däl guramalar raýat jemgyýetiniň instituty hökmünde // Innowasion Ýewraziýa uniwersitetiniň habarnamasy, №1, 2016.
- 17 <https://adilet.zan.kz> Elektron çeşmeler: <https://egov.kz> (Gazagystan Respublikasynyň elektron hökümeti) we <https://adilet.zan.kz> (Gazagystan Respublikasynyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň maglumat-hukuk ulgamy).
- 18 Open Budget Survey 2023-Kazakhstan - International Budget Partnership, 2023.
- 19 People's Score Card on National Delivery of the 2030 Agenda – Kazakhstan – Almaty, CIOM, Action for Sustainable Development, ARGO, 2022.

Gyrgyzystan

- 1 Gyrgyzystanyň hökümete degişli däl sektorynyň ýagdaýy we ösüş geljegi. Gözleg boýunça hasabat. AÇPGO, Bişkek, 2013. URL: <https://civicspacemonitor.kg/wp-content/uploads/2022/11/otchet-po-issledovaniyu.pdf>
- 2 Can service providing NGOs build democracy? Five contingent features // public administration and development, 2022. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pad.1985>
- 3 Assessing the overall impact of civil society on development at the country level: an exploratory approach // Development policy revue, 2013. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/dpr.12011>
- 4 What affects employment by NGOs? P. Mikolajczak. Oeconomia Copernicana, Vol.12 No.3 (2021). URL: <http://economic-research.pl/Journals/index.php/oc/article/view/1907>
- 5 The ultimate how-to guide to social impact assessment. URL: <https://www.sureimpact.com/post/social-impact-assessment>
- 6 Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide // Civicus, 2010. URL: https://www.civicus.org/images/Assessing_and_Strengthening_CS_Worldwide_2008-2010.pdf
- 7 Tender Document. Civic Engagement for Development (CED) project in Kyrgyzstan, June 2022. URL: www.eda.admin.ch
- 8 EGED taslamasynyň bilelikdäki ýerine ýetirijisi hökmünde IPR üçin elýeterlidir.
- 9 <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/1861/file/Youth%20Wellbeing%20and%20Development%20Index%20in%20Russian.pdf>. Gyrgyz Respublikasynda ýaşlaryň abadançylyk we ösüş indeksi. Ýaşlary ösdürmek instituty, Bişkek, 2017. URL: <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/1861/file/Youth%20Wellbeing%20and%20Development%20Index%20in%20Russian.pdf>.
- 10 TDG: kömek ýetmeýän ýerde kömek. Täjirçilik däl guramalaryň Gyrgyz Respublikasynyň ösüşine goşandy. Bişkek, 2023.
- 11 Civil society, aid, and development: a cross-country analysis. IOB study, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012
- 12 Non-governmental organizations as catalysts of economic growth. G.Rotich, M.Karanja. URL: <https://pwc-kenya.foleon.com/public-sector-infrastructure-insight/public-sector-infrastructure-insight-2020/non-governmental-organisations-as-catalysts-of-economic-growth/>
- 13 URL: https://sti.gov.kg/section/view-pdf?filePath=websti%2F2023%2F11%2F21%2Fstidocument_d69bd291-4be4-4672-bb6c-87ff1bc1d533.pdf
- 14 TDG-ler baradaky kanun taslamasyny «daşary ýurt agentleri» hökmünde kabul etmek boýunça oňyn çözgüt kabul edilende ýaramaz täsirleriň we destruktivligiň netijeleri barada gysga çaklama (sosial çaklama), 2014. URL: <http://www.municipalitet.kg/ru/article/full/821.html>
- 15 Belowa Ýu. I. Täjirçilik däl guramalaryň netijeliligini dolandyrmagyň esaslary, 2017. BStudy.net elektron çeşmesi.
- 16 E. Borisowa, L. Poliščuk. Täjirçilik däl sektorda netijeliligiň seljermesi: meseleler we çözgütler, «Ykdysady özgertmeleriň institusional seljermesi» ylmy-okuw barlaghanasy, Döwlet uniwersiteti Ýokary ykdysadyýet mekdebi, Moskwa, 2008.
- 17 Bell, J., Masoka, J., and Zimmerman, S. Nonprofit Sustainability: Making Strategic Decisions for Financial Viability, San Francisco: Jossey-Bass, 2010.
- 18 Varghese, J. Ajukurian, Financial Sustainability of Non-Profit Organisations, Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, Volume 12, Issue 7, 2021.

- 19 Gyrgyz Respublikasynda raýat jemgyýeti guramalarynyň jemgyýetçilikde ykrar edilmegi, Merkezi Aziýanyň Amerikan uniwersitetiniň Tian-Şan seljeriş merkezi, USAID-iň bilelikdäki dolandyrys maksatnamasynyň buýurmagy boýunça, East-West Management Institute tarapyndan durmuşa geçirilýär, 2019.
- 20 Milli statistika komitetiniň «Gyrgyz Respublikasynda täjirçilik däl guramalar» atly ýörite neşiri, BMG-niň 2003-nji ýylda neşir eden «Milli hasaplar ulgamynda täjirçilik däl guramalar boýunça gollanmasyny» ulanmak taslamasynyň çäginde taýýarlanylady.

Täjigistan

- 1 Täjigistan Respublikasynyň Konstitusiyasy.
- 2 Täjigistan Respublikasynyň 2030-njy ýyla çenli Milli ösüş strategiýasy (MÖS-2030).
- 3 Täjigistan Respublikasynyň «Jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky» kanuny.
- 4 Täjigistan Respublikasynyň «Döwlet sosial zakazy hakyndaky» kanuny.
- 5 Täjigistan Respublikasynyň «Erkekleriň we aýallaryň deň hukuklarynyň hem-de olary durmuşa geçirmek üçin deň mümkinçilikleriň döwlet kepillikleri hakyndaky» kanuny.
- 6 Täjigistan Respublikasynyň 2021-2025-nji ýyllar üçin orta möhletli ösüş maksatnamasy (we 2026-2030-njy ýyllar üçin taslama).
- 7 Aziýa Ösüş Banky (AÖB). Raýat jemgyýeti boýunça gysgaça syn: Täjigistan.
- 8 Aziýa Ösüş Banky (AÖB). Ýurt boýunça gender bahalandyrmasy: Täjigistan.
- 9 UNDP / Adam hukuklary boýunça býuro (BHR). Täjigistan Respublikasynyň raýat jemgyýeti guramalarynyň adalata elýeterlilik we aýallaryň hukuklaryny hem-de mümkinçiliklerini giňeltmek ugurlaryndaky mümkinçiliklerini bahalandyrmagyň netijeleri boýunça gysgaça hasabat.
- 10 Adam hukuklary boýunça býuro (BHR). Täjigistan Respublikasynda sosial telekeçilik bilen meşgullanýan raýat jemgyýeti guramalaryny (OGO) kartalaşdyrmagyň netijeleri boýunça hasabat, 2022.
- 11 Jumaýew U. M. Gatnaşyk platformalarynyň indeksi — 2025: raýat jemgyýetiniň dialog meýdançalaryna çekiliş we gatnaşma derejesini ölçemek (TR Prezidentiniň ýanyndaky Milli ösüş geňeşiniň 14 pudagara işçi toparynyň mysalynda). — Duşanbe: Irfon, 2025.
- 12 Jumaýew U. M. GPI 4 – 14 PWG: raýat jemgyýetiniň çekiliş derejesini öwrenmegiň netijeleriniň tanyşdyrylyşy, awgust 2025.
- 13 Karimow Ş. T. Täjigistanda raýat jemgyýeti hakynda (seljeriş syny).
- 14 Täjigistan Respublikasynyň Prezidentiniň ýanyndaky statistika agentligi. Täjigistan Respublikasynyň statistiki ýyllygy, 2025.
- 15 Täjigistan Respublikasynyň 69 raýat jemgyýeti guramasynyň 2024-nji ýyl üçin işini jemleýji maliýe hasabaty (seljeriş maglumatlar binýady).
- 16 TR Ykdysady ösüş we söwda ministrliginiň Maýa goýum syýasaty baş müdirliginiň ýolbaşçylygy bilen geçirilen söhbetdeşligiň ýazgysy, fewral 2026.
- 17 TR Hökümetiniň ýanyndaky Aýallar we maşgala işleri komitetiniň ýolbaşçylygy bilen geçirilen söhbetdeşligiň ýazgysy, fewral 2026.
- 18 OGO ýolbaşçylarynyň we ekspertleriniň gatnaşmagynda geçirilen oflaýn fokus-topar ara alyp maslahatlaşmasynyň beýany, Duşanbe, 13-nji fewral 2026.
- 19 Sebitleýin OGO we Aýallar bässeýn forumlarynyň wekilleriniň gatnaşmagynda geçirilen onlaýn fokus-topar ara alyp maslahatlaşmasynyň beýany, 14-nji fewral 2026.
- 20 Täjigistanyň OGO ýagdaý öwrenmeleri we üstünlik taryhlary («Umed» tory, Gender deňligi boýunça koalisiýalar, Bässeýn geňeşleri), 2025-2026-njy ýyllaryň materiallar ýygyndysy.

Türkmenistan

Türkmenistanyň kadalaşdyryjy-hukuk namalary

- 1 Türkmenistanyň Konstitusiyasy.
- 2 Türkmenistanyň “Jemgyýetçilik birlikleri hakynda” Kanuny.
- 3 Türkmenistanyň “Grantlar hakynda” Kanuny.

Strategik we maksatnamalaýyn resminamalar

- 4 Türkmenistanyň durmuş-ykdysady ösüşiniň Milli maksatnamasy (umumy kadalary).
- 5 Türkmenistanyň ýaşlar syýasatyny goldamak boýunça Döwlet maksatnamasy.
- 6 Türkmenistanyň howanyň üýtgemegi boýunça Milli strategiýasy.
- 7 Adam söwdasyna garşy göreşmek boýunça Milli hereketler meýilnamasy.
- 8 Gender deňligi boýunça Milli hereketler meýilnamasy.
- 9 “Saglyk” Döwlet maksatnamasy.

Türkmenistanyň resmi döwlet maglumat agentlikleri we metbugaty

- 10 “Türkmenistan: Altyn asyr” (TDH) döwlet habarlar agentligi
- 11 “Türkmenistan” gazetini (öňki ady — “Нейтральный Туркменистан”)
- 12 “Türkmenistan” gazetini.

Halkara guramalaryň hasabatlary we materiallary

- 13 Birleşen Milletler Guramasynyň Ösüş Maksatnamasynyň (BMGÖM) Türkmenistanyň jemgyýetçilik guramalary bilen bilelikdäki taslamalar boýunça hasabatlary (şol sanda Buhalterler birleşigine berilýän tehniki goldaw).
- 14 Birleşen Milletler Guramasynyň Çagalar gaznasynyň (ÝUNISEF) Türkmenistandaky işi baradaky hasabatlary.
- 15 Ýewropa Bileleşiginiň (ÝB) Türkmenistanyň Gyzyň Ýarymaý milli jemgyýeti (TGÝMJ) bilen bilelikdäki taslamalar boýunça hasabatlary.
- 16 Ýewropada Howpsuzlyk we Hyzmatdaşlyk Guramasynyň (ÝHHG) “Keýik Okara” jemgyýetçilik birleşigi we “Ynam” jemgyýetçilik birleşigi bilen bilelikdäki taslamalar boýunça hasabatlary.
- 17 Birleşen Milletler Guramasynyň Bosgunlaryň işi baradaky Ýokary Komissarynyň müdirliginiň (ÝOKM) Türkmenistanda raýatsyzlygy azaltmak boýunça taslamalary baradaky hasabatlary (TGÝMJ we “Keýik Okara” jemgyýetçilik birleşigi bilen bilelikde).
- 18 ÝHHG-niň Demokratik institutlar we adam hukuklary boýunça müdirliginiň (DIAHM) materiallary (Warsawa, “Ynam” jemgyýetçilik birleşiginiň gatnaşmagyndaky duşuşyklar).

Türkmenistanyň jemgyýetçilik birlikleriniň açyk çeşmelerden we fokus-toparlaýyn söhbetdeşliklerden (FTS) alnan maglumat çeşmeleri we materiallary

- 19 Türkmenistanyň Senagatçylar we telekeçiler birleşiginiň (TSTB) materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 20 Türkmenistanyň Ykdysatçylar birleşiginiň materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 21 Türkmenistanyň Buhalterler birleşiginiň materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 22 Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasynyň materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 23 Türkmenistanyň Gyzyň Ýarymaý milli jemgyýetiniň (TGÝMJ) materiallary we jemgyýetçilik hasabatlary.
- 24 Türkmenistanyň Tebigaty goramak jemgyýetiniň (TTGJ) materiallary.
- 25 Türkmenistanyň Kerler we körler jemgyýetiniň (TKKJ) materiallary.
- 26 Maýyplygy bolan adamlara goldaw merkeziniň materiallary.
- 27 “Keýik Okara” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 28 “Ynam” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 29 “Ýenme” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 30 “Mert” jemgyýetçilik birleşiginiň materiallary.
- 31 “Agama” alpinist klubynyň materiallary.

Meýdan barlaglarynyň materiallary (hil maglumatlary)

- 32 Türkmenistanyň esasy 20 jemgyýetçilik guramasynyň gatnaşmagynda geçirilen iki fokus-toparlaýyn söhbetdeşligiň (FTS) maglumatlary (2026-njy ýylyň 27-nji we 28-nji ýanwarynda geçirilen). Maglumat görnüşi: çykyşlaryň stenogramalary, analitiki bellikler, gaýry ýagdaýlaryň (case study) beýany.

Kömekçi çeşmeler (usulyýet we many-mazmun üçin)

- 33 Türkmenistanyň “Jemgyýetçilik birleşikleri hakynda” Kanunynyň ilkinji neşiri (2003-nji ýyl) (retrospektiw seljeriş üçin).
- 34 Durnukly ösüş maksatlaryna (DÖM) ýetmekde jemgyýetçilik guramalarynyň goşandyny bahalandyrmak boýunça BMG-niň umumy usulyýet maslahatlary.
- 35 Türkmenistanyň Döwlet statistika komitetiniň 2024-nji ýyl üçin statistiki ýyllygy.

Özbegistan

- 1 Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasy. 1992-nji ýylyň 8-nji dekabrynda kabul edildi (soňky üýtgetmeler we goşmaçalar hasaba alnan redaksiýada).
- 2 <https://lex.uz/docs/10863> Özbegistan Respublikasynyň «Döwlete degişli däl täjirçilik däl guramalar hakyndaky» kanuny. 1999-njy ýylyň 14-nji aprelinde № 763-I bilen kabul edildi (soňky üýtgetmeler we goşmaçalar bilen). <https://lex.uz/docs/10863>.
- 3 Özbegistan Respublikasynyň «Özbegistan Respublikasynda jemgyýetçilik birleşikleri hakyndaky» kanuny. 1991-nji ýylyň 15-nji fewralynda № 223-XII bilen kabul edildi (üýtgetmeler we goşmaçalar bilen).
- 4 Özbegistan Respublikasynyň «Döwlete degişli däl täjirçilik däl guramalaryň işiniň kepillikleri hakyndaky» kanuny. 2007-nji ýylyň 3-nji ýanwarynda № ZRU-76 bilen kabul edildi.
- 5 Özbegistan Respublikasynyň «Sosial hyzmatdaşlyk hakyndaky» kanuny. 2014-nji ýylyň 25-nji sentýabrynda № ZRU-376 bilen kabul edildi.
- 6 Özbegistan Respublikasynyň «Haýyr-sahawat hakyndaky» kanuny. 2007-nji ýylyň 2-nji maýynda № ZRU-96 bilen kabul edildi.
- 7 Özbegistan Respublikasynyň Prezidentiniň 2018-nji ýylyň 13-nji aprelindeki № PQ-3666 «Adalat edaralarynyň we edaralarynyň işini düýpli kämilleşdirmek boýunça çäreler hakynda» karary.
- 8 Özbegistan Respublikasynyň Prezidentiniň 2022-nji ýylyň 22-nji awgustyndaky № PQ-357 «2022–2023-nji ýyllarda maglumat-aragatnaşyk tehnologiýalary pudagyny täze tapgyra çykarmak boýunça çäreler hakynda» karary.
- 9 Özbegistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň 01.03.2025 seneli № 135 karary (Lex.uz): <https://lex.uz/docs/7413952>
- 10 Özbegistan Respublikasynyň Adalat ministrligi (gov.uz): DNTG bilen açyk dialog baradaky habar (02.12.2025), statistika: takmynan 10 000 DNTG, 70 000 iş üpjünçiligi, döwlet maksatnamalarynyň 350 bendine gatnaşmak: <https://gov.uz/en/adliya/news/view/107592>
- 11 Adalat ministrliginiň DNTG portaly e-ngo.uz (aýyk maglumatlar, reýestr; görkezilýän jemlenen görkezijiler): <https://e-ngo.uz/>
- 12 UNDP. ICPE Uzbekistan (Independent Country Programme Evaluation), PDF (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
- 13 Government portal dataset: Grant and social order projects submitted to NGOs (gov.uz, update 25.12.2024): <https://gov.uz/en/digital/sections/view/31351>
- 14 UNDP Uzbekistan project page: Women Entrepreneurship Support Programme (WESP): <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
- 15 UNDP: Women Entrepreneurship Support Programme: <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
- 16 UNDP: ICPE Uzbekistan (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
- 17 UN Uzbekistan: SDGs in Aral Sea region (16.09.2023): <https://uzbekistan.un.org/en/246135-empowering-aral-sea-region-localized-leap-towards-sustainable-development-goals>
- 18 World Bank: Uzbekistan Digital Inclusion Project (Aug 2025): <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099082125080051162/pdf/P179108-b64144dd-4ff9-477b-8c7d-a047df407339.pdf>
- 19 UNDP: PIR Uzbekistan (environmental NGOs mention): https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/pir-uzbekistan_0.pdf

- 20 Asian Development Bank. Civil Society Brief: Uzbekistan. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/753866/civil-society-brief-uzbekistan.pdf>
- 21 UNICEF, ILO, UNDP. Evaluation of the UN Joint Programme on Strengthening Social Protection in Uzbekistan. https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/2023-05/uzbekistan_final_evaluation_report.pdf
- 22 <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051823030041628/pdf/P1783520c7133306c082d50f566673af55c.pdf> World Bank. Özbekistanda maýyplygy bolan adamlaryň inklýuziýasy we hukuklary boýunça resminama. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051823030041628/pdf/P1783520c7133306c082d50f566673af55c.pdf>
- 23 European Training Foundation. The Role of Civil Society Organisations in Human Capital Development and Lifelong Learning. <https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2025-01/CSO%20HCD%20LLL%20THEMATIC%20PAPER%202024%20FINAL.pdf>
- 24 UNDP Independent Evaluation Office. Independent Country Programme Evaluation: Uzbekistan. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>

Goşundy 3. Merkezi Aziýa boýunça TDG goşandynyň jemleýji görkezijileri (bahalandyryş häsiýetinde, statistiki ýa-da resmi maglumatlar däldir).

Tablisa. Merkezi Aziýa ýurtlary boýunça TDG-niň institusional goşandynyň elýeterli mukdar görkezijileri

56 240 türkmen manadyna deň.

Görkeziji	 Gazagystan	 Gyrgyzystan	 Täjigistan	 Türkmenistan	 Özbekistan
Hasaba alnan / hasaba düşen guramalar	23 000-den gowrak hasaba alnan HDG	gözlegiň maksatlaýyn toparynda 21 399 TDG; 4 548-si statistiki hasabat berdi	1 700 gurama, 411 şahamça we wekillik; maksatlaýyn toparda 968 gurama	138 ташкилоти ҷамъиятӣ	тақрибан 10 ҳазор ташкилоти ғайритиҷоратӣ; зиёда аз 11,6 ҳазор ташкилоти ғайритиҷоратӣ бо воҳидҳои сохторӣ, филиалҳо ва намоёндалариҳо
Hereket edýän / işjeň işleýän guramalar	2024-nji ýylyň ahýryna çenli binýatda 17 964 işjeň HDG	397 iň işjeň gurama	maksatlaýyn toparyň 105 guramasy maliýe hasabatyny berdi; 69 OGO gözleg saýlamasynda	138 guramanyň hemmesi hereket edýän hasaplanýar we hasabat berýär	m/y; hakykatda hereket edýän / işjeň NNO kategoriýasy aýratyn görkezilmeýär
Işgärleriň sany	2024-nji ýylda 97 758; HDG binýadynda aýratynlykda 40 müň şatdaky işgär görkezilýär	24 414 işgär	maksatlaýyn toparyň hereket edýän guramalary boýunça 1 200 iş orny	tutuş sektor boýunça m/y	70 müňden gowrak adam
Işgärleriň arasynda aýallar	m/y	24 414 ortaça sanawdaky işgärden 14 158 aýal	m/y	m/y	m/y
Daşarky utgaşykly işleýänler / çekilen hünärmenler	m/y; HDG binýadynda çekilen hünärmenler boýunça “—” görkezilen	4 857 daşarky utgaşykly işleýän	m/y	m/y	m/y
Meýletinçiler / tölegsiz işgärler	107 müň meýletinçi	5 411 tölegsiz işgär / meýletinçi	m/y	tutuş sektor boýunça m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	m/y
Sektoryň işine çekilenleriň jemi	OKED boýunça 97 758 işgär we HDG binýady boýunça 107 müň meýletinçi	34 682 adam	m/y	m/y	70 müňden gowrak işgär; meýletinçiler aýratyn görkezilmeýär

Görkeziji	 Gazagystan	 Gyrgyzystan	 Täjigistan	 Türkmenistan	 Özbekistan
Ortaça zähmet haky	2024-nji ýylda aýda 318 853 tenge (664 USD)	aýda 27 605 som (317 ABŞ dollary)	m/y	m/y	aýda 4 308 379 sum (takmynan 345 ABŞ dollary)
Zähmet haky gaznasy	OKED 94.99.0 boýunça 2024-nji ýylda 374 084,5 mlrd tenge (773,1 mln USD)	materiallarda taýýar görkeziji hökmünde m/y	m/y	m/y	m/y
Salgytlar we sosial tölegler	m/y; salgyt maglumatlaryna elýeterlilik gizlinlik bilen çäklendirilen	2024-nji ýyl üçin takmynan 1,3 mlrd som (takmynan 15 mln ABŞ dollary)	69 OGO saýlamasy boýunça takmynan 4 mln somoni (440 müň ABŞ dollaryndan gowrak)	m/y; hasabatda hasaplamak üçin açyk makrostatistikanyň ýokdugy görkezilýär	m/y; tölegler boýunça deňeşdirip bolýan maglumatlar aýratyn görkezilmeýär
Jemi goşulan gymmat	m/y	10 558 725,1 müň som (120 mln ABŞ dollaryndan gowrak)	m/y	m/y	m/y
TDG-niň JIÖ-däki paýy	m/y	2024-nji ýylda JIÖ-niň 0,67%-i	m/y	m/y	m/y
Umumy maliýe girdejileri / dolanyşyk	tutuş sektor boýunça m/y; aýratyn maliýeleşdiriş mehanizmleri bar	2024-nji ýylda takmynan 53 mlrd som (takmynan 609 mln ABŞ dollary), maksatlaýyn topar boýunça 14,2 mlrd som (takmynan 161,7 mln ABŞ dollary)	69 OGO saýlamasy boýunça 53,3 mln somoni (6 mln ABŞ dollaryna golaý)	tutuş sektor boýunça m/y	2024-nji ýylda 34 350,3 trln sum (takmynan 2,8 mlrd ABŞ dollary)
Daşary ýurt tehniki kömegi / grantlar	tutuş sektor boýunça m/y	2,7 mlrd som (takmynan 30,5 mln ABŞ dollary); girdejileriň 19%-i	39,7 mln somoni (takmynan 4,4 mln ABŞ dollary) (69 OGO saýlamasynyň býujetiniň 74,5%-i)	2024-nji ýylda umumy bahasy takmynan 1,2 mln ABŞ dollary bolan 22 grant taslamasy	1 206,5 mlrd sum (takmynan 100 mln ABŞ dollary) (3,5%)
Döwlet / ýerli býujet goldawy	DSZ: 2024-nji ýylda 33,56 mlrd tenge (69,9 mln USD) möçberinde 2 167 taslama; grant maliýeleşdirmesi her ýyl 2 mlrd tengeden (4,2 mln USD) gowrak; ÝSH – takmynan 45–55 mlrd tenge (91,7–114,6 mln USD), 60%-den gowragy býujetden	takmynan 0,2 mlrd som (takmynan 1,8 mln ABŞ dollary); girdejileriň 1%-i	döwlet sosial zakazyny durmuşa geçirmek boýunça şertnamalar arkaly alnan serişdeler 3,57 mln somoni (takmynan 400 müň ABŞ dollary) (7%)	deňeşdirip bolýan setir boýunça m/y	7 ýylda 718 mlrd sum (60 mln ABŞ dollaryna golaý); soňky 3 ýylda ýerli gaznalar arkaly 83 mlrd sum (7 mln ABŞ dollaryna golaý) möçberinde 1 600 taslama
Harytlar we hyzmatlar satyn alyşlary / KOB-a goşant	m/y	diňe seminarlar, treningler we tegelek stollar guramakda 917 mln somdan gowrak (takmynan 10,5 mln ABŞ dollary)	m/y	m/y	m/y
Döwlet / ýerli mehanizmler boýunça taslamalaryň sany	2024-nji ýylda 33 562,8 mln tenge (69,9 mln USD) möçberinde 2 167 taslama	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y	m/y	2024-nji ýylda 22 grant taslamasy	soňky 3 ýylda ýerli gaznalar arkaly 1 600 taslama
Bähbit görüjiler / tutuş sektor boýunça gurşaw	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	her ýyl 250 000 bähbit görüji (69 OGO saýlamasy)	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar	ýeke-täk görkeziji hökmünde m/y; aýratyn ýagdaýlar bar

Goşundy 4. TDG goşandyna baha bermegiň teklipe edilýän üç derejeli indikatorlar ulgamy

TDG goşandyna baha bermek üçin unifikasiýalaşdyrylan indikatorlar toplumy bolan ulgam sektoryň işi baradaky maglumatlaryň dagynyklygyny ýeňip geçmek üçin zerurdyr. Häzirki wagtda TDG baradaky maglumatlar köplenç taslama hasabatlylygy, aýratyn ýagdaýlar, maliýe maglumatlary, pudaklaýyn maglumatlar ýa-da çäreleriň beýany görnüşinde berilýär. Bu netijeleri jemlemegi kynlaşdyrýar we sektoryň goşandyny yzygiderli görkezmäge mümkinçilik bermeyär.

TDG goşandyny bahalandyrmak üçin üç derejeli indikatorlar ulgamyny ulanmak maksadalaýykdyr. Ol sektoryň esasy hasabyny, guramalaryň funksional goşandyny we täsire has çylşyrymly baha bermegi garyşdyrmazlyga mümkinçilik berýär. Şeýle logika täjirçilik däl guramalaryň statistikasi, meýletinçilik zähmetini ölçemek we ösüş netijelerini dolandyrmak boýunça halkara çemeleşmelerine laýyk gelýär.

1-nji dereje. Sektoryň esasy hasaby (institutsonal goşant)

Bu dereje TDG-nyň möçberini, gurluşyny we resurs binýadyny düşünmek üçin gerekdir. Ol TDG-nyň kömekçi (satellit) hasaplarynyň halkara logikasyna has ýakyndyr; onda sektor iş üpjünçiligi, önüm/ hyzmatlar, zähmet haky, girdeji çeşmeleri, çykdajylar, meýletinçilik zähmeti we institutsonal klassifikasiýa arkaly ykdysadyýetiň bölegi hökmünde seredilýär.

Iň az indikatorlar:

• hasaba alnan TDG sany;	• pul girdejileriniň möçberi;
• hereket edýän TDG sany;	• ulanylan serişdeleriň möçberi;
• şeýle topary aýryp görkezmek mümkin bolsa, işjeň işleýän TDG sany;	• maliýeleşdiriş çeşmeleri: döwlet býujeti, ýerli býujetler, ösüş hyzmatdaşlary, bagyşlar, agzalyk tölegleri, tölegli hyzmatlar, girdeji getirýän iş we ş.m. (jemler we paýlar);
• TDG-niň guramaçylyk-hukuk görnüşleri boýunça paýlanyşy (sany we paýy);	• harytlary we hyzmatlary satyn almagyň möçberi;
• TDG-nyň iş ugurlary boýunça paýlanyşy (sany we paýy);	• taslamalaryň we maksatnamalaryň sany (jemi, iş görnüşleri we sektorlar boýunça: sany we paýy);
• şatdaky işgärleriň sany;	• bähbit görüjileriň sany (jemi, iş görnüşleri we sektorlar boýunça: sany we paýy);
• çekilen ekspertleriň we maslahatçylaryň sany;	• işiň sebitleýin gurşawy (sebitler boýunça taslamalaryň we bähbit görüjileriň sany we paýy);
• meýletinçileriň sany;	• aýyk hasabatlary neşir edýän guramalaryň paýy.
• meýletinçilik zähmetiniň sagatlarda ýa-da doly iş bilen üpjünçilik ekwiwalentinde möçberi;	
• zähmet haky gaznasy;	
• sektordaky ortaça zähmet haky;	
• salgytlar we sosial tölegler;	

2-nji dereje. Funksional goşant

Bu dereje TDG-nyň adamlar, bileleşikler, döwlet we ykdysadyýet üçin anyk näme edýändigini görkezýär. Ol guramalaryň rollaryny bellige almalydyr: hyzmatlary bermek, hukuklary goramak, syýasata gatnaşmak, jemgyýetçilik monitoringi, serişdeleri çekmek, gowşak toparlar bilen işlemek, sosial telekeçilik we ýerli başlangyçlar we ş.m.

Funksional goşandyň indikatorlary:

- esasy toparlar boýunça bähbit görüjileriň sany (çagalar, ýaşlar, aýallar, maýyplygy bolan adamlar, garrylar, migrantlar, pes girdejili maşgalalar, zorlukdan ejir çekenler, agyr we dowamly keselleri bolan näsaglar, oba we uzak ýerleriň ýaşaýjylary we TDG-niň iş ugruna baglylykda kesgitlenýän beýleki toparlar) (sany we paýy);
- gowşak toparlardan bolan bähbit görüjileriň paýy;
- oba we uzak ýerlerde berlen hyzmatlaryň sany (hyzmatlaryň umumy sanyndan sany we paýy);
- berlen sosial, hukuk, psihologik, bilim, reabilitasiýa we maslahat hyzmatlarynyň sany;
- işiň esasy kategoriýalary boýunça hyzmatlaryň sany we paýy:
- resminamalary, tölegleri, hyzmatlary ýa-da hukuk goragyny almakda kömek edilen ýagdaýlaryň sany;
- mugt hukuk kömegini alan adamlaryň sany;
- krizis, reabilitasiýa, ýarym stasionar we ýöriteleşdirilen hyzmatlaryň sany;
- okadylan hünärmenleriň, meýletinçileriň, ene-atalaryň, telekeçileriň ýa-da bileleşik wekilleriniň sany;
- iş üpjünçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmek we telekeçilik maksatnamalarynyň gatnaşyjylarynyň sany;
- döredilen ýa-da goldanylan startaplaryň, sosial kärhanalaryň we ýerli başlangyçlaryň sany;
- bähbit görüjiler üçin döredilen ýa-da goldanylan iş orunlarynyň sany;
- TDG tarapyndan döwlet, sosial ýa-da ýerli maksatnamalar üçin çekilen serişdeleriň möçberi;
- TDG-nyň strategiýalara, maksatnamalara, kanunlara we kadalaşdyryjy hukuk namalaryna teklipleriniň sany;
- TDG-nyň gatnaşmagyndaky iş toparlarynyň, geňeşleriň, diňlenişikleriň we maslahat meýdançalarynyň sany;
- TDG tarapyndan geçirilen monitoringleriň, jemgyýetçilik ekspertizalarynyň we bahalandyrmalaryň sany;
- döwlet edaralary tarapyndan seredilen TDG teklipleriniň sany;
- maksatnamalarda, kadalaşdyryjy hukuk namalarynda ýa-da amaly çözgütlerde hasaba alnan TDG teklipleriniň sany;
- bileleşikleriň gatnaşmagynda durmuşa geçirilen ýerli başlangyçlaryň sany.

TDG-nyň maýa goýum gurşawyna we hususy sektoryň ösüşine goşandy:

- telekeçiligi, öz-özünü iş bilen üpjün etmegi we ykdysady başarnyklary ösdürmek boýunça TDG maksatnamalarynyň we başlangyçlarynyň sany;
- telekeçilik işine geçmek üçin goldaw alan bähbit görüjileriň sany;
- TDG-nyň gatnaşmagynda durmuşa geçirilen ýerli hyzmat we infrastruktura çözgütleriniň sany;
- TDG-nyň gatnaşmagy telekeçiligi ýa-da ýerli ösüşi goldamak maksatnamalarynyň ýerine ýetirilişiniň hilini gowulandyrmaga kömek eden ýagdaýlaryň sany;
- TDG-nyň gatnaşmagy ýerlerde hojalyk işi üçin päsgelçilikleriň azalmagyna ýardam eden tejribeleriň sany;
- ykdysady şertlere täsir edýän ýerli hyzmat we infrastruktura dolandyryşynyň durnukly modelleriniň sany;
- hususy sektory we ýerli ykdysadyýeti ösdürmek meseleleri boýunça TDG-nyň häkimiýet edaralary, ýerli öz-özünü dolandyryş, işewürlik we bilim guramalary bilen hyzmatdaşlyklarynyň sany.

3-nji dereje. Netijelere we täsire baha bermek

Bu dereje TDG işiniň netijesinde ýüze çykyan üýtgeşmeleri görkezmelidir: hyzmatlara elýeterliligiň gowulanmagy, gowşaklygyň azalmagy, iş üpjünçiliginiň we girdejileriň ýokarlanmagy, durmuş hiliniň üýtgemegi, institusional üýtgeşmeler we netijeleriň durnuklylygy. Ösüş netijelerini dolandyrmagyň halkara logikasynda bu indikatorlar üýtgeşmä we täsire has ýakyndyr.

Netijeleriň we täsiriň mümkin bolan indikatorlary:

- zerur hyzmatlara elýeterlilik alan bähbit görüjileriň paýynyň üýtgemegi;
- hyzmat almak üçin wagtyň ýa-da çykdajylaryň azalmagy;
- kömek ýoluny doly tamamlan bähbit görüjileriň paýy;
- 6–12 aýdan soň oňyn netijäni saklap galan bähbit görüjileriň paýy;
- resminamalary, hukuklary ýa-da sosial goldawa elýeterliligi dikeldip bilen adamlaryň paýy;
- hukuk kömegini alanlaryň öz meselesi boýunça çözgüde ýetip bilen paýy;
- bähbit görüjileriň hukuklar we elýeterli hyzmatlar baradaky habarlylyk derejesiniň üýtgemegi;
- maýyplygy bolan adamlaryň ýa-da beýleki maksatlaýyn toparlaryň özbaşdaklyk derejesiniň üýtgemegi;
- maksatnamalara gatnaşyjylaryň iş üpjünçiligi ýa-da öz-özüňi iş bilen üpjün etmek derejesiniň üýtgemegi;
- ykdysady maksatnamalara gatnaşyjylaryň girdejileriniň üýtgemegi;
- kiçi işini açan ýa-da giňelden bähbit görüjileriň sany;
- 12 aýdan soň işini dowam etdirýän sosial kärhanalaryň ýa-da startaplaryň paýy;
- maksatlaýyn bileleşiklerde suwa, infrastruktura, bilime, saglygy goraýşa ýa-da sosial hyzmatlara elýeterliligiň gowulanmagy (zerurlykdan paýy);
- bähbit görüjileriň kömegiň hilinden kanagatlanma derejesiniň üýtgemegi;
- krizis hyzmatlarynda şol bir mesele boýunça gaýtadan ýüz tutmalaryň azalmagy;
- TDG teklipleriniň netijesinde döwlet edarasynyň, edaranyň ýa-da ýerli administrasiýanyň tejribesiniň üýtgemegi;
- TDG-nyň gatnaşmagynda kabul edilen kanunlaryň, strategiýalaryň, maksatnamalaryň ýa-da kadalaşdyryjy hukuk namalarynyň sany;
- döwlet sosial zakazyna ýa-da yzygiderli maliýeleşdirmä girizilen TDG hyzmatlarynyň ýa-da modelleriniň sany;
- beýleki ýerliklere ýa-da guramalara giňeldilen üstünlikli tejribeleriň sany;
- bähbit görüjilerden we bileleşiklerden yzyna baglanyşyk berýän işleýän mehanizmleriň bolmagy;
- netijeler we üýtgeşmeler barada yzygiderli jemgyýetçilik hasabatlylygynyň bolmagy.

Şeýle ulgamy ornaşdyranda ähli TDG-lardan birmeňzeş çylşyrymly hasabatlylygy talap etmezlik möhümdir. Kiçi ýerli guramalar üçin esasy hasap we funksional goşandyň birnäçe görkezijisi ýeterlikdir. Iri hyzmat beriji, ekspert ýa-da torlaýyn guramalar üçin netijeleriň giňeldilen indikatorlaryny ulanmak bolar. Täsiye baha bermek bolsa saýlanyp, iri maksatnamalar, durnukly hyzmatlar we döwlet ýa-da ösüş hyzmatdaşlarynyň maliýeleşdirýän taslamalary üçin ulanylyp bilner.

Goşundy 5. Maglumatlaryň ygtybarlylyk derejesi

Ýurt	Ynamly aýdyp bolýan zat	Seresaplygy talap edýän zat
 Gazagystan	Işjeň HDG sany, iş üpjünçiligi, meýletinçiler, döwlet sosial zakazy, sosial hyzmatlar	Salgyt goşandy we gözleg fokusyndan daşardaky guramalary takyk aýyrmak
 Gyrgyzstan	JIÖ-däki paý, iş üpjünçiligi, salgytlar, maliýe girdejileri, satyn alyşlar	Bähbit görüjiler üçin uzak möhletli üýtgeşmeler (outcomes)
 Özbekistan	Hasaba alyş, iş üpjünçiligi, pul girdejileri, döwlet goldawy	Hasaba alnan we hakykatda işjeň NNO-lary aýyrmak
 Täjigistan	Ekspert gatnaşygy, 69 OGO saýlamasy boýunça maglumatlar	Tutuş sektora ekstrapolyasiýa etmek
 Türkmenistan	Hasaba alnan guramalaryň sany, aýratyn taslamalar we maýyplygy bolan adamlaryň iş üpjünçiligi mysallary	Makrokydysady goşant, salgytlar, jemlenen maliýe akymlary

Goşundy 6. Täjirçilik däl sektoryň ykdysadyýete we iş üpjünçiligine goşandyny ölçemegiň halkara tejribesi

Näme üçin ýurtlar TDG goşandyny ölçeyärler?

Dünýäniň köp ýurtlarynda täjirçilik däl guramalar diňe raýat jemgyýetiniň institutlary hökmünde däl, eýsem iş orunlaryny döredýän, jemgyýetçilik taýdan peýdaly hyzmatlary öndürýän, serişdeleri çekýän we goşulan gymmaty emele getirýän ykdysady gatnaşyjylar hökmünde hem seredilýär.

Emma adaty döwlet statistikasy uzak wagtlaý bu goşandyň doly möçberini görmäge mümkinçilik bermedi. Bu meseläni çözmek üçin BMG-niň Statistika komissiyasy Milli hasaplar ulgamy (SNA) çäginde täjirçilik däl guramalary hasaba almak boýunça ýörite maslahatlary işläp düzdi, şol sanda täjirçilik däl sektor we meýletinçilik işi boýunça kömekçi (satellit) hasaplaryny ulanmak. Şeýle çemeleşme şu aşakdakylary hasaba almaga mümkinçilik berýär:

- TDG-niň jemi goşulan gymmata (JGG) goşandy;
- jemi içkerki önüme (JIÖ) goşandy;
- iş üpjünçiligi we zähmet haky;
- guramalaryň girdejileriniň we çykdajylarynyň gurluşy;
- meýletinçilik işiniň goşandy;
- sektoryň ykdysadyýetiň we sosial ugurlaryň aýratyn pudaklaryndaky roly.

Halkara statistiki esas

Häzirki zaman çemeleşmeler BMG-niň maslahatlaryna we Ykdysady hyzmatdaşlyk we ösüş guramasynyň (OECD) halkara tejribesine esaslanýar. Esasy pikir şundan ybarat: täjirçilik däl sektor hem döwlet sektory, işewürlük ýa-da öý hojalyklary ýaly resmi statistikada görünýän bolmalydyr. Munuň üçin ýurtlar hasaba alnan guramalaryň ýönekeý hasabyndan sektoryň ykdysady we jemgyýetçilik goşandyna baha bermäge kem-kemden geçýärler.

Halkara tejribe

Tablisa X. Täjirçilik däl sektoryň goşandyny bahalandyryňan ýurtlaryň mysallary

Ýurt	JGG / JIÖ-ä goşant	Iş üpjünçiligi	Meýletinçilik zähmeti	Tejribäniň aýratynlyklary
Kanada	Hawa	Hawa	Hawa	TDG-niň iň ösen kömekçi hasaplarynyň biri
Awstraliýa	Hawa	Hawa	Hawa	Sektoryň ykdysady we sosial goşandyna yzygiderli baha bermek
Täze Zelandiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Meýletinçilige we ýerli bileleşiklere üns bermek
Norwegiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Meýletinçilik guramalarynyň goşandynyň ulgamlaryn hasaby
Finlýandiýa	Hawa	Hawa	Bölekleyin	TDG maglumatlarynyň sosial statistika integrasiýasy
Niderlandlar	Hawa	Hawa	Hawa	Jemgyýetçilik taýdan peýdaly işiň hasabynyň ösen ulgamy
Belgiýa	Hawa	Hawa	Bölekleyin	Sosial ykdysadyýeti seljermek üçin maglumatlary ulanmak
Fransiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Assosiasiýalary we sosial ykdysadyýet guramalaryny hasaba almak
Çehiýa	Hawa	Hawa	Hawa	Sektor barada maglumatlaryň yzygiderli çap edilmeği
Portugaliýa	Hawa	Hawa	Hawa	Sosial ykdysadyýetiň milli kömekçi hasaby
Koreýa Respublikasy	Hawa	Hawa	Bölekleyin	Jemgyýetçilik täsirini bahalandyrmak üçin maglumatlary ulanmak

Çeşme: täjirçilik däl guramalary hasaba almak boýunça BMG maslahatlary, milli statistika gulluklary, OECD-iň halkara tejribe synlary.

Kanada: toplumlaýyn statistiki hasabyň mysaly

Kanada täjirçilik däl sektoryň statistiki hasaby boýunça dünýä liderleriniň biri hasaplanýar. Kanadanyň Statistika gullugy yzygiderli şu maglumatlary çap edýär:

- täjirçilik däl sektoryň JIÖ-ä goşandy;
- iş üpjünçiligi we zähmet haky;
- guramalaryň girdeji we çykdaýy gurluşy;
- meýletinçilik işi;
- dürli iş ugurlarynyň goşandy (bilim, saglygy goraýyş, medeniýet, sosial hyzmatlar we başgalar).

Alnan maglumatlar döwlet syýasatyny işläp düzmekde ulanylýar we sektoryň ösüş dinamikasyny ykdysadyýetiň beýleki pudaklary bilen deň derejede bahalandyrmaga mümkinçilik berýär.

Awstraliýa we Täze Zelandiýa: jemgyýetçilik gymmatyny hasaba almak

Awstraliýa we Täze Zelandiýa diňe ykdysady görkezijilere däl, eýsem meýletinçileriň goşandyna hem aýratyn üns berýärler. Milli statistikada aşakdakylar bahalandyrylýar:

- meýletinçileriň sany;
- meýletinçilik zähmetiniň möçberi;
- meýletinçilik işiniň ykdysady ekwiwalenti;
- jemgyýetçilik guramalarynyň ýerli bileleşikleri ösdürmäge goşandy.н равиш имкон

Şeýle çemeleşme adaty maliýe hasabatlylygynda görünmeýän raýat goşandyny hasaba almaga mümkinçilik berýär.

Niderlandlar, Belgiýa we Fransiýa: sosial ykdysadyýet bilen baglanyşyk

Birnäçe Ýewropa ýurtlarynda täjirçilik däl sektor sosial ykdysadyýetiň has giň ulgamynyň bir bölegi hökmünde seredilýär. Statistika aşakdakylary bahalandyrmaga mümkinçilik berýär:

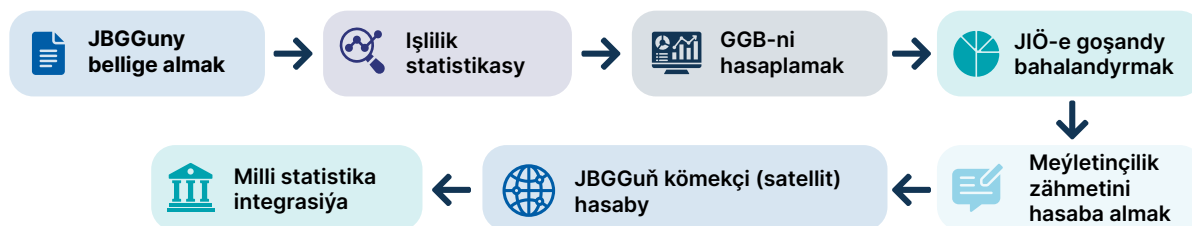
- jemgyýetçilik guramalarynyň iş üpjünçiligine goşandy;
- sosial hyzmatlary bermäge gatnaşmak;
- ýerli bileleşikleri ösdürmek;
- gowşak ilat toparlaryny integrirlemek;
- jemgyýetçilik nygmatlaryny öndürmäge gatnaşmak.

Şeýle çemeleşme TDG-niň ýerlikleriň durnukly ösüşindäki roluna has doly düşünmäge ýardam edýär.

Halkara tejribäniň esasy sapaklary

Ýurtlaryň arasyndaky tapawutlara garamazdan, TDG goşandyny hasaba almak ulgamynyň ösüşi adatyça birnäçe yzygiderli tapgyrdan geçýär.

JBGGuň goşandyny ölçemegiň ewolýusiýasy

Merkezi Aziýa ýurtlary üçin näme peýdaly bolup biler?

Halkara tejribe Merkezi Aziýa ýurtlary üçin iň realistiki ädimleriň aşakdakylardan ybaratdygyny görkezýär:

- işjeň TDG reýestrlerini döretmek we yzygiderli tazeläp durmak;
- statistika, salgyt we hasaba alyş edaralarynyň maglumatlaryny utgaşdyrmak;
- sektoryň iş üpjünçiligini we zähmet haky gaznasyny yzygiderli bahalandyrmak;
- TDG-nyň jemi goşulan gymmatyny hasaplamak;
- meýletinçilik işiniň hasabyny ösdürmek;
- täjirçilik däl sektoryň synag kömekçi (satellit) hasaplaryny taýýarlamak;
- TDG-niň ykdysadyýete we jemgyýetçilik ösüşine goşandy barada jemlenen maglumatlary yzygiderli çap etmek.

OECD ýurtlarynyň tejribesi şeýle çäreleriň täjirçilik däl sektoryň goşandyny döwlet we jemgyýet üçin has görünýän etmäge, kabul edilýän kararlaryň hilini ýokarlandyrmaga we TDG-niň ýurduň ösüşindäki roly barada has obýektiv düşüňje döretmäge mümkinçilik berýändigini görkezýär.